

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 1 (77) січень 2020 р.

Редакційна колегія журналу

Сільськогосподарські науки

Базалій В.В. – д-р с.-г. наук
Балашова Г.С. – д-р с.-г. наук
Клименко М.О. – д-р с.-г. наук
Коковіхін С.В. – д-р с.-г. наук
Лавриненко Ю.О. – д-р с.-г. наук
Писаренко П.В. – д-р с.-г. наук

Історичні науки

Змерзлий Б.В. – д-р іст. наук

Юридичні науки

Бернацька Н.І. – д-р. юрид. наук
Стратонов В.М. – д-р юрид. наук

Політичні науки

Наумкіна С.М. – д-р політ. наук
Яковлев Д.В. – д-р політ. наук

Педагогічні науки

Козяр М.М. – д-р пед. наук
Рідей Н.М. – д-р пед. наук
Федяєва В.Л. – д-р пед. наук
Шерман М.І. – д-р пед. наук
Шипота Г.Є. – канд. пед. наук

Психологічні науки

Шаванов С.В. – канд. псих. наук

Філологічні науки

Шепель Ю.О. – д-р філол. наук

Філософські науки

Лебедева Н.А. – д-р філос.
в галузі культурології

Технічні науки

Гриценко Д.С. – канд. техн. наук
Дідух В.А. – д-р техн. наук
Шайко-Шайковський О.Г. – д-р техн. наук

Економічні науки

Іртищева І.О. – д-р екон. наук
Козловський С.В. – д-р екон. наук
Шапошников К.С. – д-р екон. наук

Медичні науки

Нетюхайло Л.Г. – д-р мед. наук
Пекліна Г.П. – д-р мед. наук

Ветеринарні науки

Морозенко Д.В. – д-р вет. наук

Мистецтвознавство

Романенкова Ю.В. – д-р мистецт.

Соціологічні науки

Шапошникова І.В. – д-р соц. наук

Хімічні науки

Козьма А.А. – кандидат хімічних наук

Військові науки

Можаровський В.М. – доктор військових наук

Міжнародна наукова рада

Adam Wrobel – Doktor, Associate Professor (Poland)
Arkadiusz Adamczyk – Professor, Dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Associate Professor (Georgia)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Javad Khamisabadi – Professor, PhD in Industrial management (Iran)
Michal Sojka – Doctor in Engineer (Poland)
Stanislaw Kunikowski – Associate Professor, Dr hab. (Poland)
Wioletta Wojciechowska – Doctor of Medical Sciences (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глушченко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці ELibrary.ru

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
GoogleScholar, CrossRef, IndexCopernicus, Vernadsky National Library of Ukraine.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

ЗМІСТ**ТЕХНІЧНІ НАУКИ**

- Ліпенков І.В.**
Аналіз сучасних систем очищення вихідних газів у суднових енергетичних установках.....1

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

- Прохорова А.І., Фостійчук А.С.**
Актуальні проблеми удосконалення управлінського обліку основних засобів в сучасних умовах за використанням інформаційних технологій.....6
- Репіч Т.А., Подрез Н.Г.**
Удосконалення логістичних процесів на складі.....12

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

- Волоніц О.С.**
Визнання протоколів допитів процесуальними джерелами доказів як запорука змагального кримінального процесу.....16
- Грабовська Г.М., Заїка В.П.**
Накопичувальна пенсійна система як складова недержавного пенсійного фонду.....21
- Тимуш І.С., Братіца О.М.**
Захист особистих немайнових прав батьків як учасників сімейних правовідносин.....26

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

- Маргулов А.Х., Антоненко Д.О.**
Регіональний контекст державного терору на прикладі Дніпропетровщини у 1920-1930-х рр.....30

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Корнієнко В.В., Іванова А.К.**
Особливості взаємозв'язку перфекціонізму та копінг-стратегій у студентів.....34
- Михальська С.А.**
Психологічна компетентність батьків вихованців та персоналу освітнього закладу як фактор смислової регуляції мовленнєвої поведінки дитини дошкільного віку.....39
- Островська К.О., Сайко Х.Я., Jakub Bartoszewski**
Особливості ставлення до дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного простору.....43
- Раєвська Я.М.**
Професійна готовність фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії.....48
- Яновська Т.А.**
Порівняльний аналіз особливостей конфліктної поведінки молодших та старших підлітків.....53

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

- Підкова О.М.**
Оцінка екологічних функцій ґрунтів міста Києва.....57

АРХІТЕКТУРА

- Смадич І.П.**
Класифікація соціальних чинників: характеристики, показники та критерії оцінки їх впливу на архітектуру житлового середовища.....62

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

- Юдін А.А.**
Традиційні та новаторські риси інтерпретації головного жіночого образу опери Дж. Пуччіні «Мадам Баттерфляй» у сценічній практиці театру Arena Di Verona.....68

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

- Бондаренко Т.С.**
Огляд Google-технологій (1996-2005 рр.) в освітньому просторі України.....72
- Kazachiner Olena, Zhadan Olena**
Forming life values of children with special educational needs.....77
- Копчук-Кашецька М.С.**
Емпіричне вивчення особливостей розвитку морально-етичних цінностей сучасних школярів на уроках народознавства.....81
- Куземко Л.В., Поруцька М.І., Чуба Д.А.**
Змістово-методичне забезпечення розвитку навичок безпечної поведінки учнів засобами мультимедійних технологій.....86
- Мирошніченко О.А.**
Вивчення англійської мови засобами інформаційних технологій у медичному університеті.....90
- Хромченкова Н.М.**
Організація рефлексійної діяльності майбутніх журналістів як одна із педагогічних умов формування професійної відповідальності.....93

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Bukhinska Tetiana, Hladkoskok Lesia, Melnyk Olena**
Formation of foreign-language communicative competence of future lawyers using interactive technologies.....97
- Гук З.В.**
Оповідання М. Павича «Скляний слимак» як формальний і наративний лабіринт.....102
- Добош О.С., Сабан О.В., Альбота С.М.**
«Смак» Брекзиту крізь призму когнітивної лінгвістики та лінгвостилістики...107

CONTENTS**ENGINEERING SCIENCES****Lipenkov Ihor**

Analysis of modern systems of source gases purification in marine power plants.....1

ECONOMIC SCIENCES**Prochorova Lyubov, Fostiychuk Artem**

Current problems of improvement of management accounting of fixed assets in modern conditions under the use of information technologies.....6

Repich Tatyana, Podriez Natalia

Improvement of logistics processes in the warehouse.....12

LAW SCIENCES**Volonits Olena**

The recognition of interrogation reports as the procedural sources of evidence as the guarantee of adversarial criminal procedure.....16

Grabovska Ganna, Zaika Vladislav

Accumulation pension system as component of non-state pension fund.....21

Timush Iryna, Bratitsa Olha

Protection of parents' personal non-property rights as participants of family legal relations.....26

HISTORICAL SCIENCES**Margulov Arthur, Antonenko Daria**

The regional context of state terror in the example of Dnipropetrovsk region in the 1920s-1930s.....30

PSYCHOLOGICAL SCIENCES**Kornienko Viktoriya, Ivanova Angelina**

Features of the relationship between perfectionism and coping strategies in students34

Mykhalska Svitlana

Psychological competence of preschool education staff and parents of pupils as a factor in the meaningful regulation of preschooler's speech behavior.....39

Ostrovskaya Kateryna, Saiko Christina, Jakub Bartoszewski

Features of attitude to children with special educational needs in inclusive space.....43

Raievska Yana

Professional readiness of specialists of social sphere for interprofessional interaction.....48

Yanovskaya Tamara

Comparative analysis of peculiarities of conflict behavior of young and older teens.....53

GEOGRAPHICAL SCIENCES**Pidkova Oksana**

Assessment of ecological functions of soil in the city of Kyiv.....57

ARCHITECTURE**Smadych Ivan**

Classification of social factors: characteristics, indicators and criteria for the assessment of their impact on the architecture of the housing environment.....62

HISTORY OF ART**Yudin Andrii**

The traditional and innovative features of the interpretation of the main women's image D. Puccini opera «Madam Butterfly» in the stage of the Arena Di Verona theater.....68

PEDAGOGICAL SCIENCES**Bondarenko Tetiana**

Overview of Google technologies (1996-2005) in the educational space of Ukraine.....72

Kazachiner Olena, Zhadan Olena

Forming life values of children with special educational needs.....77

Kopchuk-Kashetska Maria

Empirical study of the peculiarities of the development of the moral values of modern pupils at the lessons.....81

Kuzemko Lesya, Porutska Marina, Chuba Darina

Content-methodical implementation of development skills of students safe behavior by multimedia technologies.....86

Myroshnychenko Olena

Learning english through information technology at the medical university.....90

Khromchenkova Natalia

Organization of reflexive activity of future journalists as one of the pedagogical conditions of forming professional responsibility.....93

PHILOLOGICAL SCIENCES**Bukhinska Tetiana, Hladkoskok Lesia, Melnyk Olena**

Formation of foreign-language communicative competence of future lawyers using interactive technologies.....97

Huk Zoriana

“Glass Snail” by M. Pavić as formal and narrative labyrinth.....102

Dobosh Oksana, Saban Olesia, Albota Solomiia

The «taste» of Brexit from the perspective of cognitive linguistics and lingual stylistics.....107

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-1>

УДК 629.128

Ліпенков І.В.

Дунайський інститут

Національного університету «Одеська морська академія»

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ СИСТЕМ ОЧИЩЕННЯ ВИХІДНИХ ГАЗІВ У СУДНОВИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ УСТАНОВКАХ

Анотація. Автором було проаналізовано сучасні системи очищення вихідних газів у суднових енергетичних установках. Особливу увагу приділено питанням забруднення навколишнього середовища та встановленню на суднах системи очищення вихлопних газів exhaust gas cleaning systems (EGCS), або, як їх ще називають, скрубери (scrubbers). В статті схематично описано основні забруднювачі атмосфери, які надходять з суден, тобто відпрацьовані гази головних і допоміжних двигунів (дизелів), димні котлоагрегати і інсинератори, а також газові викиди, які утворюються при роботі суднових систем, вентиляція приміщень судна і газоподібні витоку. Оцінюється стан існуючих способів і методів очищення вихлопних газів суднових енергетичних установок (головний двигун, дизель-генератор, суднові котли). В статті також висвітлюється перспективи дослідження цієї проблеми та рішення даної проблематики у зв'язку з сьогоденням. Аналіз матеріалів наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених показали, що питання сучасних систем очищення вихідних газів у енергетичних установках на сьогодні остаточно не вирішено.

Ключові слова: суднова енергетична установка, паливо, очищення, двигун, скрубер.

Lipenkov Ihor

Danube Institute of the National University
«Odessa Maritime Academy»

ANALYSIS OF MODERN SYSTEMS OF SOURCE GASES PURIFICATION IN MARINE POWER PLANTS

Summary. Modern systems of purification of source gases in marine power plants has analyzed by the author. Particular attention has been paid to environmental pollution and the installation of exhaust gas cleaning systems (EGCS) on vessels, or as they are called, scrubbers. The article schematically describes the main air pollutants coming from vessels, namely the exhaust gases of the main and auxiliary engines (diesel engines), flue boilers and incinerators, as well as the gas emissions generated by the operation of ship systems, the ventilation of the premises and gas. The current state of existing methods and methods of cleaning the exhaust gases of ship power plants (main engine, diesel generator, ship boilers) is evaluated. The prospects for research into this problem and the solution to this problem in connection with the present are subjected at the article. Methods and systems for purifying gases and aerosols were also presented in the tables. The analysis of scientific researches showed that a sufficient number of scientists, in particular domestic, were engaged in the same problem. But the problem of modern systems of source gas purification and scrubbers is still poorly researched. The main aim of the article is to review the methods of cleaning the exhaust gases of ship power plants and to consider their positive and negative properties and qualities, possibilities and prospects for their installation on existing commercial vessels and recommendations for their use. The problem of environmental pollution is becoming more acute not only on land but also in the waters. Increasing economic cooperation is leading to the production of more and more capacious vessels: oil and gas tankers, container vessels, cargo vessels. The great majority of cargo ships use traditional diesel installations, and warships are often propelled by gas turbines powered by fuel oil. Thus, in the maritime transport world, the growing demand for the modernization of commercial fleets in the next 3-5 years is confirmed, as well as the fact that the shipowner is primarily interested not in alternative fuels, but in equipping existing ship systems with modern cleaning systems.

Keywords: ship power plant, fuel, cleaning, engine, scrubber.

Постановка проблеми. Суднова енергетична установка (СЕУ) – бортовий комплекс систем і агрегатів судна, що перетворює первинну енергію органічного (хімічного) або атомного палива в теплову енергію, з подальшим частковим перетворенням її в механічну енергію, потрібну для приведення в дію рушія судна і бортових механічних систем і пристроїв і в електричну енергію, яка споживається різними бортовими системами, пристроями і апаратурою.

До складу енергетичної установки входять [2]:
– ГЕУ – головна енергетична установка (що приводить судно в рух і працює на власні потреби);

– допоміжні механізми – дизельні генератори, котли, компресори, опріснювальні установки.

Проблема забруднення навколишнього середовища стає все гостріше не тільки на суші, але і в акваторіях. Збільшення масштабів економічного співробітництва веде до виробництва все більш містких суден: нафтових і газових танкерів, контейнеровозів, суховантажних суден.

Переважає більшість вантажних суден використовує традиційні дизельні установки, а військові кораблі нерідко наводяться в рух газовими турбінами, які працюють на мазуті.

Удосконалення двигунів і енергетичних установок пов'язано зі зростанням їх економічності та надійності, а також зниженням їх маси і габаритів. Це досягається підвищенням початкових параметрів термодинамічних циклів, застосуванням регенерації та утилізації теплоти робочого тіла, нових матеріалів, видів палива і мастила [1].

Крім основних суднових енергетичних установок (СЕУ), другорядними енергетичними контурами і опалювальними системами оснащені практично всі судна. Лайнери, танкери, ролкери, ліхтеровози, балкери і контейнеровози обладнані додатковим обладнанням – нагрівачами котлами, викиди яких також потребують ретельного очищення.

Основними забруднювачами атмосфери (рис. 1), які надходять з суден, є відпрацьовані гази головних і допоміжних двигунів (дизелів), димні котлоагрегатів і інсинераторів, а також газові викиди, які утворюються при роботі суднових систем, вентиляція приміщень судна і газоподібні витоку [2; 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз матеріалів наукових досліджень Брусельницького Ю.М., Хапаєва В.М., Скрипника В.М., Михайлюка В.О., Нунупарова С.М., Зубрилова С.П., Рєва Г.А., Решняка В.І., Седлухо Ю.П., Владецького О.В., Кузнецова В., Зубрилов С., Курников А., Маслов І., Венцель В. [1], а також порівняння переваг і недоліків різних способів і технічних засобів для очищення нафтовмісних вод СЕУ показали, що питання сучасних систем очищення вихідних газів у енергетичних установках на сьогодні остаточно не вирішено. Аналіз наукових досліджень показав, що тотальною проблематикою займалася достатня кількість вчених, зокрема вітчизняних: удосконаленням системи паливо підготовки суднових середньо обертових дизелів Солодовніков В.Г.; удосконаленням системи фільтрації газів на суднових дизельних установках Голубев М.В. та ін.; та зарубіжних вчених, таких як Agrawal H., Welch W.A., Miller J.W., A. McKinnon, Cooper D.A., E. Tzannatos.

Мета даної статті – розгляд існуючих способів і методів очищення вихлопних газів суднових енергетичних установок (головний двигун, дизель-генератор, суднові котли) і розгляд їх позитивних і негативних властивостей і якостей, можливості і перспективи їх установки на існуючих комерційних суднах і рекомендації по їх використанню.

Виклад основного матеріалу. Найбільша кількість димних газів СЕУ виділяється в атмосферу в процесі роботи головних і допоміжних парових або водогрійних котлоагрегатів. Димні гази інсинераторів відрізняються підвищеною токсичністю внаслідок складності і мінливості складу спалюваних відходів.

Зрозуміло, спалювання – і мазуту, і дизельного палива – пов'язане з високим рівнем забруднення повітряного і морського басейну руйнівними викидами, серед яких особливу небезпеку становлять оксиди сірки (SOx), оксиди азоту (NOx), альдегіди, безпірен, похідні антрацену, чадний газ і твердий пил – сажа. Всі вихлопи важчий за повітря рано чи пізно осідають на водну гладь і в значній мірі шкодять мешканцям моря і екології в цілому.

У відпрацьованих і димних газах СЕУ виявляється близько 200 компонентів [8]. За характером впливу на організм людини, хімічною структурою та властивостями вони діляться на сім основних груп:

- нетоксичні речовини – азот N_2 , кисень O_2 , водень H_2 , водяна пара H_2O ;
- вуглекислий газ CO_2 ;
- оксид вуглецю CO ;
- оксиди азоту NOx ;
- граничні і ненасичені вуглеводи C_nH_m ;
- альдегіди (формальдегід і акролеїн);
- сажа (характеризує димність);
- бенз(а)пірен.

До складу відпрацьованих газів при використанні сірчастого палива входять також сірчастий ангідрит SO_2 і сірководень H_2S , що за певних умов утворюють сірчисту і сірчану кислоти. До най-

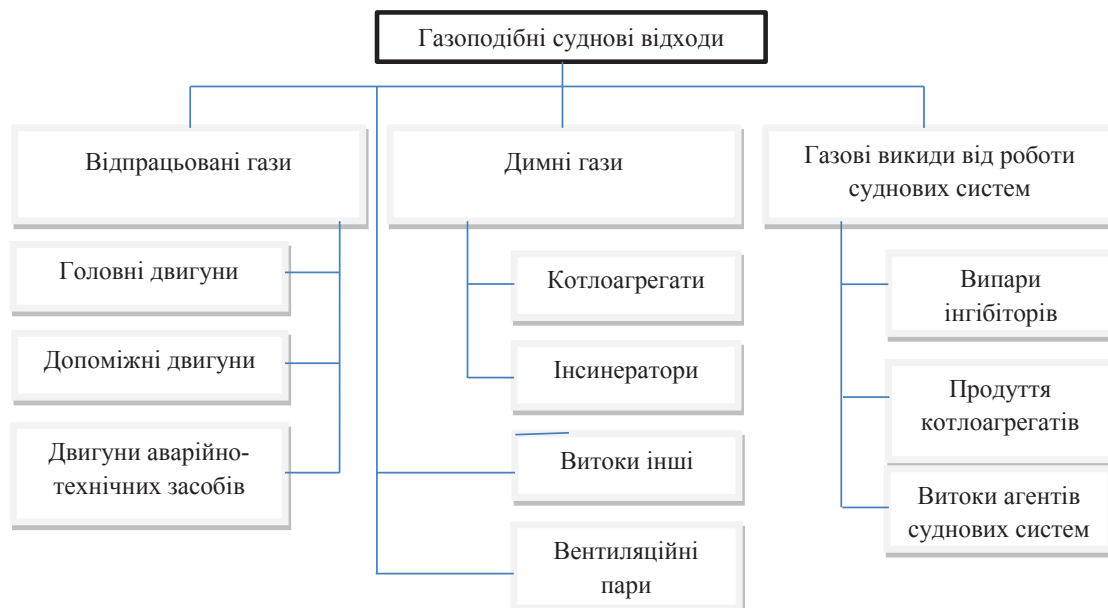

Рис. 1. Класифікація забруднювачів атмосфери з суден

Очищення газів і аерозолів									
Контактне			Термічне			Інерційне		Електричне	
Сорбція	Нейтралізація	Фільтрація	Пряме спалювання	Каталітичне спалювання	Окислювання	Сухе	Вологе	Полярзаційне	Коронно-розрядне
Адсорбція	Суха	Насадні фільтри		Реактори		Ротаційні уловлювачі	Турбулентні промивачі	Електро-статичні фільтри	Сухі електро-фільтри
Абсорбція	Волога	Тканинні фільтри		Окислювальні		Осадочні	Барботажні пилоуловлювачі		Вологі електро-фільтри
Хемосорбція	Комбінована			Відновлюючі		Вихрові	Гідро-фільтри		
				Трьох-компонентні			Скруб-бери		
							Цикло-пінні агрегати		

Рис. 2. Методи й засоби очищення газів і аерозолів

більш токсичних компонентів у відпрацьованих газів відносяться оксиди азоту та сажа. Небезпека останньої полягає в можливості переносити канцерогенні речовини типу бенз(а)пірену і ін.

У газоочисних пристроях (ГОП) з газів видаляються тверді сажисті частинки, шматочки окалини і інші ерозійно-небезпечні забруднення, які можуть пошкодити деталі проточної частини газової турбіни. Пройшовши очищення в ГОП, димові гази надходять в газу турбіну, розширюються, здійснюють корисну роботу, і через димхід віддаляються в димову трубу. Тверді частинки, відокремлені від основного потоку газу, по обвідному трубопроводу викидаються в димхід за газовою турбіною.

На рис. 2 наведені основні методи очищення газів і аерозолів, які розділені за кількома ознаками: принципом дії засобів очищення, конструкції, ступеня очищення і т.п.

До сучасних методів відносять обробку імпульсним коронним розрядом потоку газу при температурі до 100°C в зоні з високоактивними проміжними частинками.

В результаті відбувається утворення аерозолів або твердих продуктів, що уловлюються рукавними або електрофільтрами.

Однак необхідність охолодження відпрацьованих газів не дозволяє застосовувати метод в СЕУ.

Досліджується також окислення озоном ряду ненасичених і граничних вуглеводнів в газоповітряному середовищі і на поверхні каталізатора-сорбенту. Ефективне очищення відбувається при температурах не вище 70°C, що обмежує її застосування на флоті.

Всі електрофізичні методи очищення вимагають обов'язкового зниження температури газу і зменшення вологості, що перешкоджає їх впровадженню. Наявність специфічних вимог до судових методів очищення, а також обмеження їх кількості призводять до того, що для практичного використання можуть бути рекомендовані: фільтрація, сорбція, нейтралізація і інерційні

рідинні апарати. Три останніх відносяться до «вологих» методів очищення, на судні для їх реалізації є необмежений обсяг робочого середовища – води. Вони відповідають судовим умовам з масо-габаритним показником, які працюють на перемінних режимах СЕУ, мають малий гідравлічний опір, відрізняються низьким енергоспоживанням, пожежобезпекою, а головне є те, що після очищення газів використану для обробки воду можна видаляти за борт. Особливо цікаві методи є нейтралізація рідинної плівкою і інерційний метод, здійснюваний в скруберах і циклопінних апаратах (ЦПА). Провівши порівняльний аналіз цих методів стосовно використання на суднах флоту, слід віддати перевагу інерційному, з наступних причин:

1. При хитавиці і вібрації може бути порушена цілісність плівки рідини і, тим самим, порушиться технологічний процес очищення газів.

2. Питома площа міжфазної поверхні (газ і вода) значно (на порядок) більше у другого методу.

3. Скрубер і ЦПА додатково виконують роль глушника.

4. «Вологий» інерційний метод дає більш високі результати по зниженню концентрацій шкідливих речовин в газі (табл. 1).

Таблиця 1
Ефективність очищення відпрацьованих газів СЕУ «вологими» методами

Шкідливі речовини	Зниження концентрації шкідливих речовин, %	
	Рідинної плівкою [18]	Скрубером [3]
Сажа	30	33
Оксиди азоту (NO _x)	25	48
Оксид вуглецю (CO)	20	39
Оксиди сірки (SO ₂)	50	46

Станом на 31 травня 2018 року 983 судна в світі були оснащені установками очистки вихлопних газів (скруберами). Про це повідомляє Асоціація з очищення відпрацьованих газів (EGCSA) з посиланням на дані опитування членів асоціації.

Зацікавленість в установці скрубєрів підтверджує, що судновласники активно готуються до введення нових норм щодо вмісту сірки в судовому паливі. Починаючи з 1 січня 2020 року суднам буде заборонено використовувати паливо з вмістом сірки вище 0,5%. Тому до цього часу всі судна повинні будуть або перейти на альтернативні види палива, або пройти переобладнання з установкою скрубєрів.

EGCSA продовжує приймати заявки на переобладнання систем очищення вихлопних газів до 2023 року. На сьогоднішній день опитування EGCSA підтверджує, що 63% всіх суден в світі були або будуть модернізовані з використанням скрубєрів, а 37% нових суден будуть спочатку обладнані цими системами очищення. 988 з 1561 вже встановлених або замовлених скрубєрних систем призначені для очищення з відкритим контуром, що підтверджує популярність саме цього виду обладнання. Такі скрубєри простіше встановлювати і обслуговувати. Першими, хто випробував скрубєри для очищення вихлопних газів, ще в 2015 році стали власники ро-ро суден і поромів. За ними на нові системи переорієнтувалися власники круїзних суден. Тепер системи очищення вихлопних газів встановлюють на суднах, призначених для перевезення навалювальних вантажів, а також на контейнеровозах і танкерах. За даними EGCSA, в кожному з цих сегментів переважають модернізовані установки з відкритим контуром.

Для нейтралізації вихлопних газів в індустріальній і енергетичній промисловості, як правило, використовуються мокрі насадки (пінні, барботажні) і безнасадочні скрубєри (зрошувані циклоні).

Морський судовий скрубєр, чие призначення полягає в ефективній нейтралізації вихлопних газів від дизельпалива або мазуту, в цілому, схожий з цивільними моделями пристроїв пилогазоочищення в базовому принципі дії.

Вихлоп «дизеля» або турбіни подається в скрубєрну колону, оснащену жалюзійними ярусами, на яких покладені насадки – тіла високою питомою площею. Для уповільнення потоку вихлопних газів в деяких випадках може використовуватися аеродинамічна труба, яка діє за зворотним принципом труби Вентурі. З метою первинного охолодження вихлопних газів в конструкцію може бути встановлений блок вприскування.

Блок розпилювальних форсунок зрошує внутрішню порожнину апарату або яруси з насадками, на поверхні яких створюється киплячий псевдозріджений (міжфазовий) шар, ефективно реагує з забруднювачами. Небажані газоподібні включення зв'язуються з абсорбентом, утворюючи «важкі» краплі шламу.

Утворений шлам під дією сили тяжіння опадає в шламоприймальник, а частина, що залишилася потоку додатково проходить через тумануловлювачі, після чого може бути як викинута в атмосферу, так і спрямована на інші потреби.

Для зниження загального гідродинамічного опору і більшої продуктивності скрубєри можуть бути об'єднані. Великі морські судна зазвичай використовують більше двох паралельно працюючих фільтраційних установок.

В таблицях 2, 3 приведені характеристики скрубєрів.

Висновки і пропозиції. Використання скрубєрів на суднах має більш сприятливі перспективи й економічно більш об'єднане чому використання альтернативних видів палива.

До 2020 р. багатьом судновласникам повинні будуть встановити на своїх суднах системи очищення вихлопних газів exhaust gas cleaning systems (EGCS), або, як їх ще називають, скрубєри (scrubbers), але статистика показує, що суд-

Таблиця 2

Характеристики скрубєрів за типами контурів

Тип	Особливості	Рекомендації по використанню
Наскрізний тип	Використання морської води природної кислотності в якості буфера прямої подачі. Відсутність вимог по реагентам і прісній воді	Відкриті води з високою або помірною кислотністю
Закритий тип	Мінімальні вимоги щодо підготовки води. Буферизація із застосуванням абсорбентів	Водні басейни з низькою кислотністю: гирла річок, порти, озера, канали, бухти, континентальні водні артерії, а також зони заборони зливу рідкого баласту і води
Комбінований тип	Можливість роботи як в закритому, так і у відкритому режимі. Максимальна гнучкість обладнання	Універсальна система

Таблиця 3

Характеристики скрубєрів за конфігурацією підведення газів

Одинарне підведення	Багатопотокове підведення газів
Одне джерело забруднення обробляється одним скрубєром	Кілька джерел забруднення обробляються однією скрубєрною системою
Низька вартість установки в рамках перекомплектації судна Мінімальне втручання в систему трубопроводів Оптимізація кожного апарату під окреме джерело забруднення Установка в умовах обмеженої висоти вихлопної труби	Раціональний там, де неможливо встановити кілька невеликих газоочисних установок в силу браку місця Зменшує необхідну кількість допоміжного обладнання в цілому Зменшує загальні витрати на пилогазоочисне оснащення

новласники поки що не квапляться із цим. Поки не настав 2020 р. можна попрацювати й на бункері з високим змістом сірки high sulphur fuel oil (HSFO) без очищення емісій, що дешевше, і це, насправді, є вагомий економічний аргумент. Частина суден міжнародного флоту почне використовувати СПГ у якості бункера, частина – малосірковий дистиллят. Однак у кожному разі від усіх судновласників це зажадає чимало інвестицій, але скрубери – це разова інвестиція, після якої можна й далі використовувати бункер з високим змістом сірки, тому що в емісіях зміст сірки не перевищить необхідного ліміту.

Отже, згідно із прогнозами ІМО в 2020 році, флот суден, обладнаних скруберами, буде нараховувати 3 800 од. із усього обсягу торговельного флоту (близько 60 000 од.), будуть мати встановлені системи «скрубери». Вони будуть спалювати 36 млн. т. HSFO у рік, і на цей різновид бункера буде доводитися 11% від сумарного попиту на морський бункер. Беручи до уваги виробничі потужності існуючих виробників «скрубери», у най-

ближчі кілька років очікується дефіцит готових «скрубери», що приведе до підвищення цін на низько-сірчисте паливо (LSFO) і, отже, до збільшення фінансових витрат відправників вантажу.

За прогнозами CE Delft, до 2020 р. 13% світового бункера будуть мати зміст сірки в 0,10% і менш, і це теж уже будуть дистилювати. Ще 76% бункера будуть містити сірку в межах від 0,10 до 0,50% залежно від того, що це за суміш і в якій пропорції змішані її інгредієнти. В умовах очікуваного дефіциту малосіркового фабричного дистилю, до того ж дорогого, саме цим розведеним бункером будуть задовольняти судна міжнародного торговельного флоту.

На сьогоднішній день у сфері світових морських перевезень підтверджується зростаючий запит на модернізацію суден комерційного флоту в перспективі найближчих 3-5 років, а так само те, що в данім питанні судновласника в першу чергу цікавлять не альтернативні види палива, а оснащення наявних суднових агрегатів сучасними системами очищення.

Список літератури:

1. Венцель В.В. Применение смазочных масел в двигателях внутреннего сгорания / Химия. Москва, 1979. 320 с.
2. Кузнецов В.А. Судовые ядерные энергетические установки. Ленинград, 1989. 256 с.
3. Зубрилов С.П., Ищук Ю.Г., Косовский В.И. Охрана окружающей среды при эксплуатации судов. Ленинград, 1989. 256 с.

References:

1. Ventsel, V.V. (1979). *Prymenenye smazochnykh masel v dvyhatelyakh vnutrenneho shoranyia* [The use of lubricating oils in internal combustion engines]. Chemistry. Moscow. (in Russian)
2. Kuznetsov, V.A. (1989). *Sudovye yadernye enerhetycheskye ustanovky* [Marine nuclear power plants]. Leningrad. (in Russian)
3. Zubrylov, S.P., Yshchuk, Yu.H., & Kosovskyi, V.Y. (1989). *Okhrana okruzhaiushchei sredy pry ekspluatatsyy sudov* [Environmental protection during the operation of ships]. Leningrad. (in Russian)

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-2>

УДК 33

Прохорова Л.І., Фостійчук А.С.
Національний університет харчових технологій

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Дана робота присвячена практичним питанням ведення управлінського обліку необоротних активів, зокрема основних засобів за допомогою інформаційних технологій, в тому числі було розглянуто такі моменти: нарахування амортизації, вплив регламентуючих документів та автоматизоване робоче місце бухгалтера. У статті аналізуються проблеми, пов'язані з підвищенням ефективності використання основних засобів. Були досліджені передумови та сформульовані завдання такі як: вибір інформаційних систем, основні операції бухгалтера, список необхідних регламентуючих документів. Ці завдання потребують вирішення для забезпечення якісного управління основними засобами на підприємстві. Розглянуто матеріал стосовно ролі і місця бухгалтерської фінансової інформації та її якісного змісту, яка відображає стан основних засобів.

Ключові слова: основні засоби, управлінський облік, управлінська звітність, сучасні умови, інформаційні системи.

Prochorova Lyubov, Fostiychuk Artem
National University of Food Technologies

CURRENT PROBLEMS OF IMPROVEMENT OF MANAGEMENT ACCOUNTING OF FIXED ASSETS IN MODERN CONDITIONS UNDER THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES

Summary. As a result of the study of the state of fixed assets in Ukraine in recent years, it can be concluded that the domestic state of management accounting of fixed assets requires certain improvements and changes. Considering the role of fixed assets and performing active steps in reforming the accounting system of fixed assets of domestic enterprises, for a proper function and development of the enterprise it is necessary to improve accounting and analytical support of asset management. In modern conditions, it is especially important to make quick and accurate management decisions for fixed assets, namely, to use information systems, implement the latest fixed assets and technologies, and maintain the correct organization. The article presents the material of the main normative legal acts regulating the accounting of fixed assets. Statistical data on the growth of the initial and residual value of fixed assets in Ukraine for 2008-2015 and their role in the enterprise. It also considered the movement of fixed assets on the example of a specific enterprise "Belotserkovsky cannery" and identified the main management tasks. The necessary requirements for the use of information systems and solutions to some of the selected special tasks have been studied, and positive changes have been made to their implementation. The automated workplaces of the accountant, the main working operations on them and the list of the main possible problems that the accountant may face, and ways to solve them, are studied. The list of information systems for accounting their description and the choice of optimal ones according to the author are investigated. Know that depreciation policy is part of the accounting policy and is based on a specific legislation, which allows the accountant to choose the methods of calculation amortissent basic elements of depreciation policy of fixed assets. A special part of the article is the study of the impact of normative documents and the need for their qualitative formation and the method of qualitative organization of accounting, the main list of such normative documents. Finally, the relationship between synthetic and analytical accounts and the use of additional analytical reference books.

Keywords: fixed assets, management accounting, management reporting, current conditions, information systems.

Постановка проблеми. Діяльність кожного підприємства потребує використання основних засобів, які є одним із найважливіших елементів матеріально-технічних сил, особливо це важливо для підприємств виробничих галузей економіки. В умовах сучасних ринкових відносин ефективне використання всіх елементів виробничої і управлінської діяльності є надзвичайно актуальним. Лише те підприємство, що результативно може використовувати наявні у нього ресурси, зможе здобути бажаний економічний

ефект. Тому основні засоби та сучасне управління ними за допомогою інформаційних систем є надзвичайно важливим для підприємств всіх галузей економіки. **Актуальність проблеми** зростає також у зв'язку з необхідністю адаптації існуючої системи бухгалтерського обліку до міжнародних стандартів фінансової звітності. Сучасні умови господарювання, а отже і управління виробничо-фінансовою діяльністю економічних суб'єктів, потребують новітніх підходів та методи організації обліку їх ресурсів і контролю за

використанням. Все зазначене вище робить акцент на підвищенні ролі обліку у підготовці фінансової інформації як в цілому, так і, особливо, для системи управління. Використання якісної, достовірної і прозорої фінансової інформації є одним із основних напрямків прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень, з метою забезпечення раціонального і ефективного використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В Україні на даний момент одним із основних питань організації і методики бухгалтерського обліку є узгодження національних положень обліку з міжнародними стандартами обліку і фінансової звітності. Процес узгодження, в обов'язковому порядку, повинен бути орієнтований на конкретні умови господарювання та специфіку діяльності підприємств, а не лише не суперечити вимогам міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. В умовах нестабільності економічної ситуації, обмеженості матеріальних і фінансових ресурсів особливо гостро постає питання їх раціонального і ефективного використання. Для цього необхідно забезпечити належне управління господарською діяльністю підприємств. За таких обставин організація дієвої та ефективної системи управлінського обліку, аналізу і контролю основних засобів є першочерговим завданням вітчизняного виробника.

Про те, дослідження сучасного стану управлінського обліку основних засобів на підприємствах України показало, що на сьогодні більша частина інформації, яка накопичується в системі управлінському обліку, не затребувана підприємцями, оскільки серед них відсутнє усвідомлення тих переваг, що надає передовий світовий досвід з організації обліку необоротних активів. Це і є однією із причин низького впровадження на практиці інформаційних технологій в обліку основних засобів на вітчизняних підприємствах. Управлінський облік основних засобів є лише однією з частин структури управління будь-якого підприємства, і повинен бути організований таким чином, щоб відповідати потребам сучасних управлінських рішень з метою забезпечення їх ефективного використання на підприємствах.

Важливість наведених вище питань зумовлює актуальність вказаної проблеми дослідження. Про це також свідчать публікації як вітчизняних, так і зарубіжних вчених і практиків. Роботи багатьох вчених сприяли удосконаленню обліку основних засобів, зокрема це стосувалося як теоретичних, так і практичних питань. Питаннями обліково-аналітичного забезпечення обліку основних засобів займалися: Єршова Н.Ю., Матюха М.М., Адамик О.В., Бурова О.М., Лівощко Т.В., Кругліков Є.В. та інші. Високо оцінюючи їх науковий вклад, варто зазначити, що незважаючи на існування теоретичних і методологічних досліджень у вказаній сфері, використання інформаційних технологій з метою удосконалення управлінського обліку основних засобів повністю не досліджено. А отже, подальше вивчення є актуальним.

Мета статті полягає у розкритті теоретичних та практичних аспектів ведення обліку основних засобів та підготовки управлінської фінансової звітності на вітчизняних підприємствах з використання інформаційних систем.

Виклад основного матеріалу. Основними нормативними актами, що регулюють облік основних засобів в Україні, є: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» (далі – П(С)БО 7) [2] і Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби» (далі МСБО 16) [3].

Основні засоби це основа матеріально-технічної бази, а тому, беззаперечно, ефективність їх використання та вдосконалення структури сприяє результативності господарювання і розвитку підприємства. Багато авторів зосереджували дослідження на питаннях стану та динаміки руху основних засобів в галузях економіки України. Наприклад, Єршова Н.Ю. у статті «Удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління основними засобами підприємств: стратегічний аспект» [6, с. 895].

На рис. 1 показані індекси росту первісної та залишкової вартості основних засобів підприємств України. Дані рис. свідчать, що відбувається зниження темпів приросту первісної вартості основних засобів по відношенню до попереднього року. Зокрема, мають місце такі показники: у 2009 р. (23,94%), 2011 р. (11,25%), 2013 р. (13,7%).

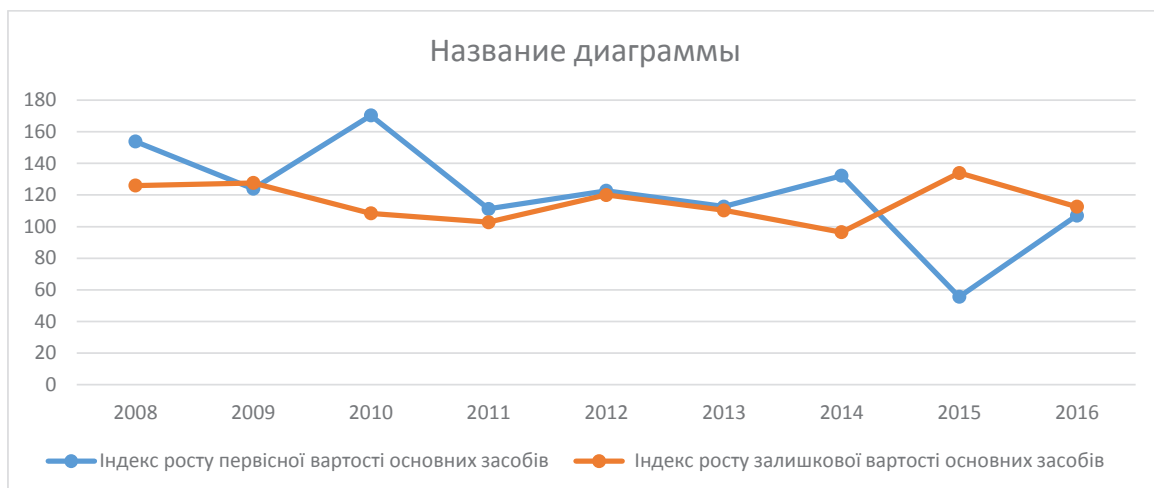

Рис. 1. Індекси росту первісної та залишкової вартості основних засобів підприємств України за 2008–2016 роки

У 2015 р. спостерігається зниження первісної вартості основних засобів на 44,44%. Індекс росту залишкової вартості основних засобів має високі значення у 2009 р. по відношенню до 2008 р. (127,67%) та у 2015 р. по відношенню до 2014 р. (133,98%).

Таким чином, простежується чітка тенденція поступового зниження темпів росту вартості основних засобів підприємств з 2010 р. При цьому ступінь зносу основних засобів за 2007–2014 рр. постійно збільшується. З 2015 р. спостерігається його зменшення до 60,1%, що пояснюється врахуванням змін, що відбулись у зв'язку з прийняттям Постанови Кабміну України «Про утворення ПАТ «Українська залізниця»» № 200 від щодо передачі/надходження та оцінки основних засобів [6, с. 895].

Враховуючи роль основних засобів і проведення активних кроків у реформуванні системи обліку основних засобів на вітчизняних підприємствах, для якісного функціонування та розвитку підприємства необхідно удосконалювати обліково-аналітичне забезпечення управління основними засобами. В першу чергу, це стосується підвищення якості обліково-економічної інформації, а саме інформації про їх наявність і показники, що характеризують ефективність використання. У наш час існує велика технічна різноманітність необоротних активів, а тому діючі методики обліку операцій надходження, дооцінки, відновлення, поліпшення, технічного переоснащення та способів відображення амортизації потребують удосконалення. При застосуванні інформаційних технологій існують організаційно-методичні проблеми облікової політики підприємств щодо об'єктів обліку, які залишаються не вирішеними.

Відомо, що амортизаційна політика є частиною облікової політики і ґрунтується на певному законодавстві країни, яке дає можливість головному бухгалтеру обирати методи нарахування амортизації, встановлювати вартісні критерії, що характеризують об'єкти основних засобів, строки корисного використання та величину їх вартості.

Основні аспекти вказаних елементів облікової політики стосовно обліку основних засобів були досліджені Лівашко Т.В., Кругліковим Є.В. і опубліковані у статті «Амортизаційна політика – шлях до техніко-технологічної модернізації промислових підприємств», що зображено на рис. 2. Дана схема дає нам розуміння які є основні елементи амортизаційної політики щодо основних засобів.

Нами було проведено дослідження руху основних засобів ПрАТ «Білоцерківський консервний завод» за 2017-2018 рр. Результати проведеного аналізу свідчать, по-перше, про незначну вартість нового обладнання що надійшло до складу основних засобів наприкінці 2018 р. Так, загальна вартість основних засобів збільшилася на 73 тис. грн., що становить 4.37% відсотки. (розрахувати). Отже, приріст первісної вартості має несуттєве значення.

Загалом станом на кінець 2018 р. вартість амортизаційних відрахувань зменшилась порівняно з 2017 р. на 1 тис. грн. 0,65%, в результаті збільшення об'єму виготовленої продукції що призвело до підвищення експлуатації основних

засобів, це зазвичай покращує показники собівартості продукції на одиницю та підвищує прибутковість підприємства.

Показники діяльності підприємства за вказаний термін часу свідчать про зменшення величини чистого прибутку, який є основним джерелом фінансових ресурсів для технічного переоснащення підприємства. В даний час підприємство не має достатніх ресурсів для фінансування відновлення основних засобів. ПрАТ «Білоцерківський консервний завод» знаходиться в дещо скрутному становищі та потребує великої роботи щодо залучення додаткових фінансових джерел з урахуванням запланованих строків заміни та оновлення основних засобів підприємства.

Сучасна управлінська практика потребує формування нової економічної системи, яка би забезпечила таку вимогу, як отримання необхідної і точної інформації в максимально короткий час, а це можливо лише за умови використання інформаційних технологій. В результаті того, що змінюється роль бухгалтерського обліку в підготовці управлінської звітності, змінам піддаються також методологічні та методичні аспекти його організації. Для підтримання особливих сучасних умов праці бухгалтерів, економістів, фінансистів використовуються автоматизовані системи обліку, до в складу яких входять автоматизовані робочі місця бухгалтера, як вузькоспеціалізовані інформаційні комплекси [8].

Комп'ютерна система бухгалтерського обліку для виконання своїх функцій потребує і базується на вхідній інформації. Така інформація міститься в первинних документах. При комп'ютеризації обліку необоротних активів первинна документація стосується оприбуткування, введення в експлуатацію чи вибуття основних засобів. Крім того використовується оперативна інформація щодо нарахування амортизації, обліку витрат на ремонт і модернізацію, переоцінки основних засобів, тощо. Необхідно пам'ятати і про масиви нормативно-довідкової інформації, на якій базується аналітичний та синтетичний облік основних засобів.

Проведене дослідження практичних аспектів зазначених питань дало можливість зробити висновки і сформулювати деякі особливості вирішення задач автоматизованого обліку основних засобів у середовищі інформаційних систем:

1. Невеликий часовий лаг між моментом формування електронної копії документа та її проведенням.

2. Застосування різноманітних інформаційних систем призводить до відмінностей у групуванні основних засобів, які необхідні у різних середовищах організації підприємства.

3. Необхідність періодичного нарахування амортизації, що також вимагає особливого групування об'єктів обліку.

4. Наявність декількох методів оцінки потребує алгоритмів, які повинні бути закладені в інформаційному продукті [4, с. 19].

За рахунок умов автоматизованої обробки інформації бухгалтеру необхідно рідше звертатись до первинних джерел облікової інформації, тому що обчислювальна техніка зберігає необхідні дані та не потребує повторного їх занесення у інформаційну базу. Сучасна система повинна

Рис. 2. Основні елементи амортизаційної політики підприємства

Джерело: [7, с. 184–185]

бути створена на основі нових засобів обчислювальної техніки і забезпечувати:

1. Інформаційні потреби користувачів повністю та своєчасно.
2. Отримувати необхідну інформацію щодо наявних відхилень за допомогою виконання задач з контролю і аудиту.
3. Автоматизоване отримання управлінських рішень.
4. Проведення процедур щодо аналізу та прогнозування діяльності підприємства на основі господарсько-фінансових операцій.

Автоматизоване робоче місце (АРМ) бухгалтера – це автоматизований засіб праці який надає програмний технічний комплекс, організаційно-технологічне і інформаційне забезпечення. АРМ бухгалтера повинне забезпечувати ведення магнітотеки інвентарних карток обліку основних засобів, нарахування амортизації на повне відновлення і капітальний ремонт, тощо. За допомоги АРМ працівники виконують такі основні автоматизовані операції:

1. Занесення даних первинних документів з обліку основних засобів за допомогою клавіатури в комп'ютер.
2. Автоматизований контроль на достовірність і повноту даних, що були введені.
3. Відображення результату в інвентарних картках за допомогою автоматизованої обробки введених даних.
4. Автоматизоване формування та виведення на екран монітору інформації щодо основних засобів за такими параметрами, як матеріально відповідальні особи, місця зберігання чи експлуатації основних засобів.
5. Введення в базу даних нормативно-довідкової інформації, яка була отримана в результаті організації обліку основних засобів [8].

АРМ бухгалтера може включати різноманітне технічне програмне забезпечення. Серед основних технічних програм можна виділити такі, як: «1С: Бухгалтерія», «Парус-Підприємство», «Дебет+», «Галактика». Кожна з них має свій певний набір інструментів, вбудовані сервісні механізми, що необхідні для роботи з ПК. В них передбачені можливості, які були описані вище.

Найбільш оптимальною, на нашу думку, з точки зору технічних можливостей є програма «1С: Бухгалтерія», а саме її версія 8.1.

За допомогою даної програми ведеться автоматизований бухгалтерський та податковий облік, а також – підготовка звітності на підприємствах, які займаються різною комерційною діяльністю: оптовою, роздрібною і комісійною торгівлею, наданням послуг, виробництвом та іншими видами діяльності.

Слід також сказати, що програма «1С:Бухгалтерія 8.1» має необхідний набір засобів, зокрема таких, як: довідники, документи, звіти, що і забезпечують ведення обліку й аналіз результатів діяльності при проведенні операцій з основними засобами. За звичай, це дозволяє не тільки скоротити час виконання облікових операцій, а й покращити точність інформації за рахунок зменшення впливу людського фактору під час проведення розрахунків. Працівники та керівництво можуть оперативно отримувати інформацію про наявність і рух основних засобів як по всьому підприємству, так і у розрізі місць їх зберігання, експлуатації та за класифікаційними групами [9].

Основна інформація про об'єкти основних засобів (параметри їх обліку) зберігається не в довіднику, а в реєстрах відомостей. Ця інформація вноситься користувачем у формі документів введення в експлуатацію або введення залишків, а

реєстри відомостей заповнюються автоматично при проведенні документів. Дані про рахунки обліку необоротних активів і приналежності до податкової групи визначається тільки при введенні в експлуатацію основного засобу. Аналітичний облік необоротних активів ведеться за матеріально-відповідальним особам і підрозділам, за якими основні засоби закріплені [5].

Однією з найчастіших проблем ведення обліку за використанням інформаційних технологій є невизначеність способів реєстрації господарських операцій, що, в свою чергу, призводить до їх повторень чи некоректне відображення у звітності, але за наявності регламентуючих документів з питань організації бухгалтерського обліку на підприємстві можна досягти однакового застосування принципів обліку, а різне відображення та трактування тих самих господарських операцій в обліку та звітності буде ліквідовано, що і покращить комунікацію управління. З нашої точки зору, слід наголосити на тому, що доцільним буде щороку разом з обліковою політикою затвердження нових чи додаткових регламентованих документів. Серед них можна виділити наступні:

- положення управлінського обліку, що можуть бути частково створені на основі міжнародних та національних положень (стандартів) обліку;

- Наказ про облікову політику відповідно до стандартів МСФЗ, який може нести у собі основні положення щодо визнання активів, зобов'язань та капіталу. А щодо питань обліку основних засобів в обліковій політиці доцільним буде відображення окремих специфічних господарських операцій та ведення обліку. Як приклад, можна навести способи визнання відсотків за кредитами на придбання основних засобів (капіталізація чи віднесення на витрати) ; нарахування амортизації (методи);

- робочі інструкції такі, як: порядок ведення облікових довідників та інструкції, які регламентують певні бізнес-процеси на підприємстві;

- документація щодо регламентації ведення внутрішнього аудиту основних засобів;

- регламент бюджету, у якому вказано методика аналізу і аудиту використання бюджету на підприємстві, в тому числі складання бюджету витрат на амортизацію та капітальні інвестиції.

При формуванні методологічних документів принципи ведення бухгалтерського та управлінського обліку повинні бути зближені. Це можна забезпечити через класифікацію основних засобів, способи оцінки та визнання, а також через систему облікових реєстрів.

Управлінський та бухгалтерський облік основних засобів за міжнародними стандартами з метою постановки їх на облік, в першу чергу, застосовує однозначну класифікацію. При наявності відмінностей у складі основних засобів для різних видів обліку, відмінності повинні бути пояснені. Наприклад, деякі виробничі основні засоби можуть бути неактивні за певний часовий

період. В бухгалтерському обліку їх продовжують визнавати як виробничі основні засоби. Але для прийняття коректних управлінських рішень їх можна не включати у розрахунки певних показників.

Методи, що використовує підприємство для нарахування амортизації, повинні бути однакові як в управлінському, так і бухгалтерському обліку за міжнародними стандартами, а також включати схему отримання вигоди від використання цих активів.

Взаємозв'язок між синтетичними рахунками та аналітикою повинен бути проведений належним чином для сприяння зручності вихідних даних. Інформація, що відсутня на етапі перетворення бухгалтерських даних в управлінську фінансову інформацію, заповнюється за допомогою додаткових аналітичних довідників, які, в свою чергу, визначаються для синтетичних рахунків, що позначені в робочому плані рахунків.

Як бачимо, робочих моментів та проблемних питань щодо обліку основних засобів, які потребують вирішення, є чимало. Значна кількість проведених наукових досліджень була присвячена деяким з них. Однак, в даний час далеко не усі питання з'ясовані. Існує необхідність, та є можливість щодо удосконалення управлінського обліку основних засобів на вітчизняному просторі застосування інформаційних технологій. Ми приділили увагу і дослідили такі елементи :

- основні нормативні акти, за якими ведеться облік основних засобів;

- амортизаційну політику основних засобів;

- необхідність та способи використання автоматизованого обліку основних засобів;

- автоматизоване робоче місце бухгалтера;

- основні проблеми та шляхи їх вирішення при використанні інформаційних систем в обліку основних засобів.

Висновки. Основні засоби – це основа матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання. Беззаперечним є факт, що управлінські рішення спрямовані на забезпечення високого результату фінансово-господарської діяльності, який може бути досягнутий завдяки належній ефективності використання необоротних активів, зокрема основних засобів. Сучасний менеджмент ставить великі вимоги до фінансової управлінської інформації. Однією з найважливіших проблем в галузі управління є уникнення дублювання звітних управлінських форм. Вирішити її можна завдяки застосуванню інформаційних технологій. Використання інформаційних технологій є пріоритетним, так як забезпечує можливість складати звітність у будь-якому форматі та економити загальний обсяг часу на виконання облікової роботи. Головне, що слід приймати до уваги, – це дотримання стандартів ведення обліку та вміння правильно використовувати можливості інформаційних систем на підприємстві. Для поліпшення і удосконалення облікового процесу доцільно розробити логічні регламентуючі документи на основі внутрішніх облікових стандартів.

Список літератури:

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 15.07.1999 р. № 996-XIV (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/> (дата звернення: 15.12.2019).
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» : Наказ Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 року № 92 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00/ed20150724> (дата звернення: 15.12.2019).
3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 (МСБО 16). Основні засоби, Документ 929_014, поточна редакція – Редакція від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014 (дата звернення: 15.12.2019).
4. Адамик О.В. Інформаційні системи і технології в обліку й аудиті. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 17–19. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/24957/> (дата звернення: 16.12.2019).
5. Бурова О.М. Базові аспекти організації обліку основних засобів в інформаційному середовищі. *Наука й економіка*. 2013. № 4(32), Т. 2. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/35859> (дата звернення: 17.12.2019).
6. Єршова Н.Ю. Удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління основними засобами підприємств: стратегічний аспект. *Економіка та суспільство*. 2018. Випуск 14. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/35859/1/2018_Yershova_Udoskon_oblik_analit_zabezp.pdf (дата звернення: 16.12.2019).
7. Лівощко Т.В., Кругліков Є.В. Амортизаційна політика – шлях до техніко-технологічної модернізації промислових підприємств. *Молодий вчений*. 2019. № 6(70). С. 183–186. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/6/37.pdf> (дата звернення: 17.12.2019).
8. Матюха М.М. Удосконалення організації управлінського обліку та формування управлінської звітності основних засобів. *Інтернаука*. 2019. № 5(67), 2 т. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/12480/3/15562599453609.pdf> (дата звернення: 17.12.2019).
9. Шинкаренко О.М. Навчальний посібник з дисципліни «Інформаційні системи і технології в обліку і аудиті» 2016. С. 52–54. URL: http://dspace.ubs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1739/1/Shinkarenko_Information_systems.pdf (дата звернення: 20.01.2020).

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» 15.07.1999 p. *Zakonodavstvo Ukrainy* [legislation of Ukraine], № 996-XIV (with changes and additions). Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/>
2. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 7 «Osnovni zasoby» : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy (2000). *Zakonodavstvo Ukrainy* [legislation of Ukraine], № 92 (with changes and additions). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00/ed20150724>
3. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 16 (MSBO 16). Osnovni zasoby, Dokument 929_014 (2012). *Zakonodavstvo Ukrainy* [legislation of Ukraine]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014
4. Adamyk, O.V. (2017). Informatsiini systemy i tekhnolohii v obliku y audyti [Information systems and technologies in accounting and audit]. *Repositories of the Ternopil National Economic University eTNEUIR* (electronic journal), pp. 17–19. Available at: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/24957/>.pdf
5. Burova, O.M. (2013). Bazovi aspekty orhanizatsii obliku osnovnykh zasobiv v informatsiinomu seredovyschi [Basic aspects of the organization of fixed assets accounting in the information environment]. *Science and Economics* (electronic journal), no. 4(32), vol. 2. Available at: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/35859.pdf>
6. Yershova, N.Yu. (2018). Udokonalennia oblikovo-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia osnovnykh zasobamy pidpriemstv: stratehichni aspekt [Improvement of accounting and analytical support for the management of fixed assets of enterprises: strategic aspect]. *Economy and society* (electronic journal), vol. 14, pp. 895–896. Available at: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/35859/1/2018_Yershova_Udoskon_oblik_analit_zabezp.pdf
7. Livoshko, T.V., & Kruhlikov, Ye.V. (2019). Amortyzatsiina polityka – shliakh do tekhniko-tekhnolohichnoi modernizatsii promyslovykh pdpriemstv [Depreciation policy – the way to technical and technological modernization of industrial enterprises]. *Young scientist*, vol. 6(70), pp. 183–186. Available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/6/37.pdf>
8. Matiukha, M.M. (2019). Udokonalennia orhanizatsii upravlinskoho obliku ta formuvannia upravlinskoi zvitnosti osnovnykh zasobiv [Improving the organization of management accounting and formation of management reporting of fixed assets]. *Internauka* (electronic journal), vol. 5(67), pp. 21–25. Available at: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/12480/3/15562599453609.pdf>
9. Shynkarenko, O.M. (2016). Avtomatyzatsiia obliku osnovnykh zasobiv [Automation of fixed assets accounting]. *Informatsiini systemy i tekhnolohii v obliku i audyti*. Cherkassy.

УДОСКОНАЛЕННЯ ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА СКЛАДІ

Анотація. У статті досліджено роль логістичних процесів на складі і їх вплив на результативність діяльності підприємства та на відносини з клієнтами. Обґрунтовано, що чітко організований логістичний процес на складі буде гарантувати успішне функціонування складської підсистеми логістичної системи в цілому. Саме логістичний процес надає логістичній системі ідентифікаційну ознаку та виокремлює її як підсистему іншої, більш складної системи – системи управління підприємством. Основні завдання логістичних процесів на складі полягають в прийманні, зберіганні матеріальних запасів, їх підготовці до виробничого споживання, відвантаженні готової продукції споживачам, дотриманні норм запасів та контролі за витратенням матеріалів. Проаналізовано логістичні процеси на складі підприємства ПП «ЛЮБНИМАШ» та охарактеризовано основні недоліки. Здійснено пошук резервів ефективності функціонування складу та логістичних процесів. Запропоновано шляхи удосконалення логістичних процесів на складі виробничого підприємства. Розглянуто переваги оренди складу для практичної діяльності ПП «ЛЮБНИМАШ». Запропоновано автоматизацію складських робіт, як базовий напрямок вдосконалення організації робіт, пов'язаних зі зберіганням матеріальних цінностей і передачею їх у виробництво. Зроблено висновок, що саме виявлення найвужчого місця серед логістичних процесів на складі дасть можливість здійснення покращень та зменшити витрати на логістичну діяльність підприємства.

Ключові слова: склад, складування, складські операції, логістичні процеси на складі.

Repich Tatyana, Podriez Natalia
National University of Food Technologies

IMPROVEMENT OF LOGISTICS PROCESSES IN THE WAREHOUSE

Summary. The role of the logistic processes in the warehouse and the impact on the effectiveness of the business and the customer service is ensured. It is reasoned that there are clear organization of the logistic process in the warehouse, which will guarantee the successful functioning of the warehouse system of the logical system as a whole. It is the logistic process that gives the logistics system an identification feature and distinguishes it as a subsystem of another, more complex system – the enterprise management system. We can stress, that the main tasks of logistics processes in the warehouse are to receive, store inventory, prepare them for industrial consumption, shipment of finished products to consumers, compliance with inventory standards and control over the consumption of materials. Also, the choice and justification of the process of improving logistics processes at the warehouse of the enterprise are investigated. In the article, we based on the generalization of the results of the study of logistics processes at the warehouse of the enterprise, proposals were developed to improve the logistics processes at the warehouse of PE "LUBNYMASH", the main directions of improvement of logistic processes and increase the efficiency of the warehouse subsystem of the logistics system of the enterprise, in particular. Necessary to admit, that we searched for reserves for the efficiency of warehouse operations and logistics processes. In the article, we considered the advantages of renting a warehouse for the practical activity of PE "LUBNYMASH". We offered to automate storage operations as a basic direction of improving the organization PE "LUBNYMASH" of work associated with the storage of valuables and transfer them into production. It is concluded that only the interaction of all stages of the logistic process enterprises can provide the optimal result of the entire work of the warehouse. Also we can conclude that the identifying the weakest link in the logistics process in the warehouse help us improve logistic process in the warehouse and reduce the cost of logistic activity of the enterprise.

Keywords: warehouse, warehousing, warehouse operations, logistics processes in a warehouse.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день дуже складно уявити виробниче підприємство без власного складу, як готової продукції так і сировини, яку використовують для виробництва продукції. Саме нагодженість роботи кожного з логістичних процесів на складі буде гарантувати успішне функціонування складської логістики.

Логістичний процес розглядають як об'єкт застосування логістичних функцій. Саме логістичний процес надає логістичній системі ідентифікаційну ознаку та виокремлює її як підсистему іншої, більш складної системи – системи управління підприємством, або складової економічної системи регіону, країни, світу.

Основні завдання логістичних процесів на складі полягають в прийманні, зберіганні матеріальних запасів, їх підготовці до виробничого

споживання, відвантаженні готової продукції споживачам, дотриманні норм запасів та контролі за витратенням матеріалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних основ та проблем логістичної діяльності підприємства, зокрема логістичних процесів на складі присвячено роботи багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених, зокрема: Алькеми В., Анікіна Б. [1], Дибської В., Кальченко А. [2], Качуровського В., Косаревої Т., Карп І.М. [3], Миколайчук В.Е. [4], Пonomарьовой Ю., Смирнов І.Г. [5], Перебийніса В., Сергеева В., Сумця О., Тридіда О. [6] та ін.

Віддаючи належне напрацюванням вчених-логістів, слід зазначити, що залишається ще чимало питань, які потребують подальших досліджень, одним із яких є удосконалення логістичних процесів на складі.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є аналіз логістичних процесів на підприємстві та рекомендації щодо удосконалення логістичних процесів на складі.

Предметом дослідження є логістичні процеси на складі підприємства.

Сферою застосування є підприємство ПП «ЛУБНИМАШ».

Виклад основного матеріалу дослідження. Логістичні процеси на складі є важливою складовою ділових операцій, оскільки їх результативність впливає не тільки на внутрішні процеси, але і на відносини з клієнтами. Якщо підприємство отримує замовлення від клієнта, а матеріалів для виготовлення не буде на складі і доставка нової сировини займе великий відрізок часу, який клієнт чекати не буде, в такому випадку через неузгодженні логістичні процеси підприємство буде змушене відмовити клієнту. Або, якщо ситуація, коли підприємство отримує об'ємне замовлення, але у нього немає потрібного місця для зберігання готових продуктів у тій чи іншій кількості, розмірі чи кількості [8].

В обох наведених прикладах кінцевим результатом є погані відносини з клієнтами, скасування замовлення. Через те, деякі експерти наголошують на розумінні значення розташування складських приміщень та удосконаленні логістичних процесів на складі для бізнесу. Вони вважають, що ефективність логістичних процесів важливіша, ніж маркетинг. У маркетингу ви просто обіцяєте, а в логістиці ви насправді виконуєте [8].

Перш за все для здійснення удосконалення логістичних процесів на підприємстві необхідно визначити та проаналізувати поточний стан складу аби точно розуміти вихідну точку. Потрібно визначити чи ефективно здійснюється складування матеріалів і готової продукції з максимальним використанням ємності складу, чи раціонально проводяться роботи з приймання і підготовки до відвантаження готових замовлень і доставка їх до споживача. Адже правильне розташування готової продукції на складі може позбавити підприємство від необхідності орендувати чи будувати додатковий склад [1].

При аналізі логістичних процесів на складі підприємства ПП «ЛУБНИМАШ» виявлено ряд

недоліків. Проблеми найчастіше пов'язані з особливостями складських приміщень і кваліфікацією персоналу. Це усунути досить швидко, і при цьому вони не мають впливу на роботу складської системи підприємства в цілому.

Іноді резерви раціональної організації логістичного процесу, нехай і не настільки значні, полягають в дуже простих речах: розчищенні захарашених проходів, поліпшенні освітлення, організації робочого місця.

У пошуку резервів ефективності функціонування складу немає дрібниць, все має аналізуватися, а результати аналізу – використовуватися для поліпшення організації логістичного процесу.

Однак існує ряд недоліків, які впливають на роботу логістичних процесів на складі і складської системи і усунення яких дозволить досягти максимального ефекту і зниження рівня витрат на логістичні процеси на підприємстві ПП «ЛУБНИМАШ». Дані по ряду недоліків надані в табл. 1.

Аналізуючи табл. 1 відносно ведення обліку без використання сучасного програмного забезпечення і можливостей ПК, можна сказати наступне. На мій погляд, у даному випадку складське приміщення і асортимент продукції не настільки великі, щоб витрачати зайві кошти на поїмку, освоєння та впровадження різного програмного забезпечення.

Однак, цілком можливо, що в майбутньому при розширенні виробництва підприємству ПП «ЛУБНИМАШ» доведеться вдосконалити систему організації складського господарства, запровадивши використання різних програмних систем.

На підприємстві ПП «ЛУБНИМАШ» склад розміщений на території заводу. Складське приміщення призначене як для сировини і матеріалів, так і для готової продукції, що створює певний дискомфорт. Процес прийому сировини і відвантаження замовлення готової продукції споживачеві інколи проводиться одночасно, що створює часові затримки і погіршує якість обслуговування. Саме оренда додаткового складу дозволить одному складу спеціалізуватися лише на прийомі сировини, а іншому, орендованому, на обслуговування клієнтів компанії.

Орендований склад не вимагає приватних інвестицій ПП «ЛУБНИМАШ» в розвиток склад-

Таблиця 1
Виявлені проблеми та недоліки на складі підприємства ПП «ЛУБНИМАШ»

Виявлена проблема	Причина	Наслідок	Що потрібно зробити
Ведення обліку без використання сучасного програмного забезпечення	Склад підприємства лише один і асортимент продукції не настільки великий	Немає онлайн доступу до запасів продукції на складі, відсутня інформація про доставку товару	Поїмка, освоєння та впровадження програмного забезпечення
Один склад, який слугує і для сировини і для готової продукції	Проводиться прийом сировини і випуск продукції інколи одночасно	Недостатньо місця на складі для готової продукції та матеріалів	Розширити існуючий склад, оренда додаткового складу
Неефективна організація робочого часу співробітників складів	Затримка машин при завантаженні на завод	Співробітники складу не мотивовані на результат	Створити систему мотивації співробітників складів
Неефективна взаємодія при відвантаженні товару та при доставці	Відсутня система управління складом, як цілісної системи, що складається з взаємозалежних частин.	Низька узгодженість у взаємодії підрозділів, що відповідають за відвантаження товарів	Провести автоматизацію складських робіт

Джерело: складено автором на основі діяльності складу підприємства ПП «ЛУБНИМАШ»

ського господарства, до того ж скорочуються фінансові ризики від володіння своїми власними складами, збільшується гнучкість в споживанні складської площі (можна змінювати орендовані складські потужності і терміни їх оренди).

Оренда складу має також інші переваги, а саме:

- немає необхідності в значних інвестиціях;
- можливість змінювати площу займаних складських приміщень;
- мобільність: можливість переїзду складу при знаходженні більш підходящого місця.

Можна зробити ще одне зауваження з приводу розміщення продукції на складі. Існує можливість застосування методу Парето, який дозволяє мінімізувати кількість пересувань за допомогою розділення всього асортименту на групи, які швидко обертаються і вимагають великої кількості переміщень, і групи, до яких звертаються досить рідко.

В даному випадку важливо для правильного розташування враховувати динаміку попиту на ту чи іншу продукцію, або хоча б, проаналізувати зміну темпів зростання різних видів товарної номенклатури з метою виділення найбільш популярних груп і реалізованих.

На розглянутому підприємстві ПП «ЛУБНИМАШ» цей принцип не враховується, хоча він міг би зробити складське господарство ще менш затратним і більш раціонально організованим.

На майбутнє можна рекомендувати ПП «ЛУБНИМАШ» автоматизацію складських робіт, як базовий напрямок вдосконалення організації робіт, пов'язаних зі зберіганням матеріальних цінностей і передачею їх у виробництво. Прикладом на майбутнє в даному випадку може стати система організації складського господарства за принципом вертикально-замкнених складів з програмним управлінням, які займають малі виробничі площі, але мають досить велику ємність за рахунок вертикального розташування і високий рівень автоматизації.

Організації потрібно чимало коштів і часу, для того, щоб перебудуватися на нову систему управління складом, але це окупить себе надалі, знизивши в кілька разів витрати на утримання складського господарства.

Для збільшення ефективності використання складу підприємства необхідно усунути такі проблеми і недоліки:

1. Єдиний склад підприємства, який призначений і для матеріалів і для готової продукції, немає достатньої потужності для забезпечення потреб.

2. Немає належного контролю над складськими витратами.

3. Робота складу підприємства не організована, у великій мірі залежить від виробництва.

4. Не регламентовані складські процеси, висока залежність від складського персоналу.

5. Багато документів, які регламентують роботу складу, відсутні.

6. Існуючі регламентні документи неактуальні або не виконуються.

7. Асортимент і розмір складських запасів не системний і некерований.

8. Не ефективно використовуються складські площі й складське устаткування.

Оскільки діяльність підприємства ПП «ЛУБНИМАШ» спрямовано на виготовлення продукції як для великих компаній, так і для фермерів, то для швидкої доставки продукції до покупця додатковий орендований склад буде вигідним рішенням, адже продажі збільшуються і час очікування товару зменшиться, розташування буде ближчим до споживача, що дасть змогу не витрачати кошти на доставку товару, а споживач буде самостійно вивозити товар зі складу.

Загальні рекомендації щодо удосконалення логістичних процесів на складі, наступні [2]:

1. Покращена точність запасів: знаючи, скільки у вас є запасів і скільки ви перемістили, це означає, що ви зможете точніше планувати майбутнє.

2. Зниження накладних витрат: удосконаливши управління складом, ви можете більше інвестувати в подальший розвиток та скорочення витрат.

3. Підвищення рівня обслуговуючого персоналу: розуміння того, наскільки зайнятий ваш бізнес протягом певного періоду часу, дозволить відповідно планувати потреби в персоналі та в його розвитку.

4. Захист товарів: наявність складу, який відповідає потребам ваших товарів, так важливо для бізнесу. Якщо є швидкопсувні товари, які потребують охолодження, вам потрібно забезпечити, щоб ваш склад відповідав цьому стандарту.

5. Центральне розташування: коли склад, розташований поруч із клієнтом або виробничим центром, може забезпечити кращий транзит товарів, скорочуючи час, необхідний для переміщення товарів між місцями.

6. Покращений потік товарів: кращий потік товарів від виробника до кінцевого споживача забезпечується розумінням найкращої компоновки вашого складу та способом оптимального зберігання товарів для їх швидкого переміщення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Складування впливає на кожне підприємство, не зважаючи на спосіб та тип продукції, що виробляється та реалізується. Вибір правильного рішення щодо зберігання може допомогти заощадити гроші, тобто зменшити собівартість продукції, задовольнити попит клієнтів та підвищити ефективність. Найперша рекомендація щодо удосконалення логістичних процесів на складі та зменшення нераціональних витрат – це проведення якісного аудиту для того, аби чітко розуміти, в якому напрямку потрібно рухатись. Саме виявлення найвужчого місця серед логістичних процесів на складі вдасться його ліквідувати і зекономити кошти підприємства. Саме тому в статті на прикладі конкретного виробничого підприємства були проаналізовані недоліки логістичних процесів і запропоновані рішення та рекомендації щодо їх усунення.

Список літератури:

1. Алькема В.Г. Логістика. Теорія та практика : навч. посібник. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2016. 272 с.
2. Кальченко А.Г. Логістика : підручник. Київ : КНЕУ, 2012. 284 с.
3. Карп І.М. Використання логістичних систем в управлінні підприємством : спец. 08.06.01 – економіка, організація і управління підприємствами. Тернопіль, 2016. 190 с.
4. Миколайчук В.Е. Логістика: теорія і практика управління : навч. посібн. Донецьк : НОРД-ІРЕСС, 2016. 540 с.
5. Смирнов І.Г. Логістика: просторово-територіальний вимір. Київ : ВГЛ Обрії, 2004. 335 с.
6. Тридід О.М., Таньков К.М., Леонова Ю.О. Логістика : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2017. 176 с.
7. Lambert D.M. Establishing Customer Service Strategies Within the Marketing Mix. *Journal of Business Logistics*. Vol. 17, Iss. 1. 2018, pp. 15–18.
8. Tahir Akbar. 5 Ways to Enhance Your Logistical Efficiency and Improve Customer Relations, *Business 2 Community*. Milpitas, 2016. URL: <https://www.business2community.com/product-management/5-ways-enhance-logistical-efficiency-improve-customer-relations-01457007> (дата звернення: 12.01.2020).

References:

1. Alkema, V.G. (2016). *Lohistyka. Teoriia ta praktyka* [Logistics. Theory and Practice]. Kyiv: Professional Publishing House.
2. Kalchenko, A.G. (2012). *Lohistyka* [Logistics]. Kyiv: KNEU.
3. Karp, I.M. (2016). *Vykorystannia lohistrychnykh system v upravlinni pidpryemstvom* [Use of logistics systems in enterprise management]. Ternopil.
4. Mikolaychuk, V.E. (2016). *Lohistyka: teoriia i praktyka upravlinnia* [Logistics: Management Theory and Practice]. Donetsk: NORD-PRESS.
5. Smirnov, I.G. (2014). *Lohistyka: prostorovo-terytorialnyi vymir* [Logistics: spatial-territorial dimension]. Kiev: VGL Horizons.
6. Tridid, O.M., Tankov, K.M., & Leonova, Y.O. (2017). *Lohistyka* [Logistics]. Kiev: Professional.
7. Lambert, D.M. (2018). Establishing Customer Service Strategies Within the Marketing Mix, *Journal of Business Logistics*. Vol. 17, Iss. 1, pp. 15–18.
8. Tahir Akbar (2016). 5 Ways to Enhance Your Logistical Efficiency and Improve Customer Relations, *Business 2 Community*. Available at: <https://www.business2community.com/product-management/5-ways-enhance-logistical-efficiency-improve-customer-relations-01457007> (accessed: 12.01.2020).

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-4>

УДК 343.14

Волоніц О.С.

Національна академія внутрішніх справ

ВИЗНАННЯ ПРОТОКОЛІВ ДОПИТІВ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ДОКАЗІВ ЯК ЗАПОРУКА ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Наукова стаття присвячена проблемі неможливості подавати до суду протоколи допитів учасників кримінального провадження в якості доказів. Проаналізовано наукові дослідження засади змагальності сторін, досліджено її законодавче втілення, а також опрацьовано певні рішення Європейського суду з прав людини щодо окресленої проблеми. Встановлено, що надання протоколам допитів доказової сили під час судового розгляду не тільки в повній мірі відобразить змагальність кримінального процесу, а й допоможе суду дотримуватись розумних строків розгляду справи. Автором зазначено, що визнання на законодавчому рівні протоколів допиту процесуальними джерелами доказів стимулюватиме учасників кримінального провадження вже на стадії досудового розслідування надавати об'єктивні та правдиві показання.

Ключові слова: змагальність сторін, допит, кримінальний процес, засади, сторона обвинувачення.

Volonits Olena

National Academy of Internal Affairs

THE RECOGNITION OF INTERROGATION REPORTS AS THE PROCEDURAL SOURCES OF EVIDENCE AS THE GUARANTEE OF ADVERSARIAL CRIMINAL PROCEDURE

Summary. The scientific article is devoted to the problem of the inability to provide the court with the interrogation reports of the participants in the criminal procedure in evidence. The academic papers of the Ukrainian and foreign scientists devoted to the adversarial principle study are analyzed, its legislative implementation is examined and certain decisions of the European Court on Human Rights on the identified problem are studied. The adversarial principle is traditionally characterized by three constituent features. The article outlines the adversarial system constituent elements, namely the separation of prosecution, defence and justice functions, the availability of relatively equal procedural rights of the parties to criminal proceedings for the exercise of their functions, as well as conferring the court the exclusive right to take a decision in a case and its leading position in criminal procedure. It is noted that the risks which may occur during the trial and the interrogation of victims and witnesses have not been considered by the legislator. In particular, worsening of their health condition, personal relationship with the defence, leaving for permanent residence abroad and so on. The article states that the provision of probative value to the interrogation reports during the consideration of a trial will not only reflect the criminal procedure adversarial system, but also will help the court adhere the reasonable case examination time frame. The author mentions that the recognition of the interrogation reports as the procedural sources of evidence at the legislative level will stimulate all parties of criminal proceedings to testify truthfully and objectively to the prosecution at the pre-trial investigation stage. In order not to limit the human right to defence such interrogations must be conducted after the person has been granted the status of a suspect with the obligatory participation of the defence, with giving it a possibility of asking questions to victims and witnesses during interrogation. The author notes that it is the prosecutor who defends the interests of the society and the state as a whole in criminal proceedings, therefore it is necessary to broaden the range of procedural capabilities of the prosecutor to provide such defence.

Keywords: adversarial system, adversarial principle, interrogation, criminal procedure, prosecutor, prosecution.

Постановка проблеми. Змагальність сторін, будучи важливою засадою кримінального судочинства, викликає навколо себе багато дискусій. Не дивлячись на конституційне закріплення цього основоположного принципу, а також приділення важливого значення йому шляхом присвячення окремої статті в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), досі тривають дискусії щодо його розуміння. У зв'язку з цим безперервно удосконалюється КПК України шляхом внесення в нього змін та доповнень. Починаючи з дня підписання КПК України, було прийнято більше п'ятдесяти законів, які внесли в нього зміни, в тому числі й у зв'язку з необхідністю врегулювати питання змагальності сторін. Це свідчить про необхідність приділення більшої уваги дослідженню цієї засади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням засади змагальності в різні часи займалось багато українських та закордонних науковців. Одним з перших досліджував сутність змагальності сторін М.С. Строгович. Також важливий внесок в дослідженні проблем засади змагальності зробили М.А. Маркуш, Ю.М. Мирошніченко, В.М. Савицький, В.Т. Малайренко, В.М. Бібіло, Н.С. Карпов, Т.А. Лотіш, О. Немировська, А.Д. Бойков, Г.Д. Побегайло, М.І. Шевчук, О.М. Коваль та інші науковці. Зазначені вчені дали визначення змагальності, розглянули сутність вказаної засади, її складові елементи, визначили місце обвинувача, захисника та суду в змагальному кримінальному провадженні. Не дивлячись на серйозну кількість наукових досліджень у цій сфері, питання

засади змагальності повністю не вивчені і низка проблем заслугове подальшого дослідження, зокрема, потребує більшої уваги питання процесуальної фіксації показань учасників провадження, наданих під час досудового розслідування для подальшого використання таких доказів на стадії судового розгляду та при перегляді судових рішень.

Метою статті є висвітлення проблематики у процесі доказування обставин вчинення кримінального правопорушення в суді, а також їх вирішення через призму сучасного змагального кримінального судочинства з урахуванням рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Виклад основного матеріалу. Сутність засади змагальності сторін розглядається в наукових роботах вчених, які по-різному бачать її зміст, однак саме комплексний підхід до вивчення їх праць допомагає найбільш повно вивчити сутність та проблематику засади. М.С. Строгович, який досліджував змагальність одним з перших, бачив зміст зазначеної засади у розмежуванні процесуальних функцій обвинувачення, захисту та правосуддя, а також у перебуванні обвинувача та обвинуваченого в становищі сторін. Обов'язковою ознакою змагальності вчений вважав процесуальну рівність сторін. Пізніше науковець доповнив зміст засади змагальності сторін ще одним важливим елементом – активним процесуальним становищем суду, та обмежив дію засади стадією судового розгляду [1, с. 149–150].

І. Козинець також вважає, що принцип змагальності реалізується не в усіх стадіях кримінального провадження, не втрачаючи при цьому свого значення як одного з основних керівних положень кримінального процесу. Змагальність сторін обов'язково передбачає наявність інших загальних принципів безпосередності, усності, гласності, з'ясування об'єктивної істини та забезпечення обвинуваченому права на захист, а порушення будь-якого з них веде до порушення змагального процесу [2, с. 173].

О. Мохонько дотримується протилежної думки та вважає, що дія засади змагальності сторін поширюється не лише на стадії судового розгляду, а й на інших стадіях кримінального провадження, оскільки розподіл основних функцій як елемент принципу змагальності можливий не лише на стадії судового розгляду справи, але й на інших стадіях процесу. Процесуальна рівність органів кримінального переслідування й обвинуваченого як елемент засади змагальності може існувати і на досудовому слідстві [3, с. 122–123].

М.А. Маркуш вважає, що змагальність – це сукупність закріплених в законодавстві приписів, процесуальних правил і методів їх реалізації, які діють на всіх етапах кримінального процесу [4, с. 59].

Ю.М. Мирошніченко зробив глибокий аналіз багатьох досліджень засади змагальності та наголосив на недопустимості пасивного положення суду у змагальному кримінальному процесі, оскільки саме суд є відповідальним за законність та обґрунтованість кінцевого рішення по справі [5].

Законодавцем визначення засади змагальності закріплене у ч. 1 ст. 22 КПК України: «Кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною за-

хисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом» [6].

Одразу після визначення засади змагальності в КПК України закріплена засада безпосередності дослідження показань, речей і документів судом. Так, відповідно до ч. 2 ст. 23 КПК України, «не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених цим Кодексом».

Розглянувши таку позицію законодавця, приходимо до висновку, що лише ті показання, які надавались учасниками кримінального провадження в суді, можуть сприйматись судом як доказ. Справа в тому, що «випадки, передбачені цим Кодексом», – це закріплені в ст. 225 КПК України ризики, пов'язані з існуванням небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби та наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань. Відповідно до вищезазначеної статті, при встановленні наявності таких обставин сторона кримінального провадження чи представник юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, звертаються до слідчого судді з клопотанням про допит свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Таким чином, для того, щоб показання свідка або потерпілого можна було сприймати як доказ, його необхідно допитати саме в судовому засіданні.

Однак, не завжди під час досудового розслідування можливо передбачити всі ризики, пов'язані зі здоров'ям потерпілого чи свідків та їх відносинами з обвинуваченим. В решті решт, ці особи можуть змінити країну проживання, тим паче, що розгляд кримінальних проваджень нерідко триває роками. І у випадку, коли обвинувачення ґрунтувалось на показаннях таких потерпілих чи свідків, втрачаються основні докази сторони обвинувачення. Але суспільна небезпечність діяння, вчиненого обвинуваченим, залишається незмінною. Тому, на мою думку, великою проблемою є те, що докази, які фактично є обвинувальними на момент повідомлення особі про підозру та при направленні обвинувального акту до суду, можуть на стадії судового розгляду змінити свою природу та стати виправдувальними або зовсім втрачаються. Через об'єктивні причини, пов'язані з прогалинами в національному законодавстві, а також дотриманням судом правила «favor defensionis», тобто сприяння захисту, публічний обвинувач позбавлений можливості надавати суду показання потерпілого та свідків, оформлені протоколом допиту на досудовому розслідуванні, як докази вчиненого кримінального правопорушення.

Проте, засада змагальності традиційно характеризується трьома складовими ознаками. Першою складовою є поділ ролей обвинувачення, захисту та правосуддя. Категоричний поділ функцій виключає можливість делегування повноважень прокурора, адвоката чи судді іншим особам або органам, а також виключає виконання

декількох функцій одним органом. Другий елемент змагальності – це наявність відносно рівних процесуальних прав сторін для здійснення своїх функцій. Так, одна сторона не повинна бути у більш привілейованому положенні порівняно з іншою [7, с. 885]. І, нарешті, третьою складовою змагальності є наділення суду виключним повноваженням ухвалювати рішення у справі та його керівне положення в кримінальному процесі.

Так от в даному випадку дотримання судом принципу «favor defensionis» суперечить засаді змагальності, оскільки ставить обвинуваченого у більш привілейоване положення по відношенню до публічного обвинувача, який у кримінальному провадженні захищає інтереси всієї держави.

На думку автора, таке положення речей призводить до порушення засади змагальності, адже прокурор, всупереч ч. 2 ст. 22 КПК України, не може подати до суду показання, які він сприймає під час досудового розслідування як докази, та які покладені в основу обвинувачення. Окрім того, це призводить до можливості маніпулювань з боку захисту шляхом впливу на потерпілого та свідків з метою зміни показань в суді, або навіть відмови від їх надання.

Одним із варіантів недопущення таких маніпуляцій на думку автора є проведення допиту потерпілого та свідків за допомогою відеозапису з наступним визнанням диску з відеозаписом такого допиту документом та наданням його до суду для безпосереднього дослідження. П. 3 ч. 2 ст. 105 КПК України відеозапис процесуальної дії законодавцем визначено як один із можливих додатків до протоколу допиту, однак у подальшому це унеможливило його використання в суді в якості доказу. Відповідно до ч. 1 ст. 99 КПК України, «документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження». Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України, матеріали відеозапису можуть належати до документів. У зв'язку з цим, відеозапис допиту потерпілого чи свідків, який проведений із дотриманням всіх норм КПК України, на мою думку повністю підпадає під поняття документа, тому доцільно його оформлювати не додатком до протоколу допиту, а окремим документом.

Пунктами 96 та 97 рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Сітневський та Чайковський проти України» від 10 листопада 2016 року передбачено наступне: «Суд нагадує, що підпункт «d» пункту 3 статті 6 Конвенції є втіленням принципу, згідно з яким до засудження обвинуваченого всі докази мають бути пред'явлені за його присутності у відкритому судовому засіданні для забезпечення змагальності процесу [8].

Принципи, які мають застосовуватися у випадках, коли свідки обвинувачення не з'являються у судове засідання, і надані ними раніше показання визнаються допустимими як докази, були узагальнені та уточнені в рішенні у справі «Аль-Хавайя й Тахірі проти Сполученого Королівства» та підтверджуються у вищевказаному рішенні у справі Шачашвілі (Schatschaschwili).

Відповідно до принципів, встановлених у цьому рішенні, необхідно провести триетапний аналіз відповідності положенням пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції провадження, в якому показання свідка, який не був присутнім та допитаним у судовому засіданні, були визнані допустимими як докази (там само, п. 152). Суд повинен розглянути:

(i) чи були достатні підстави неявки свідка та, відповідно, допустимості неперевірених показань свідка, який не з'явився у судове засідання, як доказу (там само, пп. 119-125);

(ii) чи були докази, отримані від свідка, який не з'явився у судове засідання, єдиною та вирішальною підставою для засудження підсудного (там само, пп. 119 і 126-147); та

(iii) чи мали місце достатні урівноважуючі фактори, зокрема надійні процесуальні гарантії, здатні компенсувати недоліки, з якими зіткнулася сторона захисту у зв'язку з допустимістю неперевірених доказів, і забезпечити загальну справедливість судового розгляду (там само, п. 147)» [8].

Враховуючи вищевикладені положення рішення ЄСПЛ, вбачається доцільним визнати протоколи допитів потерпілих та свідків, складені під час досудового розслідування, процесуальними джерелами доказів, а саме документами. Це значно прискорить здійснення кримінального провадження та в разі зміни в подальшому показань в суді учасниками кримінального провадження, дасть змогу оперативно притягнути таких осіб до кримінальної відповідальності за ст.384 Кримінального кодексу України за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу [9]. Такі зміни в законодавстві змусять потерпілих та свідків надавати правдиві показання вже на стадії досудового розслідування та зменшать випадки направлення до суду обвинувальних актів із невірним або неточним викладенням обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а також прискорять судовий розгляд кримінального провадження.

Для того, щоб було дотримано всі три правила вищевказаного рішення ЄСПЛ, такі допити треба проводити після надання особі статусу підозрюваного за обов'язкової участі сторони захисту з наданням їй можливості ставити питання потерпілим та свідкам під час допиту. І тоді в разі неможливості свідка чи потерпілого з'явитись в судове засідання та при умові, що їх показання мають для обвинувачення важливе значення, протоколи допитів під час досудового розслідування можна буде визнати допустимим доказом.

Вищезазначені зміни в законодавстві допоможуть судам дотримуватись не менш важливої конституційної засади – дотримання розумних строків розгляду кримінального провадження судом [10, ст. 129 ч. 2 п. 7].

Так, пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено, що кожен має право на справедливий та публічний розгляд його справи протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [11].

Згідно ч. 1 ст. 21 КПК України кожному гарантується право на справедливий розгляд і вирішення справи в розумні строки незалежним та неупередженим судом, створеним на підставі закону.

Відповідно до ст. 28 КПК України розумними є строки, що об'єктивно необхідні для здійснення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Проведення судового провадження у розумні строки забезпечує суд.

Згідно п. 7 постанови Пленуму ВСУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення», строки розгляду справи не можуть вважатися розумними, якщо їх порушено через зайнятість судді в іншому процесі, призначення судових засідань із великими інтервалами, затягування з передачею справи з одного суду до іншого у встановлених законом випадках, безпідставне задоволення необґрунтованих клопотань учасників процесу, що спричинило відкладення розгляду справи на тривалий час, відкладення справи через її неналежну підготовку до судового розгляду, невжиття заходів щодо недопущення недобросовісної поведінки учасників справи тощо,

оскільки наведені причини свідчать про низький рівень організації судочинства та безвідповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків [12].

Недотримання строків розгляду кримінальних, цивільних справ, а також справ про адміністративні правопорушення порушує конституційне право на судовий захист, гарантований статтею 55 Конституції України, та негативно позначається на ефективності правосуддя та на авторитеті судової влади.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У зв'язку з цим приходимо до висновку, що визнання протоколів допитів потерпілих та свідків, складених під час досудового розслідування, процесуальними джерелами доказів, а саме документами, є необхідними, оскільки такий крок не тільки вдосконалив механізми змагальності сторін, а й безперечно допоможе реалізувати право обвинуваченого на розумні строки справедливо розгляду кримінального провадження відносно нього в суді. Окрім того, такі зміни будуть спонукати учасників кримінального провадження вже на стадії досудового розслідування надавати об'єктивні та правдиві показання, що є позитивним як для сторони обвинувачення, так і для сторони захисту.

Список літератури:

1. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Москва : Наука, 1968. Т. 1. 470 с.
2. Козинець І. Щодо питання про сутність поняття принципу кримінального процесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 12. С. 171–173.
3. Мохонько О. Роль і місце принципу змагальності у системі принципів кримінально-процесуального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 1. С. 120–123.
4. Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : Монографія. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. 208 с.
5. Мирошніченко Ю.М. Процесуальні та філософсько-правові проблеми здійснення правосуддя в кримінальному провадженні : монографія. Харків : Панов, 2017. 200 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 04.02.2020).
7. Соловей Г.В. Теоретичні аспекти принципу змагальності в кримінальному процесі. *Форум права*. 2012. № 1. С. 883–887. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_140 (дата звернення: 25.12.2019).
8. Справа «Сітневський та Чайковський проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сітневський та Чайковський проти України» від 10 листопада 2016 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b91?find=1&text=%E7%EC%E0%E3%E0%EB%FC%ED#w11 (дата звернення: 04.02.2020).
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 04.02.2020).
10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 04.02.2020).
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 04.02.2020).
12. Постанова ПВСУ з розгляду цивільних і кримінальних справ 17.10.2014 № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14> (дата звернення: 04.02.2020).

References:

1. Strogovich M.S. *Kurs sovetskogo ugolovnogo protsessu*. Moskva: Nauka, 1968. T. 1. 470 p.
2. Kozynets I. Shchodo pytannia pro sutnist poniattia pryntsyphu kryminalnoho protsesu. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 2004, no. 12, pp. 171–173.
3. Mokhonko O. Rol i mistse pryntsyphu zmahalnosti u systemi pryntsyphiv kryminalno-protseualnoho prava. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 2007, no. 1, pp. 120–123.
4. Markush M.A. *Pryntsyph zmahalnosti v kryminalnomu protsesi Ukrainy : Monohrafiia*. Kharkiv: Vydavets SPD FO Vapniarchuk N.M., 2007. 208 p.
5. Myroshnychenko Yu.M. *Protseualni ta filosofsko-pravovi problemy zdiisnennia pravosuiddia v kryminalnomu provadzhenni: monohrafiia*. Kharkiv: Panov, 2017. 200 p.
6. Kryminalnyi protseualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI / *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (accessed 4 February 2020).
7. Solovei H.V. Teoretychni aspekty pryntsyphu zmahalnosti v kryminalnomu protsesi. *Forum prava*, 2012, no. 1, pp. 883–887. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_140 (accessed 4 February 2020).
8. Sprava «Sitnevskiy ta Chaikovskiy proty Ukrainy»: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Sitnevskiy ta Chaikovskiy proty Ukrainy» vid 10 lystopada 2016 roku. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b91?find=1&text=%E7%EC%E0%E3%E0%EB%FC%ED#w11 (accessed 4 February 2020).

9. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy vid 1 veresnia 2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine is from September, 1 of 2001 № 2341-III]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (accessed 4 February 2020).
10. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR / *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (accessed 4 February 2020).
11. Konventsiiia Pro Zakhyst Prav Liudyny I Osnovopolozhnykh Svobod: Rada Yevropy; Konventsiiia, Mizhnarodnyi Dokument vid 04.11.1950 [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Council of Europe; Convention, International Document of 04.11.1950]. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (accessed 4 February 2020).
12. Postanova PVSU z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav 17.10.2014 № 11 «Pro deiaki pytannia dotrymanna rozumnykh strokiv rozghliadu sudamy tsyvilnykh, kryminalnykh sprav i sprav pro administratyvni pravoporushennia». Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14> (accessed 4 February 2020).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-5>

УДК 331.25(477):368.914(045)

Грабовська Г.М., Заїка В.П.
Національний авіаційний університет**НАКОПИЧУВАЛЬНА ПЕНСІЙНА СИСТЕМА
ЯК СКЛАДОВА НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ**

Анотація. Стаття присвячена другому рівню пенсійної системи України, та причинам її недієздатності, в наших реаліях. Досліджено визначення терміну «накопичувальна пенсійна система» та механізму правового регулювання накопичувальної пенсійної системи. У зв'язку з цим, доцільно, звернути увагу на можливість застосування різних доктринальних підходів до пояснення понять накопичувальна пенсійна система та застосування до цих понять правового механізму. Доведено, необхідність доопрацювати наше Українське законодавство, для життєздатності накопичувальної пенсійної системи, як недержавного пенсійного фонду, та, як альтернативу солідарній пенсійній системі, у сучасному світі. Знайдено відповіді, на питання «Що потрібно зробити, аби накопичувальна система почала робити?».

Ключові слова: накопичувальна пенсійна система, пенсійне забезпечення, пенсія Пенсійна система України, Пенсійний фонд України, дефіцит Пенсійного фонду України, реформування пенсійної системи України.

Grabovska Ganna, Zaika Vladislav
Kyiv National Aviation University**ACCUMULATION PENSION SYSTEM AS COMPONENT OF NON-STATE PENSION FUND**

Summary. The article is devoted to the second level of the pension system of Ukraine, and its causes of disability, in our realities. The definition of the term «funded pension system» and the mechanism of legal regulation of the funded pension system are investigated. In this regard, it is advisable to draw attention to the possibility of applying different doctrinal approaches to explaining the concepts of a funded pension system and applying the legal mechanism to these concepts. It is proved the need to revise our Ukrainian legislation for the viability of the funded pension system, as a non-state pension fund, and as an alternative to the solidarity pension system, in the modern world. The answers to the question «What should be done to get the storage system started?». The development and reform of the pension system are of critical importance for broad development and social stability in society. Nowadays, during the period of reconstruction of the pension system, at the same time we offer the opportunity to purchase the savings system and use it in modern realities. The effective invitation and operation of a large retirement savings pillar must be reviewed by a necessary step, which also includes a number of necessities. In particular, various monitoring and control activities are carried out using clear information necessary for the correct operation of the necessary systems for all citizens. The newsletter of macroeconomic forecasts during the various scenarios that were executed in Ukraine is currently being implemented. You also need to agree on a request for a single contribution to the general obligation of retained security. As part of their work, they have used the cumulative system at all Ukrainian enterprises, which are still growing persistent transformation systems that work with the workforce, and the most important source of work is pension insurance and, at the same time, the basic calculations of hazardous pensions are occupied wages. In order to ensure the joint accumulation of pension systems in Ukraine, the Ukrainian community, informal reform, poisonous power in the country. Making changes in the economy without a comprehensive approach, overcoming the difficulties associated with reforming the economy in terms of economic and economic trends, changes in income and income of the population, including in Russia. Therefore, the implementation of pension reform will, first of all, require public administration admission to the institutional sphere.

Keywords: funded pension system, pension provision, pension, pension system of Ukraine, Pension Fund of Ukraine, deficit of the Pension Fund of Ukraine, reform of the pension system of Ukraine.

Постановка проблеми та її актуальність. Накопичувальна система пенсійного забезпечення базується на обов'язковому пенсійному страхуванню, яке побудоване на принципах розподільчої та накопичувальної пенсійної системи.

Суть такої системи полягає в тому, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи повинна акумулюватися у Накопичувальному фонді та обліковуватись на пенсійних рахунках громадян, які сплачуватимуть такі внески. Ці кошти в свою чергу будуть вкладатися в економіку України з метою отримання інвестиційного доходу.

В час постійного реформування нашої держави, що відбуваються в даний час ця система є актуальною, тому реформа є потрібною для біль-

шості громадян які живуть за рахунок середньої заробітної плати чи нижче цієї грані та вимагає швидкого запровадження.

Коли накопичувальна система почне працювати, учасник накопичувальної системи зможе отримати довічну пенсію або одноразову виплату на додаток до пенсії у межах солідарної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Пенсійне забезпечення є найважливішою частиною системи соціального захисту громадян України.

У юридичній літературі зазначена тема частково розглядалася у працях таких учених-юристів, як: Чугунов І.Я., Насібова О.В., Гудзь Ю.Ф., Реха К.Х., Ткаченко Н.М., Шумило М.М., Лібанова Е.М., Кукурудза О.М., Кириленко О.П., Малиняк Б.С., Петрушка О.В.

Ткаченко Н.М. поділився своєю думкою про накопичувальну систему пенсійного забезпечення, що: «Осучаснення» пенсій – це відновлення справедливості відносно усіх тих, хто свою пенсію заробив, заробив право на гідне пенсійне забезпечення [13]

У процесі реформування пенсійної системи країни покладають наступні критерії її ефективності: фінансова стійкість надійність, соціальну справедливість, достатність, тощо. З приводу ефективності функціонування пенсійної системи України в умовах її реформування вчені мають неоднозначне ставлення.

Говорячи про інші недоліки пенсійного забезпечення, то на думку Кукурудзи О.М.: «В існуючому пенсійному забезпеченні принцип страхування реалізується не повною мірою і, по суті, має адміністративно-розподільчий характер та не забезпечує залежності розміру пенсій від розміру сплачених внесків. Також не забезпечується взаємозв'язок між трудовою діяльністю працівника і розміром його пенсії, відсутня зацікавленість працівника у формуванні пенсійного бюджету» [3, с. 252].

Якщо, говорити більш науковими висловлюваннями то, накопичувальна система – це поєднання окремих елементів солідарної системи пенсійного забезпечення і системи недержавного пенсійного забезпечення. На сьогодні накопичувальна система передбачена Українським пенсійним законодавством, але її впровадження відкладається через низку соціально-економічних, політичних питань [11, с. 77].

Отже, зважаючи на все вище сказане, реформування системи пенсійного забезпечення на фоні сучасних змін на соціально-економічному полі набуває все більшої потреби у втіленні в життя.

Для перебудови сучасної пенсійної системи необхідно перебрати з початку солідарну систему, перетворити ідею накопичувальної пенсії втілити в життя та сприяти розвитку добровільного пенсійного забезпечення. Заковика в реформуванні пенсійного забезпечення України відображена реальія нашого політичного становища. Однак, незважаючи на значну кількість зрушень, залишається багато питань, зокрема, виявлення проблем, які гальмують розвиток реформування пенсійного забезпечення України в сучасних реальіях на фоні економічної та соціально-демографічної кризи, залишаються недостатньо вивченими, що потребує подальших зрушень та нових підходів в їх втіленні в життя.

Закон України 2017 року передував, що пенсійна система зазнає суттєвих змін. Метою пенсійної реформи є забезпечення стійкого становища Пенсійного фонду у середньостроковій перспективі, що відбудеться через встановлення вимог, які потребують тривалості страхового стажу та мінімального розміру страхового внеску [5, с. 72].

Накопичувальна система передбачає обов'язкову участь громадян віком від 18 до 35 років, а також добровільну участь для літніх людей. Кошти які акумулюватимуться на пенсійних рахунках людей, будуть власністю цих самих громадян. Кожна людина, яка є громадянином України зможе скористуватись ними при до-

сягненні саме пенсійного віку, або у випадках передбачених законодавством, а раніше цього терміну, наприклад у випадку настання інвалідності, непрацездатності, чи втрати годувальника, або переїзду за кордон, як постійного місця проживання.

Відсоток внесків буде збільшуватись поступово на один відсоток щорічно починаючи з 2% до 7%, але при цьому буде здійснений перерозподіл пенсійних внесків між роботодавцем і особою яка є застрахованою [13].

Планувалося запровадити накопичувальну систему пенсійного страхування у 2019 році. Але на практиці нажалі ця система є замороженою на державному рівні. Накопичувальне пенсійне забезпечення з теоретичної точки зору, полягає в тому, що частина внесків у Пенсійний фонд України буде направлена в державний Накопичувальний пенсійний фонд України. Внески будуть мати особистий характер і враховуватися на індивідуальних пенсійних рахунках. Кошти Накопичувального фонду будуть інвестуватися в економіку України з метою захисту їх від інфляції ті «лівих» операцій, одержання інвестиційного доходу, забезпечення потреб держави в джерелах фінансування проектів.

Все це повинне сприяти загальному економічному зростанню країни. Керування пенсійними коштами будуть здійснювати компанії які вмiють управляти активами, обрані на тендерній основі. Ці компанії діють із дотриманням законодавчих обмежень щодо напрямків інвестування для забезпечення захисту інтересів громадян і стабільного збільшення їх коштів. А, зберігання пенсійних активів здійснює зберігач – банк, який буде здійснювати контроль використання цих коштів. Кошти, які будуть враховуватися на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, будуть їхньою власністю. Люди зможуть скористатися ними при досягненні пенсійного віку або, в окремих випадках (наприклад, у випадку інвалідності або втрати годувальника та інших причин), раніше цього терміну.

Виплати з Накопичувального пенсійного фонду України будуть здійснюватися додатково до солідарної пенсії довічно або одноразово [4].

Обов'язкова накопичувальна складова пенсійної системи дасть змогу втілити в життя такі важливі моменти, як:

- посилити зацікавленість громадян та їхніх роботодавців у сплаті пенсійних внесків;
- зменшити «податковий тиск» на роботодавців за рахунок перерахування частини обов'язкових пенсійних внесків до Накопичувального фонду, який перераховувати із заробітку працівника;
- успадковувати кошти, обліковані на персональному пенсійному накопичувальному рахунку, спадкоємцями застрахованої особи;
- втілити в життя потужне джерело інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки, що сприятиме розвитку національного фондового ринку завдяки інвестуванню коштів накопичувального фонду в економіку країни;
- спростити ризики виплат низьких розмірів пенсій між першим та другим рівнями пенсійної системи;
- зробити більш ефективним управління системою пенсійного забезпечення за рахунок на-

дання недержавним компаніям, функції управління пенсійними активами [6, с. 86].

Говорячи про причини, що гальмують становлення накопичувальної системи в нашій країні, то можна дати просту на перший погляд відповідь, не вигідна фінансова піраміда для наших любих політиків, але не все так просто як би нам хотілось, всі зміни які потребуються для втілення накопичувальної системи, потрібно розпочати з фінансової сфери нашої країни, яка на даний час і так по горло в не зрозумілих реформах та війни на Сході нашої країни. Але все ж таки давайте розберемось, що гальмує цей шанс на безхмарне майбутнє для нас, та наших рідних. Розмір фінансових надходжень в більшості фондів є недостатнім, а на фінансовій стороні ринку відсутні надійні фінансові інструменти, які б дали можливість зробити належну диверсифікацію пенсійних активів недержавних пенсійних фондів.

Щоб накопичувальна система почала робити, в сучасних реаліях для всіх громадян потрібно створити дизайн: хто платить, скільки відсотків, зробити актуальні розрахунки, чи це буде вигідно людині.

Плюс, накопичення – це довгі гроші, тобто збереження. Зазвичай, це працює так, що кошти інвестуються, а значить має бути ринок, куди можна інвестувати. На сьогодні в Україні такого ринку фактично немає. Був прийнятий законопроект, яким контроль за діяльністю недержавних пенсійних фондів покладено на Комісію з цінних паперів фондового ринку. Це вірогідно перші кроки, про які можна сказати, що якщо будемо рухатися в цьому напрямку ефективно, то за якийсь період часу зможемо запровадити і накопичувальну систему в повній мірі [7, с. 347].

Отже, перевагами накопичувальної системи є те, що вона надає змогу:

- по-перше, не залежати від держави, демографічних проблем таких, як на Сході нашої країни, законів;
- по-друге, забезпечити індивідуальне накопичення коштів;
- по-третє, забезпечити стійку диференціацію розмірів пенсій залежно від накопичень людини;
- по-четверте, створення та забезпечення успадкування коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному накопичувальному рахунку, спадкоємцями застрахованої особи;
- по-п'яте, підвищити управління забезпечення пенсійної системи за рахунок передачі недержавним компаніям функції щодо управління пенсійними активами;
- по-шосте, відкладені на старість кошти можна інвестувати.

Розглядаючи недоліки цієї системи, треба зазначити, що є можливим знецінення пенсійних накопичень унаслідок інфляції, та, є ризик, що компанії, які керуватимуть цими накопиченнями, робитимуть це недостатньо добре, через що втратять частину накопичень людей або дохідність, яку вони демонструватимуть, не покриватиме інфляцію.

Також, до головних причин поганого розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні експерти відносять:

- низький рівень пенсійних нарахувань громадянам;

- законодавчий безлад в окремих питаннях діяльності ринку недержавного пенсійного забезпечення;

- низький рівень довіри населення до недержавного пенсійного забезпечення та банківської системи загалом, бо всі ще пам'ятають що таке фінансові піраміди, і це грає велику роль в потребності дуже ретельно роз'яснювати людям, що являє собою накопичувальна пенсія та недержавне пенсійне забезпечення;

- погану зацікавленість роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм для працівників, у зв'язку з поганою інформованістю.

За державне регулювання накопичувальної пенсійної системи в Україні, як зазначалося вище, відповідають три державних регулятори – Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України (Держфінпослуг), Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР) та Національний банк України (НБУ). Однак на сьогодні НБУ вирішив триматися по далі від цього, тому самоусунувся від участі у регулюванні та контролі ринку накопичувального пенсійного забезпечення, а Держфінпослуг та ДКЦПФР не можуть прийти до єдиних рішень по важливим питанням, тому необхідність спільно приймати нормативно-правові акти породжує додаткові проблеми замість того, щоб сприяти їх розв'язанню [8, с. 184].

У цьому зв'язку можна погодитися з А.О. Нечай у тому, що доцільно визначити, або створити заново єдиний державний орган, який би забезпечував реалізацію державної політики у сфері забезпечення пенсійного накопичування, та сприяв би вірному розвитку нової системи і при цьому опікувався захистом законних інтересів учасників недержавних пенсійних фондів [1, с. 10]. Згідно логіки та сфери компетенції таким органом має виступити Міністерство праці та соціальної політики України, яке здійснює, у тому числі функції контролю за проведенням пенсійної реформи.

У той же час, передача у сферу компетенції профільного міністерства питань, пов'язаних з регулюванням системи накопичувального пенсійного забезпечення, за одне потребує інституційного розвитку зазначеного міністерства та збільшення фінансування та приведення у відповідність нормативних актів та правової бази в цій сфері, і насамперед, політичної мужності керівництва держави, що до здійснення пенсійної реформи.

Важливо визначити фінансові інструменти, необхідні для діяльності недержавних пенсійних фондів, що обслуговуватимуть другий рівень, зокрема коротко- і середньострокові, а також можливості й терміни орієнтації переважно на державні цінні папери. Необхідність активізації підготовки до запровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи зумовлена також тим, що навіть після прийняття Верховною Радою України необхідних законів до початку повномасштабної роботи потрібен певний час.

Ефективне запровадження та функціонування пенсійного забезпечення накопичувальної складової має передувати підготовчий етап, який створить собою низку заходів. Таких як, здійснен-

ня розрахунків та моніторинг з метою визначення обсягу коштів, необхідних для запровадження накопичувальної системи для всіх громадян. Також необхідно дійти певної згоди у запровадженні єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

У рамках підготовки до впровадження системи накопичувань пенсій на всеукраїнському рівні потрібно створити напрями трансформації системи оплати праці в країні, оскільки основним джерелом коштів пенсійного страхування і водночас базою обчислення страхових пенсій є заробітна плата [9, с. 69].

Висновки. Для того, щоб запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи стало дієвим інструментом соціального захисту українських громадян, необхідна практична реалізація пенсійної реформи, яка містить соціальні, економічні, демографічні, фінансові та політичні складові. Вирішення зазначеного питання неможливе без комплексного підходу, коли темпи і параметри пенсійної реформи мають бути узгоджені з темпами економічного розвитку держави, реформами рівня життя і доходів населення, податкової реформи, розвитком фондового ринку.

Ідея запуску 2-го рівня пенсійної системи в тому, щоб людина, поки працює, забезпечив

себе пенсією в майбутньому, і її було б достатньо для гідного життя. При цьому солідарна система, яка працює сьогодні за принципом «працюючий платить за пенсіонера», залишиться, але не буде єдиним або головним для пенсіонерів джерелом засобів до існування.

Плюс накопичення – це довгі гроші, то є заощадження. Зазвичай це працює так, що кошти інвестуються, а значить, повинен бути ринок, куди можна інвестувати. На сьогодні в Україні такого ринку фактично немає. Ви знаєте, що був прийнятий законопроект про «спліт» – у ньому також є питання регулювання недержавних пенсійних фондів, комісії з цінних паперів фондового ринку. Це перші кроки, про які можна сказати, що якщо будемо рухатися в цьому напрямку ефективно, то за якийсь період часу зможемо ввести і накопичувальну систему. Тому здійснення пенсійної реформи насамперед потребує державно-управлінського впливу на інституційну сферу.

Коли ж очікувати, що накопичувальна пенсійна система заробить? Можливо, запуск другого рівня накопичувальної системи буде відкладений на рік – до 1 січня 2020 року. Що не дивно зважаючи на неготовність законодавчої бази під нову «пенсійну хвилю», хоча до години «X» залишилося зовсім небагато.

Список літератури:

1. Нечай А.О. Накопичувальна система: коли запрацює? *Урядовий кур'єр*. 2012. 26 верес. № 177. С. 10.
2. Лібанова Е.М. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації [колективна монографія]. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. С. 270.
3. Кукурудз О.М. Напрями реформування пенсійної системи України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» (21–23 травня). Харків : ВД «ІНЖЕК», 2011. С. 252–253.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій : Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2148-19> (дата звернення: 28.12.2019).
5. Кириленко О.П. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи : [монографія] / О.П. Кириленко, Б.С. Малиняк, О.В. Петрушка та ін.: за ред. О.П. Кириленко, Б.С. Малиняка. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. С. 350.
6. Чугунов І.Я., Насібова О.В. Еволюція фінансового механізму пенсійного забезпечення. *Вісник КНТЕУ*. 2016. № 1. С. 80–97.
7. Реха К.Х. Сучасні проблеми та напрями реформування пенсійного забезпечення України. Матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. «Модернізація фінансово-кредитної системи України: виклики глобалізації» (2017 р.). Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2017. С. 345–348.
8. Гнибіденко І.Ф., Кравченко М.В., Новікова О.Ф. та ін. Соціальний захист населення України : монографія; за ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. Київ : НАДУ, 2014. С. 184.
9. Гудзь Ю.Ф., Реха К.Х. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні. Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. «Стратегії та інновації: актуальні управлінські практики» (2017 р.). Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2017. С. 67–70.
10. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Ніка-Центр, 2016. С. 680.
11. Шумило М.М. Сучасний стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні (за матеріалами наукового повідомлення на засіданні Президії НАН України 21 грудня 2016 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 2. С. 76–87.
12. Ткаченко Л. Пенсійна система та пенсійна реформа в Україні. Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. Київ, 2018. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/14044.pdf> (дата звернення: 28.12.2019).
13. Ткаченко Н.М. Пенсійне забезпечення, право на пенсію, розміри, нарахування, пенсійна реформа. Київ, 2018. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pensiynne-zabezpechennya-pravo-na-pensiyu-rozmiri-narahuvannya-pensiynna-reforma> (дата звернення: 10.01.2020).

References:

1. Nechai, A.O. (2012). Nakopychuvalna systema: koly zapratsiuie? [Accumulative system: When it will work?]. *Uriadovi kurier*, no. 177, p. 10.
2. Libanova, E.M. (ed.) (2013). *Pensiina reforma v Ukraini: napriamy realizatsii* [Pension reform in Ukraine: The directions of realization]. Kyiv: Ptoukha Institute of Demography and Social Studies of NAS of Ukraine. (in Ukrainian)
3. Kukurudz, O.M. (2011). Napriamy reformuvannia pensiinoi systemy Ukrainy [The direction of reforming of the Ukraine pension system]. Proceedings of the Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsia «Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok Ukrainy ta yii rehioniv: problemy nauky ta praktyky» (Ukraine, Kharkiv, May 21–23, 2011). Kharkiv: INZhEK, pp. 252–253.

4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pidvyshchennia pensii: Zakon Ukrainy vid 03.10.2017 r. № 2148-VIII (2017). [About introduction of amendments to some acts of Ukraine concerning increase in pensions: Ukraine law]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 40–41, art. 383.
5. Kyrylenko, O.P., Malyniak, B.S., Petrushka, O.V. et al. (2013). *Rozvytok derzhavnogo pensiinoho strakhuvannia v umovakh pensiinoy reformy* [Development of the state pension insurance in the conditions of pension reform]. Ternopil: TNEU. (in Ukrainian)
6. Chuhunov, I.Ia., & Nasibova, O.V. (2016). Evoliutsiia finansovoho mekhanizmu pensiinoho zabezpechennia [Evolution of the financial mechanism of pension's provision]. *Visnyk KNTEU*, no. 1, pp. 80–97.
7. Rekha, K.Kh. (2017). Suchasni problemy ta napriamy reformuvannia pensiinoho zabezpechennia Ukrainy [Modern problems and directions of reforming of pensions provision of Ukraine]. Proceedings of the Vseukrainska naukovo-praktychna internet-konferentsiia «*Modernizatsiia finansovo-kredytnoi systemy Ukrainy: vyklyky hlobalizatsii*» (Ukraine, 2017). Kryvyi Rih: DonNUET, pp. 345–348.
8. Hnybidenko, I.F., Kravchenko, M.V., Novikova, O.F. et al. (2014). *Sotsialnyi zakhyst naseleennia Ukrainy* [Social protection of the Ukraine population] (eds. Vakulenko V.M., Orlatyi M.K.). Kyiv: NADU. (in Ukrainian)
9. Hudz, Yu.F., & Rekha, K.Kh. (2017). Perspektyvy vprovadzhennia zahalnooboviazkovoï nakopychualnoi pensiinoy systemy v Ukraini [The prospect of introduction of general mandatory pension system in Ukraine]. Proceedings of the II mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «*Stratehii ta innovatsii: aktualni upravliniski praktyky*» (Ukraine, 2017). Kryvyi Rih: DonNUET, pp. 67–70.
10. Shumylo, M.M. (2016). *Pravovidnosyny u sferi pensiinoho zabezpechennia v Ukraini* [Legal relationship in the sphere of pensions provision in Ukraine]. Kyiv: Nika-Tsentr. (in Ukrainian)
11. Shumylo, M.M. (2017). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku systemy pensiinoho zabezpechennia v Ukraini [The current state and the prospects of development of a system of pensions provision in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, no. 2, pp. 76–87.
12. Tkachenko, L. (2018). *Pensiina systema ta pensiina reforma v Ukraini* [The pension system and pension reform in Ukraine]. Kyiv: Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Available at: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/14044.pdf> (accessed: 28 December 2019).
13. Tkachenko, N.M. (2018). *Pensiine zabezpechennia, pravo na pensiiu, rozmiry, narakhuvannia, pensiina reforma* [Pensions provision, right for pension, sizes, charges, pension reform]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/pensiine-zabezpechennya-pravo-na-pensiyu-rozmiri-narahuvannya-pensiy-na-reforma> (accessed: 10 January 2020).

ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ БАТЬКІВ ЯК УЧАСНИКІВ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. У статті визначено суть особистих немайнових прав батьків та з'ясовано правові способи їх захисту. Надано визначення терміну «особисті немайнові права» та «захист сімейних прав», узагальнено особисті немайнові права та обов'язки батьків а також досліджено механізм правового регулювання особистих немайнових прав та законних інтересів батьків в сімейних правовідносинах. Доведено, що кожна людина має право на захист своїх немайнових прав та законних інтересів у юрисдикційних та не юрисдикційних формах, розкрито їх зміст. В результаті зроблено висновок, що ефективним інструментом вирішення різних конфліктів, що широко використовується закордоном і тільки набуває популярності в Україні, є медіація як гнучкий механізм, який можна пристосувати до більшості сімейних конфліктів та унікальної ситуації кожної родини.

Ключові слова: особисті немайнові права, законні інтереси, сімейні правовідносини, захист сімейних прав, сімейна медіація.

Timush Iryna, Bratitsa Olha
National Aviation University

PROTECTION OF PARENTS' PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS AS PARTICIPANTS OF FAMILY LEGAL RELATIONS

Summary. The article defines the essence of the personal non-property rights of parents and explains the legal ways to protect them. The definition of the terms "personal non-property rights" and "family rights protection" are given; the personal non-property rights and obligations of parents are generalized, as well as the mechanism of legal regulation of personal non-property rights and legitimate interests of parents in family legal relationships. The article states that not all personal non-property relationships can be regulated by law, in such situations law only determines the external boundaries of the beginning and ending of personal non-property relationships. Family relations, which are governed by the norms of the Family Code of Ukraine, are based on legal equality, free expression, the property independence of their participants, and therefore they are a kind of private legal relations. Family rights protection is regarded as the application by the jurisdiction institution of measures provided for by law or contract aimed at termination of the offense, restoration of violated family law or legitimate interest, elimination of the real threat of their violation and influence on the offender. Everyone has the right to the protection of his non-property rights and legitimate interests in jurisdictional and non-jurisdictional forms. Jurisdictional form is understood as protection in court (general procedure) and administrative orderliness (special protection). Non-jurisdictional form is independent actions of citizens on protection of civil rights and legitimate interests, without seeking the help of state or other competent bodies, that is self-protection of non-property rights. An effective tool for resolving various conflicts is mediation. Family mediation is a flexible mechanism for resolving multiple family conflicts that can be adapted to the unique situation of each family.

Keywords: personal non-property rights, legitimate interests, family legal relationships, family rights protection, family mediation.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний стан цивільно-правового регулювання суспільних відносин свідчить про розширення предмета правового регулювання. Тобто цей процес відбувається завдяки збільшенню низки відносин, які носять характер особистих немайнових та відносять своє вираження у найрізноманітніших сферах людської життєдіяльності. Найбільша кількість особистих правовідносин порівняно з іншими сферами людської життєдіяльності виникає, насамперед, у колі сім'ї. Тому ми розглянемо способи захисту особистих немайнових прав та законних інтересів батьків як учасників сімейних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відповідно до ст. 3 Конституції України права та свободи людини є найвищою соціальною цінністю, а їх утвердження та забезпечення – головним обов'язком держави. Окрім того, Конституцією України у ст. 51 проголошується, що

сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [1]. Кожен має право будь-яким не забороненим законом способом захищати свої права та обов'язки. Тому, держава повинна забезпечувати захист особистих немайнових прав осіб, в тому числі і у сімейних відносинах.

Сімейні відносини, які регулюються нормами Сімейного кодексу (СК) України, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, і тому вони є різновидом приватноправових відносин [2].

Як вважають науковці особисті немайнові відносини – це «опосередкований нормами об'єктивного цивільного права соціальний зв'язок між суб'єктами цивільного права, що встановлюється на визначених законом підставах з метою задоволення інтересів учасників цивільних відносин у певних матеріальних або нематеріальних благах і зумовлює виникнення у них суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, можли-

вість реалізації яких забезпечується належним правовим механізмом захисту суб'єктивних цивільних прав» [3, с. 147].

Вивчення сімейних правовідносин та визначення форм захисту прав учасників сімейних відносин було предметом наукових досліджень як радянських вчених, наприклад Є.М. Ворожейкіна та А.П. Сергеева, так і сучасних науковців: В.О. Кожевникової, Л.В. Красицької, О.В. Михальнюк, Т.М. Ковальчук, Є.О. Харитонова тощо.

Є.М. Ворожейкін зазначає, що сімейні правовідносини поділяються на: шлюбні; правовідносини між батьками і дітьми (батьківські правовідносини); правовідносини з приводу виховання і матеріального утримання; правовідносини з виховання [4, с. 13].

Тобто ці правовідносини стосуються немайнових прав сім'ї.

Особисті немайнові відносини у сім'ї знаходять свій прояв у духовних зв'язках, що ґрунтуються на почуттях любові й поваги, на подружній вірності, моральній підтримці членів сім'ї та їх турботі одне про одного. Проте значна частина особистих немайнових відносин не підвладна впливу закону. Зокрема, залишаються за межами правового регулювання такі явища, як любов, дружба, повага, подружнє вірність тощо. У цій сфері право лише визначає зовнішні межі початку та закінчення особистих немайнових відносин: умови вступу у шлюб, припинення шлюбу, визнання шлюбу недійсним, установлення батьківства, позбавлення батьківських прав тощо. Крім того, право встановлює деякі загальні імперативні заборони, загальні межі, в яких здійснюються особисті сімейні відносини, власне зміст яких перебуває поза межами правового регулювання [5, с. 255]. Наприклад, закон надає батькам право обирати форми та методи виховання дитини, забороняючи використовувати такі, що суперечать закону та моральним засадам суспільства (ч. 3 ст. 151 СК України).

Статтею 8 Сімейного Кодексу України передбачено, що якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками, іншими членами сім'ї чи родичами не врегульовані Сімейним кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Зокрема в силу ч. 1 ст. 15 Цивільного кодексу України кожна особа має право на захист своїх цивільних прав у разі його порушення, не визначення або оспорювання. Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення [6, с. 72–73]. Відповідно до ст. 141 СК мати та батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Діти також мають рівні права та обов'язки щодо батьків, незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою (ст. 142 СК).

Загалом батьки мають такі особисті немайнові права та обов'язки:

1) мати, батько дитини, які перебувають у шлюбі чи не перебувають у ньому, зобов'язані забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я. Однак дитина може

бути залишена батьками у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення. Якщо батьки не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, забрати дитину мають право її баба, дід, інші родичі з дозволу органу опіки та піклування;

2) батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану;

3) батьки визначають прізвище, ім'я та по батькові дитини. При цьому прізвище дитини визначається за прізвищем батьків, ім'я дитини визначається за їх згодою, а по батькові – за іменем батька. Спір між батьками щодо прізвища чи імені дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. У разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище дитини, яка не досягла семи років. Якщо дитина досягла семи років, прізвище змінюється за її згодою;

4) батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини, піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя;

5) батьки зобов'язані поважати дитину. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини;

6) батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Вони мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства;

7) мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування, зокрема якщо хтось із них перебуває у надзвичайній ситуації (лікарні, місці затримання та позбавлення волі тощо);

8) батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина. Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Батьки мають право звернутися за захистом прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону вони самі мають право звернутися за таким захистом;

9) батьки мають право на визначення місця проживання дитини. При цьому місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків, а місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається також за згодою самої дитини. Батьки також мають переважне право перед іншими особами на те, щоб малолітня дитина проживала з ними. Вони навіть мають право вимагати відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду;

10) дитина, повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу. Якщо повнолітні дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних, немічних батьків, з них можуть бути за рішенням суду стягнуті кошти на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування;

11) мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною. Суд може дозволити разові, періодичні побачення з дитиною, якщо це не завдасть шкоди її життю, здоров'ю та моральному вихованню, за умови присутності іншої особи [7, с. 225–226].

Захист сімейних прав розглядається як застосування юрисдикційними органами або самою уповноваженою особою заходів, передбачених законом чи договором, спрямованих на припинення правопорушення, відновлення порушеного сімейного права чи інтересу, усунення реальної загрози їх порушення та вплив на правопорушника [8, с. 364].

Кожна особа має право на захист своїх немайнових прав та законних інтересів у юрисдикційній та неюрисдикційній формах. А.П. Сергеев вважає, що під юрисдикційною формою ми розуміємо захист у судовому порядку (загальний порядок) та в адміністративному порядку (спеціальний захист). До органів які здійснюють такий захист вчені відносять суд, прокурора, органи опіки та піклування. Саме ця форма захисту є найпоширенішою. Наприклад спори щодо імені або прізвища дитини, спори про поновлення батьківських прав і т.д.

Неюрисдикційною формою є самостійні дії громадян щодо захисту цивільних прав та законних інтересів, без звернення за допомогою до державних чи інших компетентних органів, тобто самозахист немайнових прав. Спосіб самозахисту немайнових прав розглядається як дія чи система дій, що спрямовані на захист прав. Заходи, спрямовані на самозахист, мають відповідати загальним критеріям правомірності, а саме: 1) не повинні бути заборонені законом та суперечити моральним засадам суспільства; 2) повинні відповідати: змісту права (інтересу), яке порушено чи щодо якого існує реальна загроза порушення; характеру дій, якими воно порушено чи якими створена реальна загроза порушення; наслідкам порушення, які наступили або реально могли наступити [9, с. 337–339].

Прикладом може бути ситуація, коли подружжя, а також жінка та чоловік, шлюб між якими припинено, у разі народження дитини до спливу десяти місяців після припинення їхнього шлюбу, мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка (колишнього чоловіка) батьком дитини [10, с. 90]. Така вимога може бути задоволена лише у разі подання іншою особою та матір'ю дитини заяви про визнання батьківства. Якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу внаслідок смерті чоловіка, походження дитини від батька може бути визначене за спільною заявою матері та чоловіка, який вважає себе батьком. Слід вважати, що такі дії є способами самозахисту сімейних прав та інтересів, оскільки вчиняються

самостійно учасниками сімейних правовідносин, і хоча вони звертаються до компетентного державного органу, проте таке звернення не є зверненням за допомогою у захисті сімейних прав, компетентний державний орган у межах своїх повноважень визначить походження дитини саме за такими заявами [11, с. 48].

В останні роки все більшої популярності набуває такий ефективний інструмент вирішення різноманітних конфліктів (спорів) як медіація.

Сімейна медіація – це гнучкий механізм вирішення різноманітних сімейних конфліктів, який можна адаптувати під унікальну ситуацію кожної сім'ї. Сімейні конфлікти є одним з найпоширеніших видів конфліктів, що мають низку особливостей:

- особливий предмет – міжособистісні стосунки (кохання, любов, кровна спорідненість), правові та моральні обов'язки, зумовлені реалізацією функцій сім'ї: репродуктивної, виховної, господарсько-економічної, рекреаційної (взаємодопомога, турбота про здоров'я, організація дозвілля і відпочинку), комунікативної та регулятивної;

- сильні душевні переживання та страждання їх учасників. Емоційність заважає людям зосередитися і прийняти обмірковане рішення щодо перспектив подальшого життя;

- швидкість протікання кожного з етапів конфлікту;

- багатосторонність через залучення до конфлікту, крім основних його учасників (подружжя, батьки та дитина, брати та сестри), інших членів сім'ї;

- своєрідні форми протистояння (докори, образи, сварка, сімейний скандал, порушення спілкування тощо);

- різноманітні способи завершення (примирення, досягнення згоди, налагодження відносин на основі взаємних поступок, розлучення).

Вона може бути використана у таких категоріях спорів як:

- спори щодо визначення та виконання аліментних зобов'язань подружжя, батьків та дітей, в тому числі визначення розміру чи перерахунку аліментів;

- спори з приводу розірвання шлюбу;

- спори щодо утримання подружжя та інші майнові відносини подружжя, батьків та дітей, інших членів сім'ї;

- спори щодо визначення місця проживання дитини та/ або участі кожного з батьків в утриманні та вихованні дитини;

- спори щодо поділу майна подружжя, колишнього подружжя, осіб, які перебували у фактичних шлюбних відносинах;

- спори щодо організації контакту з дітьми баби, діда або інших родичів дитини;

- спори щодо встановлення батьківства;

- спори між батьками та дітьми, які не можуть бути вирішені у судовому порядку. Зокрема такими є так звані конфлікти поколінь, коли стикаються різні системи цінностей старшого та молодшого покоління сім'ї. Попри те, що вони розгортаються між близькими людьми, зв'язок між якими є природним, вони здатні призвести до повного розриву відносин між членами однієї сім'ї [12, с. 330].

Висновки. Захист немайнових прав батьків – це застосування юрисдикційними органами, посадовими особами, спрямованих на припинення правопорушення, відновлення порушеного сімейного права чи інтересу, усунення реальної загрози такого порушення та вплив на правопорушника з метою недопущення такого порушення в майбутньому. Захист особистих немайнових прав батьків, являє собою складний процес взаємодії різних елементів, пов'язаних між собою. До основних елементів механізму захисту особистих немайнових прав батьків належать норми права, юридичні факти, охоронні правовідносини, акти реалізації права на за-

хист, організаційно-правові форми захисту, способи захисту прав батьків і дітей.

Щодо захисту особистих немайнових прав та законних інтересів учасників сімейних правовідносин, та судові рішення вирішують юридичну ситуацію, але не завжди припиняють особистісний конфлікт. У таких випадках в медіації основна увага концентрується на виробленні взаємно прийнятних способів виконання рішення суду без подальшої ескалації напруженості в особистих відносинах. Сімейна медіація дозволяє врахувати високу емоційність сімейних конфліктів і тому є дуже ефективною в різних заплутаних життєвих ситуаціях.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / Е.М. Багач та ін. Київ : Ліга, 2010. 577 с. URL: <https://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku/87-sku/3193-1.html> (дата звернення: 12.01.2020).
3. Цивільне право України. Загальна частина : [підручник] / за ред.: О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданника. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
4. Ворожейкин Е.М. Правовые основы брака и семьи. Москва : Юрид. лит., 1969. 156 с.
5. Кожевнікова В. О. Проблематика обмежень особистих немайнових прав фізичних осіб у сімейному праві України. *Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті С.В. Васильковського* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 травня 2013 р. Одеса : Астропринт, 2013. С. 254–258.
6. Ковальчук Т.М. Становлення та розвиток законодавства України про особисті немайнові права батьків. *Підприємство, господарство і право*. 2011. № 12. С. 72–75.
7. Сімейне право України: Підручник / за ред. С.О. Харитоновна, Н.Ю. Голубевої. Київ : Істина, 2010. 320 с.
8. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2014. 628 с.
9. Гражданское право / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. Москва : Проспект, 2003. Т 1. 773 с.
10. Михальнюк О.В. Договірне регулювання особистих немайнових відносин у сімейній сфері. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 1. С. 86–92.
11. Ковальски М. Уважение личной и семейной жизни на основании ст. 8 Европейской конвенции прав человека – основные проблемы. Варшава : Хельсинкский Фонд по Правам Человека, 2007. 68 с.
12. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.]; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, art. 141.
2. Bahach, E.M. et al. (2010). *Simeinyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar* [Family Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary]. Kyiv: Liha. Available at: <https://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku/87-sku/3193-1.html> (accessed January 12, 2020).
3. Dzera, O.V., Kuznietsova, N.S., & Maidanyk, R.A. (ed.) (2010). *Tsyvilne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna* [Civil Law of Ukraine : Common part]. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
4. Vorozhejkin, E.M. (1969). *Pravovye osnovy braka i semi* [Legal basis of marriage and family]. Moscow: Yurid. lit. (in Russian)
5. Kozhevnykova, V.O. (2013). Problematyka obmezhen osobystykh nemainovykh prav fizychnykh osib u simeinomu pravi Ukrainy [Problems of restrictions of personal non-property rights of individuals in family law of Ukraine]. *Proceedings of the Treti yurydychni dysputy z aktualnykh problem pryvatnoho prava, prysviacheni pam'ati Ye.V. Vaskovskoho*: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsia (Ukraine, Odesa, May 17, 2013) (ed. Kanzafarova I.S.). Odesa: Astroprynt, pp. 254–258.
6. Kovalchuk, T.M. (2011). Stanovlennia ta rozvytok zakonodavstva Ukrainy pro osobysti nemainovi prava batkiv [Formation and development of legislation of Ukraine on parents personal non-property rights]. *Entrepreneurship, Management and Law*, no. 12, pp. 72–75.
7. Kharytonov, Ye.O., & Holubieva, N.Yu. (eds.) (2010). *Simeine pravo Ukrainy* [Family Law of Ukraine]. Kyiv: Istyna. (in Ukrainian)
8. Krasyska, L.V. (2014). *Problemy zdiisnennia ta zakhystu osobystykh ta mainovykh prav batkiv i ditei : monohrafiia* [Problems of implementation and protection of the personal and property rights of parents and children: monograph]. Kyiv: Lira-K. (in Ukrainian)
9. Serheev, A.P., & Tolstoi, Yu.K. (eds.) (2003). *Hrazhdanskoe pravo* [Civil Law]. Moscow: Prospekt, vol. 1. (in Russian)
10. Mykhalniuk, O.V. (2014). *Dohovirne rehuliuwanna osobystykh nemainovykh vidnosyn u simeinii sferi* [Contractual regulation of personal non-property relations in the family sphere]. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, no. 1, pp. 86–92. (in Ukrainian)
11. Kovalski, M. (2007). *Uvazhenie lichnoj i semejnoi zhizni na osnovanii st. 8 Evropejskoj konvencii prav cheloveka – osnovnye problemy* [Respect for privacy and family life on the basis of Art. 8 of the European Convention on Human Rights – Main Issues]. Warsaw: Helsinki Foundation for Human Rights. (in Russian)
12. Bilyk, T., Havryliuk, R., Horodyskyi I. et al. (2019). *Mediatsiia u profesiinii diialnosti yurysta : pidruchnyk* [Mediation in the professional activity of a lawyer]. (eds. Krestovska N., Romanadze L.). Odesa: Ekolohiia. (in Ukrainian)

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-7>

УДК 94(477)«1920/1930»

Маргулов А.Х., Антоненко Д.О.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ДЕРЖАВНОГО ТЕРОРУ НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ У 1920-1930-х РР.

Анотація. Репресії, які розгорнулись на території Радянського Союзу у 1920-1930-х роках мали регіональні особливості. Законодавчо стандартизовані та виконавче з режисовані в кожній республіці вони виконували різні завдання. На Дніпропетровщині вони мали за мету подолати наслідки активного супротиву радянській владі часів Громадянської війни та швидкими темпами налагодити промислове виробництво. Їх жертвами стали як окремі верстви українського суспільства та й пересічні громадяни. Аналізуючи існуючу на той час законодавчу базу, ми можемо побачити, що вона була спрямована на спрямоване регулювання репресій. Її забезпечення та реалізація призводили на місцях до утворення системи спрямованого переслідування громадян.

Ключові слова: репресії, тоталітарний режим, радянська влада, Дніпропетровщина у 1920-1930-х рр., пересічні громадяни.

Margulov Arthur, Antonenko Daria

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

THE REGIONAL CONTEXT OF STATE TERROR IN THE EXAMPLE OF DNIPROPETROVSK REGION IN THE 1920s-1930s

Summary. The repression that unfolded in the Soviet Union in the 1920s and 1930s had regional peculiarities. Legislatively standardized and enforced by each republic, they performed different tasks. In the Dnipropetrovsk region, they aimed to overcome the consequences of active resistance to Soviet rule during the Civil War and to rapidly set up industrial production. They were victimized as separate sections of Ukrainian society and by ordinary citizens. With great agrarian potential, the region became a focal point in the fight against "kulak" – the ordinary peasantry, and industrial potential played a fatal role in the fate of workers. By presenting the fate of ordinary citizens, we are immersed in the atmosphere of the time and have the opportunity to look at history impartially. Analyzing the existing legal framework at the time, we can see that it was aimed at regulating repression. Its provision and implementation on the ground led to the formation of a system of targeted persecution of citizens. In such circumstances, the average citizen finds himself in an alternative situation of protecting his rights. Without such opportunities, he was forced to use all the whims of the existing state relations. Not considering human life as the highest achievement, the Soviet authorities have made it into a factor of providing for their own needs. In these races, any reluctance to use the existing relations was regarded by the authorities as a manifestation of disloyalty and immediately repressed. Over time, such alternatives were able to eradicate traditional national-cultural and socio-political practices of functioning of traditional society. The consequences of the repressive policy of the state towards its own citizens were marked on a semi-conscious mental level. The fears associated with the activities of public authorities and their individual representatives have, for many years, shaped the specifics of state-civil society interaction. The open policy of the modern Ukrainian authorities to open access to archival materials related to the totalitarian period gives hope for these negative consequences.

Keywords: repression, totalitarian regime, Soviet power, Dnipropetrovsk region in 1920-1930-ies, average citizens.

Постановка проблеми. Ментальні особливості сучасного українського суспільства неможливо уявити без аналізу подій 1920–1930-х років. Цей період для нашої країни позначився важкістю отриманих травм. Війни, революції, голодомор, репресії назавжди змінили світосприйняття українців. Експерименти радянської влади, об'єктами яких були пересічні громадяни стали типовим явищем початку ХХ ст. Визначаючи пріоритет потреб держави над потребами громадянина, влада використовувала методу підкоренню та придушення індивідуальності. Репресивно-каральна машина стає основою радянської державної політики по відношенню до своїх громадян. Дослідження обсягів, масштабів та наслідків репресій не втрачає своєї актуальності навіть сьогодні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Робота з оприлюднення злочинів радянсько-

го тоталітарного суспільства триває вже багато десятиліть. Вітчизняні та зарубіжні дослідники визначили злочинність намірів у своїх працях. Серед визначних дослідників тоталітарного радянського устрою можна зазначити Р. Конквеста, С. Кульчицького, В. Даниленко, Г. Касьянова, Р. Подкура та інших. Їх праці визначили основні напрями та класифікували дії радянської держави під час Великого терору. Регіональними дослідженнями на території Дніпропетровської області займалися такі дослідники, як: В. Іваненко, В. Ченцов, Д. Архирейський, Л. Прокопенко, Р. Терещенко, В. Гринченко та інші. Їх праці присвячені висвітленню регіональних аспектів Великого терору.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формуючи своє уявлення про історичні події ми користуємось статистич-

ними даними, за якими зникає пересічна людина з її комплексом життєво-світоглядних орієнтацій. У дослідженні ми намагаємось прослідити репресивну діяльність держави в вимірі життя пересічного громадянина Дніпропетровщини у 1930-х роках.

Формування цілей статті. В праці ми ставимо за мету аналіз проведення репресивної діяльності на території Дніпропетровської області крізь призму державницької політики у 1920-1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. Планова система існування радянської держави визначалась у всіх проявах її життєдіяльності. Репресивні заходи так само як сільське господарство існували у планово-лімітних умовах. За «куркульським» наказом на території України існували наступні ліміти: 27 тисяч осіб потрібно було репресувати, у тому числі за 1 категорією – 7,8 тис. На Дніпропетровщині ці показники були відповідно – 3 та 1 тис. осіб [16, с. 211].

Область відрізнялась своєю соціально-класовою строкатістю та сталими традиціями опору радянській владі. У 1920-х роках Катеринослав був четвертим містом в Україні за кількістю населення. Область складалась не лише з промислових осередків а й сільськогосподарських районів, де основною рушійною силою було заможне селянство.

У 1921 році працівники промислових підприємств у останній формі соціального гніву вийшли на страйки. Було припинено роботу Катеринославської залізниці, страйки відбулись на Брянському, Старр, швейній фабриці та заводах. Відповіддю на це було оголошення військового стану та введення військ. Чотирьох активних учасників страйку було розстріляно, троє отримали по п'ять років ув'язнення [19]. Та це не єдиний випадок супротиву. У березні того ж року в Києві було організовано Всеукраїнський центральний повстанський комітет. Його філії діяли на території Катеринославщини. Іншим об'єктом переслідування було обрано представників інтелігенції. В 1921 році із вишів України було виключено понад 4 тис. студентів. Зазнало переслідувань й дніпропетровська інтелігенція. Діяльність професора Д. Яворницького класифікувалась як «шовіністичне угруповання». Під нагляд органів ДПУ потрапили Чапля, Матвієвський, професор Пархоменко, інспектор Козар та ін.

У 1925 році 4 червня в Катеринославі почали слухання справи про шпигунство на металургійному заводі в Каменському де було підсудними були 20 працівників заводу інженерів, бухгалтерів та ін. Репресії проти технічної інтелігенції були ознакою того часу. У справі «Шахтинський процес» (1928 р.) на лаві підсудних опинились головний інженер ПРТ В. Мухін, головний інженер Марганецького рудоуправління та Чубарівського рудоуправління, завідувачі копальнями (загальна кількість 19 осіб). У листопаді-грудні 1928 року було розкрито контрреволюційну організацію на Катеринославській залізниці. Двох її організаторів було розстріляно, трьох засуджено до десяти років концтаборів.

Схожа ситуація відбувалась на селі. У 1921 році на території губернії діяло сім повстанських формувань, чисельність яких – від 650-900 осіб. Ці повстанські загони очолювали ватажки – Іванов, Голик, Петраш, Левченко, Начиненого [17, с. 53–95].

Методами відкритого терору радянській владі вдалось з часом придушити діяльність таких потужних антидержавних осередків. Жертвами репресій у цей час стають представники різних конфесій та політичних партій.

Розпочаті у 1920-х роках репресії проти населення прийняли більш організованих форм визначених законодавчо-правовою базою. Маючи безальтернативний доступ до ресурсів влади, радянська влада розпочала безпрецедентну репресивну політику по відношенню до власних громадян. Репресії часів Великого терору на Дніпропетровщині мали універсальний, загальнодержавний характер. Вони спрямовувались на стандартних «ворогів народу».

Перш за все під репресивні заходи потрапили партійно-радянського апарату. Так, вже у травні-липні 1937 року були заарештовані завідувач відділу пропаганди Дніпропетровського обкому партії С. Александров, заступник голови облвиконкому Г. Олександров, секретар міському П. Ветров та понад 13 секретарів райкомів. Наступна хвиля репресій прийшла на вересень 1937 – січень 1938 рр. Ув'язненими став увесь склад бюро обкому разом із секретарем.

Репресії не мали конкретно-особистісного характеру, в оперативну розробку бралось найближче оточення особи. Так член бюро обкому В. Яблонський був у вересні 1937 р. був засуджений як активний учасник контрреволюційної троцькисько-терористичної організації до розстрілу. Разом із ним була репресована його дружина Яблонська Євгенія, яка отримала вісім років таборів. Їх спільні діти були переведені до державних виховних закладів (Яблонська Н. 12 років та Яблонський Б. 1 рік) [1; 7; 17]. Доля членів родини Яблонського В. була визначена оперативним наказом наркома внутрішніх справ від 15 серпня 1937 р. За цим наказом повинно було розпочатись «переслідування дружин зрадників батьківщини, членів правотроцькістських шпигунсько-диверсійних організацій». У схожих обставинах опинилась Павликова О.П., Лазарева Є.П. [5; 11; 16, с. 220–221].

«Традиційно» жертвами репресій стають працівники та керівники промислових підприємств, будівництва, транспорту та інших галузей державного господарства. Їх звинувачували у повільних темпах економічного розвитку, шкідництві тощо. З аналізу кримінальної справи Шевко А.П. (травень 1936 р.) ми маємо інформацію про уявність звинувачень. Шевко А. був членом правлячої партії ВКП (б), за соціальним положенням – робітник, на той час він працював на заводі ім. Леніна електриком. Його звинувачували у поширенні контрреволюційних поглядів серед робочих, спрямованих на дискредитацію партії та уряду. Одночасно з цим він проводив роботу по дискредитації стаханівського руху. До цього, він мав близьких родичів брата та сестру, які емігрували до інших держав (Чехія, Франція). 17 жовтня 1936 року у виписці протоколу наради при НКВС було постановлено – ув'язнити Шевко А.П. за контрреволюційну агітацію до виправного табору строком на 3 роки. Аналогічні звинувачення отримав й Комаровський А.С. [2; 7; 9].

«Ворогами» влади у цей час стають навіть громадяни, яким вона надала амністію за скоєння

протиправних дій у різні періоди. Нам потрапила справа на репресованого Марченко Степан Акимович 1899 року народження, уродженець села Вовнич Дніпропетровського району. Він звинувачувався за статтею 54-6 УК СРСР, а саме зайняття шпигунською діяльністю на користь однієї із країн іноземних держав. У протоколі допиту було зазначено, що до 1920 року Марченко С.А. служив в армії Махно, доки Красна армія не розгромила війська Врангеля. Після чого він емігрував до Болгарії. У 1925 році він повернувся на Україну задля ведення шпигунської діяльності на користь Болгарської держави разом із своїм знайомим Тодоровим І.А. – уродженцем с. Кривенік (Болгарія). Під час розслідування справи не було зібрано доказів. У 1958 році працівниками військової прокуратури було висунуто протест щодо закриття справи у зв'язку із недовереністю обвинувачення та фабрикування матеріалів справи органами розслідування. Вирок по справі Марченко С.А. відсутній [4].

Владні рефлексії по іноземному втручання у внутрішні питання молодого держави знайшли своє відображення у напрямках репресій. Проводячи у життя «національні» операції влада убезпечувала себе проти уявних ворогів. Характерною в цьому напрямку була справа Савіцької Е.С. На території області функціонувала велика польська колонія у Дніпропетровську, яка склалася ще в дорадянські роки. Її представники та інші поляки області та країни стали об'єктом державних репресій. Отже, за національною приналежністю була звинувачена Савіцька Е.С. 1989 року народження, уродженка м. Могильов БССР за спеціальністю – лікар. Вона працювала у лікарні рудника 1 Травня, м. Кривого Рогу. Їй інкримінували звинувачення за статтею 54-10 УК СРСР. По справі проходила як дружина учасника троцькістсько-правої контрреволюційної організації, незважаючи на це, 8 липня 1938 року наказом НКВС СРСР було прийнято постанову відносно Савіцької Е.С, а саме їй присудити гласний нагляд за місцем проживання строком на 2 роки [5].

Іншим прикладом національної політики можна продемонструвати на прикладі справи Вейгельман Е.Г. 1901 року народження, уродженця Київської області, він проживав у м. Нікополь Дніпропетровської області. За національністю німець. Працював у Нікопольстрою. Звинувачувався у проведенні контрреволюційної діяльності на користь німецької держави, за статтею 54-10, 54-11, 20-54-8. За цією справою прослідковувалося три чинники, перший це умовна співпраця з німцем, другий це приналежність до куркульської родини, а третє сама національність. У 1938 році був розстріляний. В матеріалах справи зазначалося, що родичі подавали запити

щодо розшуку Вейгельмана Е.Г. У 1944 році від УМВС родичам загиблого було направлено сповіщення про реєстрацію смерті Вейгельмана Е.Г. від гнійного апендициту. Таким чином ми спостерігаємо повну фальсифікацію матеріалів про місцезнаходження засудженого та результати репресій [8].

Окремим напрямом «діяльності» органів НКВС були представники наукової та освітньої інтелігенції. Серед викладачів вузів зазнали репресій 2,2% науковців по області. На лаві підсудних опинились провідні науковці професори І. Бухиник, С. Гембіцький, А. Гутт, А. Малиновський, доцент Б. Горський та інші. Зазнала втрат й керівна ланка вишів. Були ув'язнені ректори гірничого інституту П. Герасимов, металургійного – М. Цицлаков, державного університету – І. Єфімов [14, с. 84].

Релігія, давній антагоніст радянського способу життя, продовжувала бути об'єктом для репресій. У часи Великого терору місцевими правоохоронцями було викрито «антирадянську фашистську організацію церковників», яку очолював дніпропетровський архієпископ Г. Делів. Більшість фігурантів справи були засуджені до вищої міри покарання [16, с. 219].

Висновки. Досліджуючи справи пересічних громадян, нам вдалось відтворити атмосферу того часу. Трагізм, життя сповнене страхів та побоювань. Відсутність правових важелів захисту власності та життя, загальна істерія, пошук винних – все це були ознаки того часу. Усі кримінальні справи містили химерні звинувачення, нічого спільного з реальними вони не мали. Безпідставність доказів було доведено під час повторних слідчих дій у часи реабілітації.

Залучені нами кримінальні справи репресованих у 1920-1930-х роках, доступ до яких ми нещодавно отримали, презентують картину повсякдення того часу. Особисті та родинні трагедії, життя та смерті, безневинних громадян стають характерною ознакою того часу. В цих справах історія державного терору та його жертв. Аналізуючи «картину» репресій, ми прийшли до висновку, що всі області України постраждали від терору у рівній мірі. Особливостями може стати перерозподіл жертв відповідно до тих чи інших державних наказів.

Проблематики, яка порушується у нашому дослідженні виходить за межі визначених роботою обсягів. Попереду у дослідників багата матеріалами джерельна база, які вже побачили науковий світ, та ті які ще на це чекають. В умовах сьогодення дослідження має актуальність. Воно демонструє, як монополізація влади в одних руках може призвести до фатальних наслідків для всього суспільства.

Список літератури:

1. Державний архів Дніпропетровської області (Далі ДаДо) Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 1391. Справа по звинуваченню Яблонської Є.П. 1937 р. 29 арк.
2. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 10144. Справа по звинуваченню Кочевнікової М.А. 1937 р. 305 арк.
3. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 1658. Справа по звинуваченню Павлікова О.П. 1937 р. 38 арк.
4. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 2934. Справа по звинуваченню Марченко С.А. 1938 р. 128 арк.
5. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 312. Справа по звинуваченню Савіцької Е.С. 1937 р. 19 арк.
6. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 312. Справа по звинуваченню Межеріцького Л.М. 1938 р. 89 арк.
7. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 312. Справа по звинуваченню Комаровського А.С. 1937 р. 35 арк.

8. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 312. Справа по звинуваченню Вейгельм Є.Г. 1937 р. 54 арк.
9. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 543. Справа по звинуваченню Шевко А.П. 1936 р. 91 арк.
10. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 5467. Справа по звинуваченню Абакулова Г.П. 1931 р. 21 арк.
11. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 694. Справа по звинуваченню Лазаревої Є.П. 1937 р. 48 арк.
12. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 8988. Справа по звинуваченню Гавриленко Е.П. 1930 р. 30 арк.
13. Оперативний приказ Наркома внутрішніх дел СССР от 25 июля 1937 года / Електронний архів українського визвольного руху : офіційний сайт № 00439. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/25314>
14. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Дніпропетровська область: У 2 кн. Упорядники: Є.І. Бородин, О.Г. Бажан, В.В. Іваненко. Книга 1. Дніпропетровськ, 2009. 880 с.
15. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Дніпропетровська область: У 2 кн. Упорядники: Є.І. Бородин, О.Г. Бажан, В.В. Іваненко. Книга 2. Дніпропетровськ, 2008. 1118 с.
16. Іваненко В., Прокопенко Л., Терещенко Р. «Великий терор» на Дніпропетровщині: соціальні та етичні аспекти : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012. Київ, 2013. С. 210–222.
17. Ченцов В., Архирейський Д. Репресивна політика більшовицького режиму на Катеринославщині в 1920-х рр. *Из архивов ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2014. № 1(42). С. 53–95.
18. Васильев В. Оперативний наказ № 00447 НКВС СРСР та його виконання в УРСР: проблеми наукового дослідження. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. Вип. 35. 2008. С. 116–136.
19. Гринченко В.Г. «Маленький Кронштадт»: События 1921г. в Катеринославе. *Политические партии и движения Украины XIX-XX вв.* Днепропетровск, 1993. С. 101–122.

References:

1. Derzhavnyj arxiv Dnipropetrovskoyi oblasti (Dali DaDo) F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 1391. Sprava po zvynuvachennyyu Yablonskoj Ye.P. 1937 r. 29 ark.
2. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 10144. Sprava po zvynuvachennyyu Kochevnikovoyi M.A. 1937 r. 305 ark.
3. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 1658. Sprava po zvynuvachennyyu Pavlikova O.P. 1937 r. 38 ark.
4. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 2934. Sprava po zvynuvachennyyu Marchenko S.A. 1938 r. 128 ark.
5. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 312. Sprava po zvynuvachennyyu Saviczkoj Ye.S. 1937 r. 19 ark.
6. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 312. Sprava po zvynuvachennyyu Mezheryczkogo L.M. 1938 r. 89 ark.
7. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 312. Sprava po zvynuvachennyyu Komarovskogo A.S. 1937 r. 35 ark.
8. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 312. Sprava po zvynuvachennyyu Vejgelm Ye.G. 1937 r. 54 ark.
9. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 543. Sprava po zvynuvachennyyu Shevko A.P. 1936 r. 91 ark.
10. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 5467. Sprava po zvynuvachennyyu Abakulova G.P. 1931 r. 21 ark.
11. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 694. Sprava po zvynuvachennyyu Lazaryevoyi Ye.P. 1937 r. 48 ark.
12. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 8988. Sprava po zvynuvachennyyu Gavrylenko E.P. 1930 r. 30 ark.
13. Operatyvnyj prykaz Narkoma vnutrennyx del SSSR ot 25 yulya 1937 goda / Elektronnyj arxiv ukrayinskogo vyzvolnogo ruxu: oficijnyj sajт # 00439. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/25314>
14. Reabilitovani istoriyeyu: U dvadcyaty semy tomax. Dnipropetrovska oblast: U 2 kn. Uporyadnyky: Ye.I. Borodyn, O.G. Bazhan, V.V. Ivanenko. Knyga 1. Dnipropetrovsk, 2009. 880 s.
15. Reabilitovani istoriyeyu: U dvadcyaty semy tomax. Dnipropetrovska oblast: U 2 kn. Uporyadnyky: Ye.I. Borodyn, O.G. Bazhan, V.V. Ivanenko. Knyga 2. Dnipropetrovsk, 2008. 1118 s.
16. Ivanenko V., Prokopenko L., & Tereshhenko R. «Velykyj teror» na Dnipropetrovshhyni: socialni ta etychni aspekty: materialy Vseukrayinskoyi naukovoyi konferenciyi, m. Kyiv, 15 bereznya 2012. Kyiv, 2013. S. 210–222.
17. Chenczov, V., & Arxirejskij, D. Represyvna polityka bilshovyczkogo rezhymu na Katerynoslavshhyni v 1920-x rr. *Z arxyvov VUCHK-GPU-NKVD-KGB*. 2014. № 1(42). S. 53–95.
18. Vasylyev, V. Operatyvnyj nakaz # 00447 NKVS SRSR ta jogo vykonannya v URSR: problemy naukovogo doslidzhennya. *Istoriya Ukrainy: malovidomi imena, podiyi, fakty*. 2008. Vyp. 35. S. 116–136.
19. Grynchenko, V.G. «Malenkyj Kronshtadt»: Sobytya 1921 g. v Katerynoslave. *Polytycheskye partyy y dvyzhenyya Ukrainy XIX-XX vv.* Dnepropetrovsk, 1993. S. 101–122.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-8>

УДК 159.923

Корнієнко В.В., Іванова А.К.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ТА КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У СТУДЕНТІВ

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей взаємозв'язку перфекціонізму із копінг-стратегіями у студентів. Встановлено, що високий рівень перфекціонізму, направлено на себе зумовлює використання суб'єктом навчання проактивної форми стресоподолання. Це проявляється у побудові загальних ресурсів спрямованих на подолання ситуацій, які являють собою складні життєві завдання та виклики, що сприятимуть особистісному зростанню. Дослідження проведено на базі Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, вибірку склали студенти психологи чисельністю 63 особи.

Ключові слова: особистість, студентська молодь, юнацький вік, перфекціонізм, копінг-стратегії, особистісний зріст.

Kornienko Viktoria, Ivanova Angelina

Oles Honchar Dnipro National University

FEATURES OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PERFECTIONISM AND COPING STRATEGIES IN STUDENTS

Summary. The article analyzes the content of the concept of “personality”, “student youth”, “adolescence”, “perfectionism”, “coping strategies”, “personal growth”. Also, it analyzes the psychological components, content, classification of these phenomena. The research was conducted on the basis of the Oles Honchar Dnipro National University. The sample included 63 subjects aged 18 to 20 years. Applied psychodiagnostic techniques: Multivariate Scale of Perfectionism (MPS) by P. Hewitt and G. Flett, the Proactive Overcoming Behavior Questionnaire (POBQ) by Gringlass, Schwartz, and Taubert, by E. Starchenkova Adaptation, SACS Questionnaire (S. Hobfall), a methodology «The adaptability of the university students» (T.D. Dubovytska, A.V. Krylov). The research has shown that in the conditions of a modern society, in which the personality requirements, its abilities, knowledge and skills are constantly growing, perfectionism is becoming an important characteristic of a young man. As a personality trait, perfectionism consists of the desire to achieve excellence in the various spheres of life, which, on the one hand, contributes to the development of the responsibility, the competitiveness and the professionalism of the person, and on the other, provokes an anxiety, a hostility, a rigidity and a depression. Therefore, the diagnosis of the vector of the development of perfectionism is very desirable for the person, since in case of the revealing non-constructive manifestations it is possible to carry out its timely psychological correction. It has found that a high level of perfectionism aimed at oneself determines the use by the subject of training of the proactive form of stress-filling. A high level of perfectionism directed at others determines the use by the subject of the training of the non-adaptive coping strategies such as an avoidance, the search for emotional support and the impulsive actions. A high level of social perfectionism is associated with a low level of the adaptability to the educational activities of students.

Keywords: personality, personal growth, adolescence, adaptability, student youth, perfectionism, coping strategies.

Постановка проблеми. Вступ в юнацький вік, сполучений з високим ризиком психічної і соматичної патології, часто збігається з початком навчання у вузі. Неминучий для такої події стрес може стати причиною емоційних розладів і навіть суїцидальних спроб. Дослідження показують, що дисфункціональні особистісні риси (нейротизм, міжособистісна залежність тощо) можуть привертати до депресивного і тривожного реагування перед обличчям стресових життєвих подій. Аналіз вітчизняних досліджень з даної проблематики довів поширеність емоційних порушень серед студентської популяції.

Отже, в умовах сучасного суспільства, в якому постійно зростають вимоги до особистості, її здатностей, знань та умінь, перфекціонізм стає важливою характеристикою молоді людини. Як особистісна риса перфекціонізм полягає у прагненні досягати

довершеності у різних сферах життєдіяльності, що, з одного боку, сприяє розвитку відповідальності, конкурентоспроможності та професіоналізму особистості, а з іншого – провокує тривожність, ворожість, жорсткість та депресію. Відтак, діагностика вектора розвитку перфекціонізму для особистості є вельми бажаною, оскільки у разі виявлення неконструктивних емоційно-поведінкових проявів можна здійснити своєчасну його психологічну корекцію. Саме тому обрана проблематика дослідження є дуже актуальною на даний момент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічний аналіз тенденцій сучасної культури свідчить про те, що перфекціонізм, схильність дотримуватися завищених стандартів діяльності і висувати до власної особистості надмірно високі вимоги, став важливою характеристикою людини нашого часу.

Так, перфекціонізм, як явище психічної спрямованості розглядався А. Адлером – як компенсаторне прагнення до переваги і досконалості [1], а К. Хорні – як нарцисична патологія [17] і упродовж 60–80-их рр. у зарубіжній клінічній психології і психотерапії інтенсивно розроблялися теорії уявлень про перфекціонізм. У класичних визначеннях науковців, насамперед учених-психологів (М. Холендер, Д. Барнс) це поняття включало один параметр – тенденцію особистості встановлювати надмірно високі стандарти і, як наслідок, неможливість отримати задоволення від результатів [13; 17].

Безумовними лідерами у галузі досліджень уявлень про структуру перфекціонізму стали група британських клінічних психологів під керівництвом Р. Фроста та група канадських учених, яку очолював П. Х'юїтт. Обидві групи розвивали уявлення про перфекціонізм, як про багатомірний конструкт, що має складну структуру і включає високі особистісні стандарти та цілу низку когнітивних й інтерперсональних параметрів [9].

У вітчизняній психології феноменологія перфекціонізму вперше розкрита у межах клінічного розуміння природи цього явища і висвітлена у концепціях Н. Гаранян, А. Холмогорової та Т. Юдеевої [6].

На думку К. Хорні, у людини в процесі прагнення максимально наблизитися до «істинного ідеалу», народжується «здорова» мета та формується цінності життя. Водночас вона застерігала, що слід розрізняти поняття «істинного ідеалу» та «невротично ідеалізованого образу себе», справжнє прагнення до самовдосконалення – від підмінної потреби «здаватися досконалим» собі та іншим людям [17].

Американський клінічний психолог М. Холендер відводив цій рисі характеру провідну роль у подоланні депресії та різних психічних захворювань [17]. Незабаром за ним видатний психотерапевт, когнітивного напрямку, Д. Барнс провів глибокий аналіз поняття і визначив перфекціонізм, як особливу «мережу когніцій», що включає очікування, інтерпретації подій, оцінки себе та інших. Згідно з його описами, особи, які страждали на перфекціонізм, схильні були встановлювати нереалістично високі стандарти, прагнули до неможливих цілей і визначали власну цінність виключно в термінах досягнень та продуктивності, використовуючи при цьому варіанти копінг-поведінки та психологічного захисту [4].

Такі науковці як, І. Нікольська та Р. Грановська, наполягали в свою чергу на тому, що кожен індивід, коли стикається із складною життєвою ситуацією, застосовує «копінг-поведінку» та «психологічний захист» в якості адаптаційних заходів, які мають під собою різний зміст і їх необхідно розрізняти. Основною відмінністю їх є визначення ступеня усвідомлення особистістю цих двох понять.

Погоджуємось із думкою Н. Хаан, який зазначає, що люди використовують копінг-поведінку, коли можуть діяти довільно, а захист – коли сама складна ситуація не дає вибору і змушує діяти [8].

Такі дослідники, як Р. Лазарус та С. Фолькман визначали копінг-стратегії, як «стратегії оволодіння та регулювання взаємовідносин з на-

вколишнім середовищем». Автори розглядали стрес у термінах взаємовідносин між особистістю та обставинами, які пов'язані між собою і набувають нових значень за допомогою процесів оцінювання. В контексті цієї теорії оцінювання означає з'ясування цінності, а подолання – застосування поведінкових і когнітивних зусиль для задоволення внутрішніх вимог у ситуаціях, коли стандартного пристосування недостатньо і ситуація потребує нових зусиль. [2]. Поняття «копінг» Лазарус визначав як зусилля, яких докладає індивід, щоб вирішити проблему в значущих для нього ситуаціях (небезпеки і успіху), які активують адаптивні можливості особистості.

Лазарус та Фолькман виділяють три варіанти подолання стресової ситуації: а) оцінка складності та масштабу ситуації; б) втручання в ситуацію; в) уникнення стресової ситуації.

А от Н. Відерман, вивчаючи основні підходи в дослідженні копінг-поведінки, виділяє такі основні: перший більше характерний для психоаналітичної школи: в ньому копінг-процеси розглядаються як Его-процеси, і їх основною ціллю є продуктивна адаптація індивіда в складній життєвій ситуації; другий допінг – підхід визначає особистісні якості людини, яка передбачає використання відносно шаблонних варіантів відповідей на стресогенні життєві ситуації; третій підхід розглядає допінг, як динамічний процес, який визначається суб'єктивністю переживань ситуації [1].

Науковці А. Біллінгс і Р. Моос виділяють три способи подолання стресової ситуації:

1. Копінг, направлений на оцінку – полягає у способі визначення ситуації, що спричиняє стрес та запровадження певної стратегії: логічного аналізу або когнітивної переоцінки та ін.

2. Копінг, направлений на проблему – даний спосіб подолання стресу має на меті модифікування, зменшення чи усунення джерела стресу.

3. Копінг, направлений на емоції – вибір даного типу подолання стресу полягає у когнітивних та поведінкових зусиллях, за допомогою яких, індивід намагається зменшити емоційну напругу [2; 12].

Західні дослідники (Lee-Baggeley, P.M. Delongis, 2005) наголошують на необхідності вивчення копінг-поведінки у тандемі із особистісними чинниками. Вплив особистості на копінг-поведінку розпочинається ще в дитинстві, коли вона формується в залежності від особливостей темпераменту, емоційно-вольової та когнітивної сфери, захисних механізмів (Derryberry, Reed, & Pilkenton-Taylor, 2003) та продовжується на протязі життя. Наприклад, товариськість, що лежить в основі екстраверсії, може сприяти пошуку підтримки у вирішенні складної ситуації, а тривожність, що лежить в основі нейротизму – стати пусковим механізмом для відволікання та уникнення рішення ситуації. Також особистісні чинники впливають на частоту, інтенсивність та характер переживання стресора. Наприклад, нейротизм пов'язаний із інтенсивністю стресу, емоційною та фізіологічною реакцією на нього, а доброзичливість – з низьким рівнем створення міжособистісних конфліктів (Gunther, Cohen, & Armeli, 1999; Penley & Tomaka, 2002; Vollrath, 2001; Suls & Martin, 2005) [5]. Окрім цього, автори наголошують, що особистісні чинники мають вплив на ефективність копінг-стратегій.

Наприклад, копінг, використання яких ефективно для однієї особистості, може бути менш ефективним або навіть шкідливим для іншої (Bolger & Zuckerman, 1995; De Longis & Holtzman, 2005) [16].

В своїх роботах М. Москова, досліджувала копінг-стратегії та ворожість серед студентів з різними формами перфекціонізму та встановила, що для студентів з дезадаптивною формою перфекціонізму характерна надмобілізація копінг-ресурсів, високий рівень тривожності та емоційної дезадаптації [8].

Також існує низка досліджень, які пов'язують дезадаптивний перфекціонізм з самоінвалідацією, де перфекціонізм характеризується встановленням надмірно високих стандартів та неспроможністю особистості отримувати задоволення від отриманих результатів (Pacht, 1984), а самоінвалідація – як тенденція до встановлення перешкод для успішного самопрезентування себе у діяльності (B.D. Pulford, A. Johnson, M. Awaida, 2005; Lotar, Martina, 2005; M.A. Stewart, L.D. George-Walker, 2014; K.L. Hobden, 2014). І як зазначають дослідники такий зв'язок не є несподіваним, адже ці два феномена тісно пов'язані з особистісними стандартами, рівнем компетентності та уявленням особистості, як її сприймають інші. Наслідки дезадаптивного перфекціонізму та самоінвалідації проявляються як на фізичному (психосоматика), так і на психологічному (самотність, сором, злість, самоприниження, безпорадність) рівнях (Adina Karner-Huțuleac, 2014).

Саме аналіз наукових досліджень і надихнув нас на вивчення особливостей взаємозв'язку перфекціонізму та копінг-стратегій у студентської молоді.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, перфекціонізм, як багатовимірний конструкт, що має складну структуру і включає високі особистісні стандарти та цілу низку когнітивних й інтерперсональних параметрів, може відбиватися як на фізичному так і на психологічному рівнях особистості. Це дозволяє припустити, що існують взаємозв'язки перфекціонізму та копінг – стратегій у осіб молодого віку, а саме студентської молоді. Проте в сучасних наукових дослідженнях не визначено чіткого уявлення щодо характеру та особливостей такого взаємозв'язку.

Мета дослідження: проаналізувати та дослідити особливості взаємозв'язку перфекціонізму із копінг – стратегіями у студентів ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Вибірку дослідження склали студенти ДНУ імені Олеся Гончара – 63 особи віком від 18 до 20 років. У на-

шому дослідженні не встановлено рамок професійної направленості молоді, тому реципієнтами були студенти, які навчаються за різними спеціальностями.

У дослідженні були застосовані наступні психодіагностичні методики: багатомірна шкала перфекціонізму (MPS) П. Хьюїтта та Г. Флетта, опитувальник «Проактивна подолаюча поведінка» (PCI) Грінглас, Шварцера і Тауберта, в адаптації Є.Старченкової, опитувальник «SACS» (С. Хобфолл), Методика «Адаптивність студентів у вузі» (Т.Д. Дубовицька, А.В. Крилова).

Здійснюючи статистичну обробку даних ми використовували параметричний r -критерій Пірсона, для дослідження лінійного зв'язку на одній виборці [7].

На першому етапі дослідження за допомогою процедури тестування було здійснено вимір перфекціонізму з метою виявлення основних складових перфекціонізму у досліджуваних. Далі ми застосовували методики для характеристики типів стресоподолання, зокрема проактивного копіngu.

У таблиці 1 показана характеристика зв'язку перфекціонізму та різних типів стресоподолання у студентів.

За результатами кореляційного аналізу виявлено додатний статистично значущий зв'язок між проактивною копінг-стратегією та перфекціонізмом, орієнтованим на себе ($r=,349$, $p<0.01$), а також зворотній зв'язок між проактивною копінг стратегією та перфекціонізмом, орієнтованим на інших ($r=-,319$, $p<0.01$). Також, були отримані наступні статистично значущі кореляційні зв'язки між асертивним типом стресоподолання та перфекціонізмом, орієнтованим на себе ($r=,252$, $p<0.05$) та соціальним перфекціонізмом ($r=-,232$, $p<0.05$). В результаті емпіричної обробки отриманих даних було отримано статистично значущий зворотній зв'язок між уникненням та перфекціонізмом, орієнтованим на себе ($r=-,261$, $p<0.05$) та додатний зв'язок між копінг стратегією уникненням та соціальним перфекціонізмом ($r=,498$, $p<0.05$)

На основі проведеного дослідження можна припустити, що респонденти, які демонструють переважання перфекціонізму у важких життєвих ситуаціях виявляють схильність до використання копінг поведінки типу уникнення або імпульсивних типів стресоподолання.

Наступним етапом респондентам було запропоновано пройти методику на виявлення адаптивності до навчальної діяльності та навчальної групи у вищому навчальному закладі.

У таблиці 2 показано зв'язок перфекціонізму та різних груп адаптивності у студентів.

Таблиця 1

Характеристика зв'язку перфекціонізму та типів стресоподолання

Види перфекц.	Копінг – стратегії					
	Проактивна	Асертивна	Уникнення	Пошук соц. кон	Пошук емоц. підт	Імпульс.
Перфекціонізм, орієнт.на себе	,349**	,252*	-,261*	-,256*	-,191	-,391 *
Перфекціонізм, орієнт. на інш.	-,319**	-,133	-,192	-,199	-,365*	,378*
Соц. перфекц.	-,210	-,232*	,436**	-,128	-,254	,333*

* – Кореляція значуща на рівні 0,05

** – Кореляція значуща на рівні 0,01

Таблиця 2

Характеристика зв'язку перфекціонізму та адаптивності до навчання у студентів

	Перфекціонізм, орієнтований на себе	Перфекціонізм, орієнтований на інших	Соціальний перфекціонізм	Інтернальна шкала
Адаптивність до групи	,158	-,023	-,255*	,089
Адаптивність до навчальної діяльності	,023	-,199	-,350*	-,236*

* – Кореляція значуща на рівні 0,05

** – Кореляція значуща на рівні 0,01

Зокрема, серед статистично значущих кореляцій було виявлено наступні: від'ємний зв'язок між соціальним перфекціонізмом і адаптивністю до групи ($r=-,255$, $p<0.05$) та адаптивністю до навчальної діяльності ($r=-,350$, $p<0.05$), а також від'ємний зв'язок між загальним показником перфекціонізму та адаптивністю до навчальної діяльності ($r=-,236$, $p<0.05$).

Висновки. Отримані результати дозволяють зробити наступні висновки:

1. Високий рівень перфекціонізму, направлено на себе зумовлює використання суб'єктом навчання проактивної форми стресоподолання, що визначається у вибудовуванні загальних

ресурсів, які спрямовані на подолання ситуацій та являють собою складні життєві завдання та виклики. Такі зусилля сприяють особистому зростанню.

2. Високий рівень перфекціонізму, направлено на інших, зумовлює використання суб'єктом навчання не адаптивних копінг-стратегій типу уникнення, пошуку емоційної підтримки та імпульсивних дій в процесі вирішення завдань життєдіяльності.

3. Високий рівень соціального перфекціонізму пов'язаний із низьким рівнем адаптованості студентів до навчальної діяльності у вищому навчальному закладі.

Список літератури:

1. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, трансформация ситуаций и психологическая защита. *Психологический журнал*. 1994. Т. 15. № 1. С. 3–19.
2. Блатт С.Дж. Деструктивность перфекционизма: значение для лечения депрессии. *Американский психолог*. 1995. № 12(49).
3. Бодров В.А. Информационный стресс: Учебное пособие для вузов. Москва: ПЕРСЭ, 2000. 352 с.
4. Бернс Д.Д. Перфекционистский сценарий саморазрушения. *Психология сегодня*. Москва, 1987. С. 34–52.
5. Карвер С.С. Копинг В. Справочник по науке о стрессе: биология, психология и здоровье. Нью-Йорк: Springer, 2011. С. 220–229.
6. Гараян Н.Г., Холмогорова А.Б., Юдеева Т.Ю. Перфекционизм, депрессия и тревожность. *Московский психотерапевтический журнал*. 2001. № 4. С. 18–49.
7. Гараян Н.Г. Типологический подход к изучению перфекционизма. *Вопросы психологии*. 2009. № 6. С. 52–60.
8. Грановская Р.М. Система психологической защиты и копинг-стратегии. *Психология совладающего поведения: международные материалы. науч. конф.* Кострома: КГУ им. Некрасова, 2007. С. 26–28.
9. Хьюитт П. Перфекционизм в Я и Социальный контекст: концептуализация, оценка и связь с психопатологией. *Социальная психология*. 1991. Т. 60. № 3. С. 456–470.
10. Хобфолл С.Э., Лерман М. Личные отношения, личные установки и стрессоустойчивость: реакция матери на болезнь ребенка. *Американский журнал общественной психологии*. 1989. Т. 16.
11. Иванов П.А. Стратегии совладания у лиц, совершивших правонарушение на фоне длительного стресса. *Психологическая наука и образование*. 2008. № 5. С. 155–163.
12. Лазарь Р.С. Психология эмоций: учебник для студентов вузов. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 328 с.
13. Ландрева К.С. Перфекционистская самопрезентация образа «Я» в общении. *Современная психология: материалы междунар. заочной научной конф.* Пермь: Меркурий, 2012. С. 51–55.
14. Лосоя С., Айзенберг Н., Фабес Р.А. Проблемы развития в изучении копинга. *Международный журнал поведенческого развития*. 1998. № 22(2). С. 231–237.
15. Лоза О.О. Анализ психометрических и серпантинных характеристик методов диагностики перфекционизма. *Вестник ДНУ. Серия: Педагогика и психология*. 2010. № 9/1. С. 68–77.
16. Атватер Иствуд, Даффи Карен Г. Психология для жизни: Упорядочение образа мыслей, развитие и поведение человека наших дней: Учеб. пособие для студ. высших и сред. учеб. заведений непсихол. спец. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 511 с.
17. Ясная В.А., Эникополов С.Е. Перфекционизм: история изучения и современное состояние проблемы. *Вопросы психологии*. 2007. № 4. С. 157–167.

References:

1. Antsyferova, L.I. (1994). Lichnost v trudnykh zhiznennykh usloviyakh: pereosmyslivanie, preobrazovanie situacziy i psikhologicheskaya zashhita [Personality in difficult living conditions: rethinking, transforming situations and psychological defense]. *Psychological Journal*. Т. 15. No. 1.
2. Blatt, S.J. (1995). The Destructiveness of Perfectionism: Implications for the Treatment of Depression. *American Psychologist*. No. 12. Vol. 49.
3. Bodrov, V.A. (2000). Informacziornyj stress: Uchebnoe posobie dlya vuzov [Information stress: Textbook for universities]. Moskva: PER SE.
4. Burns, D.D. (1987). A perfectionist s script for self-defeat. *Psychology Today*. November, pp. 34–52.
5. Carver, C.S. (2011). Coping. In R.J. Contrada & A. Baum (Eds.). *The Handbook of Stress Science: Biology, Psychology, and Health*. (220–229). New York: Springer Publishing Company).

6. Garanyan, N.G., Kholmogorova, A.B., & Yudeeva, T.Yu. (2001). Perfekcionizm, depressiya i trevoga [Perfectionism, depression and anxiety]. *Moskovskij psikhoterapevticheskij zhurnal*, no. 4, pp. 18–49.
7. Garanyan, N.G. (2009). Tipologicheskij podkhod k izucheniyu perfekcionizma [Typological approach to the study of perfectionism]. *Voprosy psikhologii*, no. 6, pp. 52–60.
8. Granovskaya, R.M. (2007). Sistema psikhologicheskoy zashhity i koping-strategii [The system of psychological defense and coping strategies]. *Psychology of coping behavior: international materials. scientific. conf. / holes Ed.: E.A. Sergienko, T.L. Kryukova. Kostroma: KSU named after Nekrasova.*
9. Hewitt P., & Flett G. (1991). Perfectionism in the Self and Social context: conceptualization, assesment and association with psychopathology. *Social Psychology*, vol. 60, no. 3, pp. 456–470.
10. Hobfoll, S.E., & Lerman, M. (1989). Personal relationships, personal attitudes, and stress resistance: mother's reactions to the child's illness. *American Journal of Community Psychology*. Vol. 16.
11. Ivanov, P.A. (2008). Strategii sovladaniya u licz, sovershivshikh pravonarushenie na fone dlitel'nogo stressa [Strategies of coping in persons who committed an offense against the background of prolonged stress]. *Psikhologicheskaya nauka i obrazovanie*, no. 5, pp. 155–163.
12. Lazarus, R.S. (2007). *Psikhologiya emocij: ucheb. posobie dlya studentov vuzov, obuch. po specz. psikh.* [Psychology of emotions: textbook. manual for university students, training. by special. psych.]. St. Petersburg: Peter, 328 p.
13. Landreva, K.S. (2012). Perfekcionistskaya samoprezentacziya obraza «Ya» v obshhenii [Perfectionist self-presentation of the image of "I" in communication]. *Sovremennaya psikhologiya: materialy mezhdunar. zaoch. nauch. konf. Perm: Mercury*, pp. 51–55.
14. Losoya, S., Eisenberg, N., & Fabes, R.A. (1998). Developmental issues in the study of coping. *International Journal of Behavioral Development*, no. 22(2), pp. 231–237.
15. Loza, O.O. (2010). Analiz psikhometrichnikh ta zmistovnikh kharakteristik metodik diagnostiki perfekcionizmu [Analysis of psychometric and serpentine characteristics of the methods of diagnosis of perfectionism]. *News of DNU. Seriya: Pedagogy and Psychology*, no. 9/1, pp. 68–77.
16. Weiten, W., & Lloyd, M.A. (2008). *Psychology Applied to Modern Life* (9th ed.). Wadsworth Cengage Learning.
17. Yasnaya, V.A., & Enikoplov, S.E. (2007). Perfekcionizm: istoriya izucheniya i sovremennoe sostoyanie problemy [Perfectionism: the history of study and the current state of the problem]. *Voprosy psikhologii*, no. 4, pp. 157–167.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-9>

УДК 159.922.27:373.24

Михальська С.А.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ БАТЬКІВ ВИХОВАНЦІВ ТА ПЕРСОНАЛУ ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ ЯК ФАКТОР СМИСЛОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті представлено аналіз психологічної компетентності персоналу закладу дошкільної освіти та батьків вихованців як фактору смислової регуляції мовленнєвої поведінки дитини дошкільного віку. Висвітлено чинники, що сприятимуть особистісному зростанню і комунікативно-мовленнєвому розвитку дошкільника. Доводиться важливість зв'язку дошкільника з вихователем в період дошкільної освіти, адже найважливішим фактором розвитку мовленнєвої поведінки дошкільника є його спілкування із дорослими. Визначено, що кадровий потенціал освітнього закладу виступає одним з факторів формування життєвих компетентностей дитини, розвитку мовленнєвої поведінки дитини та формування особистості. Встановлено, що взаємини батьків та дітей, характер родинного спілкування, типи батьківського ставлення виступають потужним фактором розвитку дитини. Доводиться важливість співпраці колективу закладу дошкільної освіти з батьками вихованців, що сприятиме формуванню позитивного психологічного клімату і забезпечить комфортні умови нормальної життєдіяльності дітей в освітньому закладі.

Ключові слова: освітній заклад, батьки, дитина, мовленнєва поведінка, психологічна компетентність.

Mykhalska Svitlana

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF PRESCHOOL EDUCATION STAFF AND PARENTS OF PUPILS AS A FACTOR IN THE MEANINGFUL REGULATION OF PRESCHOOLER'S SPEECH BEHAVIOR

Summary. The article analyzes the psychological competence of preschool education staff and parents of pupils as a factor in the meaningful regulation of preschooler's speech behavior. Factors contributing to the personal growth and communicative development of the preschooler are highlighted. The importance of communicating a preschooler with a educator during the educational process is proved, because the most important factor in the development of a preschooler's speech behavior is his communication with adults, and outside the communication it is impossible to develop specifically human mental functions and personal formation. It has been determined that the staff potential of an educational institution is one of the formation factors of the child's life competencies, development of the child's speech behavior and personality formation. Psycho-competence is an integral part of preschool teacher's professional competence, it means the successful fulfillment of the obligations, self-knowledge, self-control, effective communication and interaction with others, self-development and self-realization. It has been established that parent-child relationships, nature of family communication, types of parental attitude are a powerful factor in the development of a child's speech behavior. The importance of cooperation between the preschool institution staff and the parents' pupils is proved, which will promote the development of the child's speech activity, the formation of a positive psychological climate and provide comfortable conditions for the normal life of children in the educational institution. The educators and the parents united in their activity, they act in the interests of the child, create for her/him the proper conditions for development, and on such relationships depends the success of the personality formation. The interaction in the pedagogical process of the family and the preschool institution that can take a person-centered approach, shape individuality, develop the preschooler's speech behaviour, activate the creative potential of the child, educators and parents.

Keywords: educational institution, parents, child, speech behavior, psychological competence.

Постановка проблеми. Суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на дошкільну освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, регулюється законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», Національною стратегією розвитку освіти України до 2021 р., Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні. Ці нормативно-правові акти також визначають правові, організаційні та економічні засади функціонування і розвитку системи дошкільної освіти. В контексті місії, мети та завдань дошкільної освіти розвиток у дитини життєвих компетентностей, зокрема комунікативних, пізнавальних, мовленнєвих, які демон-

струє дитина у соціальній взаємодії з оточенням, визначається пріоритетним напрямком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку українського суспільства дошкільна освіта є заручником невирішених завдань реформування освіти. Вивченню якості дошкільної освіти присвячені праці Л. Артемової, О. Кононко, О. Коваленко, К. Крутій, Н. Лисенко, Т. Лукіної, О. Янко та інших.

К. Крутій вважає, якість дошкільної освіти системним поняттям, яке охоплює всі аспекти діяльності закладу дошкільної освіти і пов'язано з оцінкою здоров'я вихованців, їхнім інтелектуальним, моральним та естетичним розвитком [5, с. 73].

Під якість дошкільної освіти розуміють збалансовану відповідність усіх аспектів освіти

певній меті, потребам, вимогам, нормам і стандартам; сукупність якостей і характеристик, реалізація яких у педагогічному процесі сприяє різнобічному розвитку дитини, збереженню її здоров'я, успішному переходу до наступного вікового періоду [9, с. 117].

Т. Піроженко серед стратегічно важливих проблем якості дошкільної освіти виокремила наступні: проблема забезпечення наступності в рішенні завдань дошкільної та початкової ланок освіти; проблеми кадрового складу, підготовки та перепідготовки фахівців дошкільної освіти; зміна парадигми взаємодії дошкільного навчального закладу з батьками [8].

В період дошкільної освіти для дитини важливим є особливий зв'язок з вихователем, адже найважливішим фактором розвитку мовленнєвої поведінки дошкільника є його спілкування із дорослими. Поза спілкуванням неможливий розвиток специфічно людських психічних функцій та особистісне становлення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Показником якості освіти є сукупність якісних ресурсів, як то освітні програми, кадровий потенціал, матеріальні, фінансові та психологічні умови, які створені в закладах дошкільної освіти для забезпечення безпечної життєдіяльності та розвитку дитини. Проте, проблема компетентності персоналу ЗДО та батьків вихованців як фактору смислової регуляції мовленнєвої поведінки дошкільника все ж не отримала належного висвітлення. Посідаючи важливе місце у життєдіяльності дитини, мовлення виступає інструментом спілкування, пізнання, регуляції її поведінки, засобом розвитку й виховання. Сучасна педагогічна та вікова психологія актуалізує проблему подальшої розробки теоретичних положень та одержання нових емпіричних фактів щодо вивчення тих чинників, що сприятимуть особистісному зростанню і комунікативно-мовленнєвому розвитку дошкільника.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне дослідження психологічної компетентності персоналу закладу дошкільної освіти та батьків вихованців як фактору смислової регуляції мовленнєвої поведінки дитини дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. О. Бакаленко [2] прийшла до висновку, що психологічна компетентність – це здатність особистості до самопізнання, самоконтролю, до ефективного спілкування і взаємодії з іншими людьми, саморозвитку та самореалізації. Вона дозволяє людині розуміти себе та інших, ефективно адаптуватися до життя у сучасному соціумі, мати гармонійні стосунки з оточенням, успішно реалізовувати свій особистісний потенціал, відчувати високий рівень психологічного благополуччя та бути задоволеною життям.

За Базовим компонентом дошкільної освіти, сучасний дошкільний навчальний заклад має стати «інститутом соціалізації», призначення якого – забезпечити фізичну, психологічну і соціальну компетентність дитини від народження до шести-семи років, можливість адаптації до унормованого існування серед людей, сформувати ціннісне ставлення до світу, навчити особистіс-

ного існування, озброїти елементарною наукою і мистецтвом життя [1].

Кадровий потенціал освітнього закладу виступає ще одним з факторів формування життєвих компетентностей дитини, мовленнєвого розвитку дитини, формування особистості, оскільки напрямок, методи, форми освітньої роботи освітнього закладу реалізує педагог. Контингент педагогів закладу освіти забезпечує якість освіти, зокрема дошкільної. Успішний керівник – особистість, яка створює в педагогічному колективі умови, за яких кожен член колективу всі свої зусилля зосереджує на організації освітнього процесу в своїй групі і розвитку дітей.

Сформовані у вихователя професійні компетентності є запорукою успішної реалізації Державного стандарту дошкільної освіти, а отже, і формування соціалізованої особистості вихованця, підготовленого для подальшого навчання на інших рівнях освіти.

Сприятливий психологічний клімат, створений адміністрацією в закладі дошкільної освіти та вихователями в групах дозволяє зокрема розвивати мовленнєву поведінку дітей, і надавати якісну дошкільну освіту.

Для успішної реалізації обов'язків вихователя закладу дошкільної освіти невід'ємною складовою його професійної компетентності є психологічна компетентність. Успішна діяльність вихователя закладу дошкільної освіти неможлива без володіння ним певними знаннями, вміннями, навичками, серед яких особливе місце належить психологічним знанням про психологію дитини.

Т. Піроженко прийшла до висновку, що вирішенню завдань підвищення якості дошкільної освіти сприятиме поширення психолого-педагогічного супроводу розвитку дитини. Так, координація зусиль педагогічного та психологічного складу працівників дошкільної сфери забезпечить цілісність підходу до розвитку дитини, взаємодії всіх учасників освітнього процесу, інтеграцію змістових завдань та форм роботи, сприятиме збереженню та усталенню у структурі особистості дошкільника важливіших психологічних надбань і тим самим створюватиме передумови збереження цілісності особистості [8].

Доведений фактор впливу батьків на рівень комунікативного, мовленнєвого розвитку дитини, дозволяє робити припущення та прогнози щодо розвивальної ситуації дошкільника у родинному колі. Так, спілкування з батьками є одним з факторів психічного розвитку з народження дитини упродовж перших семи років її життя, тому порушення родинного спілкування є одним із найбільш значущих чинників виникнення негативних тенденцій у комунікативно-мовленнєвому розвитку дитини. Для забезпечення успішного розвитку комунікативних умінь та формування культури мовленнєвого спілкування дошкільника необхідно враховувати особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку, потреби, які його мотивують, специфіку родинного спілкування. Залучення дитини до мовленнєвого спілкування з батьками забезпечує збагачення змісту свідомості дитини, розвиток окремих психічних процесів, особистості, свідомості і самосвідомості та позитивно впливає на розвиток її комунікативних потреб і мовлення [7].

Взаємини батьків та дітей, характер родинного спілкування, типи батьківського ставлення виступають потужним фактором розвитку дитини. Найбільш розповсюдженим механізмом формування характерологічних рис дитини, які відповідають за самоконтроль та соціальну компетентність, виступає інтеріоризація засобів та навичок контролю, що використовуються батьками. При цьому адекватний контроль передбачає поєднання емоційного прийняття з високим об'ємом вимог, їх ясністю, несуперечністю та послідовністю в пред'явленні дитині. Діти з адекватною практикою батьківського ставлення характеризуються гарною адаптованістю до шкільного середовища та спілкування з однолітками, вони активні, незалежні, ініціативні, доброзичливі, емпатійні. Отже, родина має надзвичайний вплив на дитину. Сім'я, особливості взаємодії, спілкування батьків з дитиною забезпечують (чи не забезпечують) умови для гармонійного розвитку її особистості, у тому числі й повноцінного психічного розвитку, успіхи дитини в її соціалізації.

Взаємодія батьків та виховних закладів на сучасному етапі залишається об'єктом досліджень та дискусій. Актуальні питання загальної проблеми взаємозв'язку сім'ї і дитячого садка у формуванні особистості дитини висвітлені у працях В. Котирло та С. Ладивір [4; 6].

Співпраця колективу закладу дошкільної освіти з батьками вихованців забезпечить єдність виховних та розвивальних впливів на дитину в родині та ЗДО, також сприятиме розвитку мовленнєвої активності дитини, формуванню позитивного психологічного клімату і забезпечує комфортні умови нормальної життєдіяльності дітей в освітньому закладі.

Слід визнати, що раніше батьки та педагоги сприймали дошкільний заклад як інституцію, відповідальну тільки за здоров'я дитини та її підготовку до школи. Сьогодні ж є усвідомлення батьками вихованців та педагогічним персоналом освітнього дошкільного закладу інших тенденцій дошкільної освіти – однією з основних її функцій є соціалізація особистості. Зі вступом до дошкільного закладу в мікросередовищі дитини з'являється важливий дорослий – вихователь. Від спілкування з ним, створених розвивальних умов та відповідних впливів значним чином залежить ефективність формування навичок соціальної поведінки дитини в дошкільному закладі.

Актуальною сьогоденною практикою є складна і відповідальна просвітницька робота дошкільного закладу спрямована на розширення й поглиблення уявлень членів родини про сучасні освітні заклади, роль вікових та індивіду-

альних особливостей дитини в її особистісному становленні.

Загальні позитивні тенденції суспільного розвитку дошкільних закладів освіти сприяють орієнтуванню їх на особистісну спрямованість, відкритість змісту, форм, методів роботи. Завдяки тісному співробітництву дошкільного закладу освіти з батьками вихованців навколо дітей створюється атмосфера довіри, взаєморозуміння, підтримки.

Л. Козак, І. Швидка прийшли до висновку, що підвищення якості освіти у закладах дошкільної освіти, потребує урізноманітнення форм цілеспрямованого навчально-виховного впливу, зокрема шляхом: проведення індивідуальних занять, гурткової (секційної, студійної) роботи; застосування в освітній роботі педагогічних інновацій, сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій; вивчення, узагальнення та поширення перспективного педагогічного досвіду; активізації взаємодії з родинами; удосконалення механізмів моніторингу якості освітнього процесу [3].

Вихователь та батьки, об'єднанні у своїй діяльності, діють в інтересах дитини, створюють для неї належні умови. Від того, наскільки такі взаємовідносини будуть узгоджені, залежить успіх формування особистості в цілому. Саме взаємодія у педагогічному процесі сім'ї та дошкільного закладу здатна здійснювати особистісно-орієнтований підхід, формувати індивідуальність, розвивати мовленнєву поведінку дитини дошкільного віку.

Висновки і пропозиції. Найважливішим фактором розвитку мовленнєвої поведінки дошкільника є його спілкування із дорослими, а поза спілкуванням неможливий розвиток специфічних людських психічних функцій та особистісне становлення. Взаємини батьків та дітей, характер родинного спілкування, типи батьківського ставлення виступають потужним фактором розвитку мовленнєвої поведінки дитини. Визначено, що кадровий потенціал освітнього закладу виступає одним з факторів формування життєвих компетентностей дитини, розвитку мовленнєвої поведінки дитини та формування особистості. Співпраця колективу закладу дошкільної освіти з батьками вихованців сприятиме розвитку мовленнєвої активності дитини, формуванню позитивного психологічного клімату і забезпечить комфортні умови нормальної життєдіяльності дітей в освітньому закладі. Перспективними науковими напрямками з даної проблематики вважаємо вивчення питання формування психологічної компетентності батьків вихованців закладу дошкільної освіти.

Список літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А.М. Богуш; Авт. кол-в: Богуш А.М., Беленька Г.В., Богиніч О.Л., Гавриш Н.В., Долинна О.П., Гльченко Т.С., Коваленко О.В., Лисенко Г.М., Машовець М.А., Низковська О.В., Панасюк Т.В., Піроженко Т.О., Поніманська Т.І., Сідельнікова О.Д., Шевчук А.С., Якименко Л.Ю. Київ, 2012. 26 с.
2. Бакаленко О.А. Психологічна компетентність як ключова компетентність сучасного фахівця. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Серія «Теорія культури і філософія науки». 2018. Випуск 58. С. 132–139.
3. Козак Л., Швидка І. Якість дошкільної освіти на сучасному етапі. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 3-4 (22-23). С. 198–208.
4. Котирло В.К. Вплив взаємин у сім'ї на виховання емпатії у дітей. Київ : «Радянська школа», 1985. 140 с.
5. Крутій К.Л. Моніторинг як сучасний засіб управління якістю освіти в дошкільному навчальному закладі : Монографія. Запоріжжя : ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2006. 172 с.

6. Ладивір С. Секрети батьківської педагогіки. *Дошкільне виховання*. 2008. № 6. С. 3–6.
7. Михальська С.А. Вплив батьків на розвиток спілкування дошкільника. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова : зб. наукових праць*. Серія № 12. Психологічні науки. 2009. № 27(51). С. 114–120.
8. Піроженко Т.О. Якість дошкільної освіти: сучасна ситуація та погляд у перспективу. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2018. Том 4. Психологія розвитку дошкільника. Випуск 14. С. 6–27.
9. Фроленкова Н.О. Якість дошкільної освіти в Україні: феномен поняття. *Молодий вчений*. 2015. № 2(17). С. 116–118.

References:

1. Bohush, A.M. (2012). *Bazovyi komponent doshkilnoi osvity* [Basic component of preschool education]. Kyiv. (in Ukrainian)
2. Bakalenko, O.A. (2018). Psykholohichna kompetentnist yak kliuchova kompetentnist suchasnoho fakhivtsia [Psychological competence as a key competence of the modern specialist]. *Bulletin of KhNU them. V.N. Karazin*, vol. 58, pp. 132–139. (in Ukrainian)
3. Kozak, L., & Shvydka, I. (2018). Yakist doshkilnoi osvity na suchasnomu etapi [Quality of preschool education at the present stage]. *Educational Discourse*, no. 3-4 (22-23), pp. 198–208. (in Ukrainian)
4. Kotyrla, V.K. (1985). *Vplyv vzaiemyn u simi na vykhovannia empatii u ditei* [The influence of relationships in the family on fostering empathy in children]. K.: «Radianska shkola». (in Ukrainian)
5. Krutiy, K.L. (2006). *Monitorynh yak suchasnyi zasib upravlinnia yakistiu osvity v doshkilnomu navchalnomu zakladi*: Monohrafiia [Monitoring as modern means of quality management education in preschool educational establishment: Monograph]. Zaporizhzhia: TOV “LIPS” LTD. (in Ukrainian)
6. Ladyvir, S. (2008). Sekrety batkivskoi pedahohiky [Secrets of parental pedagogy]. *Preschool education*, no. 6, pp. 3–6. (in Ukrainian)
7. Mykhalska, S.A. (2009). Vplyv batkiv na rozvytok spilkuvannia doshkilnyka [The influence of parents on the development of preschool communication]. *M.P. Dragomanov NPU Scientific Journal*. Series no. 12. Psychological Sciences, no. 27(51), pp. 114–120. (in Ukrainian)
8. Pirozhenko, T.O. (2018). Yakist doshkilnoi osvity: suchasna sytuatsiia ta pohliad u perspektyvu [Quality of pre-school education: current situation and perspective]. *Actual problems of psychology*. Proceedings of the GS Psychology Institute Kostyuk NAPN of Ukraine. T. 4. Psykholohiia rozvytku doshkilnyka, vol. 14, pp. 6–27. (in Ukrainian)
9. Frolenkova, N.O. (2015). Yakist doshkilnoi osvity v Ukraini: fenomen poniattia [Quality of preschool education in Ukraine: the phenomenon of concept]. *Young scientist*, no. 2(17), pp. 116–118. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-10>

УДК 377:161.924.78

Островська К.О., Сайко Х.Я.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Jakub Bartoszewski

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, m. Koninie

ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Ціннісне ставлення до дитини з особливостями психофізичного розвитку, розуміння її унікальності, важливості, пріоритетності у розвитку суспільства є одним із першочергових у вихованні толерантної особистості. Саме від нього залежить формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами як важливого компонента професійного розвитку педагога. Прийняття дитини такою, якою вона є, прийняття іншості партнера – необхідна умова успішності педагогічної діяльності. В умовах спільного навчання учнів з різними пізнавальними можливостями у процесі кооперативної (групової) діяльності та їх соціалізації, необхідно створити умови для надання комплексної психологічної, педагогічної, соціальної підтримки.

Ключові слова: ставлення, корекційні педагоги, учні, аутизм, діти із особливими освітніми потребами, проникливість, екстраверсія, інтернальність.

Ostrovskaya Kateryna, Saiko Christina

Ivan Franko National University

Jakub Bartoszewski

State Higher Vocational School, Konin

FEATURES OF ATTITUDE TO CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN INCLUSIVE SPACE

Summary. Valuable attitude towards a child with features of psychophysical development, understanding of its uniqueness, importance, priority in the development of society is one of the foremost in the education of a tolerant personality. It is up to him to form a tolerant attitude towards children with special needs as an important component of a teacher's professional development. Accepting the child as it is, accepting the partner's otherness is a prerequisite for successful pedagogical activity. In the context of joint learning of students with different cognitive abilities in the process of cooperative (group) activity and their socialization, it is necessary to create conditions for providing comprehensive psychological, pedagogical and social support. The current approach to understanding the phenomenon of disability is not limited to meeting the needs of persons with functional disabilities, but also applies to a large proportion of other people, many aspects of social and economic life. Providing favorable conditions for the full rehabilitation and social adaptation of people with functional disabilities is in the interests of not only themselves and their families, but also the socio-economic interests of the state and society. Inclusive education involves the inclusion of students with developmental features in educational work in mainstream elementary schools. In accordance with the needs and capabilities of each student, an inclusive classroom teacher or other correctional educator who has the appropriate level of qualification provides guaranteed support to those in need, who implements a person-centered approach to the organization of their educational activities. An important prerequisite for the quality education of children who are studying in an inclusive form is the adaptation of the school to the needs and opportunities of each individual, creating conditions for psychological comfort in the new environment.

Keywords: attitudes, correctional educators, students, autism, children with special educational needs, discernment, extraversion, internality.

Постановка проблеми. Нові реалії, орієнтація українського суспільства на демократичні принципи, гуманізацію навчально-виховного процесу, у зв'язку з розвитком інклюзивної освіти, в рамках якої відбувається включення дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітнє середовище і адаптація в ньому, виховання майбутніх педагогів на ідеях толерантності набуло особливої актуальності. Питання соціального захисту дітей з обмеженими фізичними можливостями не втрачає своє актуальності, незважаючи на те, що цьому питанню постійно приділяється увага як на законодавчому рівні шляхом закріплення прав, пільг та компенсацій дітям-інвалідам, так і на суспільному рівні шляхом передбачення державних гарантій їх економічної та моральної підтримки. Водночас

головною проблемою дітей-інвалідів та сімей, в яких виховуються такі діти, є те, що на рівні органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій ці нормативно-правові акти не завжди виконуються, а відтак на практиці діти з інвалідністю часто позбавлені прав та гарантій, передбачених чинним законодавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою інтеграції людей з інвалідністю в суспільство займалися такі науковці: В. Гудоніс, Т. Добровольська, І. Іванова, В. Крисько, Є. Леонгард, А. Капська, Н. Малофеев, К. Рейсвейк, В. Синьов, К. Островська, В. Петрова, М. Чайковський, Г. Хворова, Л. Щупіцина, Н. Шматко, Д. Шульженко та інші. Не дивлячись на численні напрацювання цих вчених в галузі інтеграції

ції осіб з інвалідністю і ряду законодавчих актів проблема ставлення до дітей з інвалідністю залишається вкрай актуальною. У той же час, незважаючи на деякі дослідження, проблема ставлення до дітей з інвалідністю залишається недостатньо вивченою, що й підтверджує актуальність даного дослідження.

Сучасний підхід до розуміння явища інвалідності не обмежується задоволенням потреб лише осіб з функціональними обмеженнями, а стосується й значної частини інших людей, багатьох аспектів соціального та економічного життя. Забезпечення сприятливих умов для повноцінної реабілітації та соціальної адаптації людей з функціональними обмеженнями відповідає інтересам не лише їх самих та членів їхніх родин, а й соціально-економічним інтересам держави і суспільства.

Стурбованість вітчизняних вчених щодо проблеми аутизму і аутистичних порушень в Україні можна спостерігати, аналізуючи зміст словників та українських наукових видань. Зокрема, у дефектологічному словнику за редакцією В.І. Бондаря, В.М. Синьова (2011 р.) розкриття поняття аутизму і аутистичних порушень значно розширюється. Аутизм – важке порушення розвитку, що характеризується значними недоліками у формуванні соціальних і комунікативних зв'язків із реальністю; виявляється в зосередженості на власних переживаннях, обмеженні спілкування з іншими людьми, а також проявами стереотипних інтересів [3, с. 89].

Аутизм, представляє собою феномен нерівномірного розвитку психіки із порушенням соціального міжособистісного сприйняття і функції спілкування. Виникнення і походження поняття «аутизм» пов'язані зі становленням системи знань з проблеми діагностики та подальшої терапевтичної роботи з дітьми, які потребують спеціальних підходів до навчання та виховання. Набутий чималий досвід вирішення цієї проблеми, представлений в теоретико-практичних працях вчених країн Європи (Бельгія, Данія, Німеччина, Польща, Росія, США, Азії (Японія, Китай).

Проблематику аутизму вивчали такі вчені як Л.С. Виготський, О.В. Абрамова, Т.П. Вісковатова, Г.Г. Московіна, М.І. Мушкевич, М.І. Радченко, В.В. Ткачова. Дослідники В. Синьов, Д. Шульженко, К. Островська звернулися до пошуку нових соціально-педагогічних та психокорекційних технологій формування в суспільстві нового погляду на проблему аутизму, ставлення до аутичної людини в системі «рівний рівному» в навчально-виховному інклюзивному процесі.

Мета статті: проаналізувати особливості ставлення до дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі.

Інклюзивна освіта передбачає включення учнів із особливостями розвитку до навчально-виховної роботи у звичайних класах загальноосвітньої школи. Відповідно до потреб і можливостей кожного школяра вчитель інклюзивного класу або інший спеціаліст (корекційний педагог), який має відповідний рівень кваліфікації забезпечує гарантовану підтримку тим учням, котрі цього потребують, реалізує особистісно орієнтований підхід до організації їхньої навчальної діяльності. Важливою передумовою якісної

освіти дітей, які навчаються за інклюзивною формою, є пристосування школи (адміністрації, вчителів, більшості учнів) до потреб і можливостей кожної особистості, створення умов психологічного комфорту в новому середовищі.

Як зазначає І.Д. Бех, «психологічну структуру людського ставлення становлять пізнавально-емоційні утворення, їх специфічний сплав. Ставлення особистості виникає в процесі накладання її емоцій на предмет, що певною мірою усвідомлюється, пізнається нею. Тож будь-яке за змістом ставлення завжди мусить переживатися людиною [1, с. 10]». Отже, провідну роль у ставленні, відіграє емоційний компонент, тобто вибіркова позиція однієї людини стосовно іншої.

На думку дослідника В. Бондаря дискусійним залишається питання: чи готова загальноосвітня школа прийняти дитину з особливостями розвитку до загальноосвітнього колективу, психологічно об'єднати різні групи дітей у навчально-виховному процесі, визначити і реалізувати індивідуальні цілі, що відповідають їхнім потребам і можливостям [2, с. 39]; як в умовах спільного навчання учнів з різними пізнавальними можливостями у процесі кооперативної (групової) діяльності та їх соціалізації, необхідно створити умови для надання комплексної психологічної, педагогічної, соціальної підтримки.

Польські дослідники стверджують, що минулий досвід формує у суспільстві принцип допомоги особам із аутизмом [10]. Дітям та особам із вродженими і набутими розладами розвитку потрібні спеціальні умови виховання і навчання, спрямовані на коригування їхніх недоліків, просування у загальному розвитку і соціалізації.

Спеціалісту з соціальної роботи недостатньо мати спеціальну підготовку. Навпаки, його професіограма має відповідати стандартам спеціального психолога і корекційного педагога, які б забезпечували виконання ними освітніх, навчальних, виховних, діагностичних, прогностичних, профілактичних та основних: превентивно-корекційних і психопедагогічних корекційних функцій незалежно від типу закладів, які відвідує дитина, – чи то соціально-реабілітаційні центри, чи спеціальні дошкільні або шкільні заклади тощо [5, с. 186].

У психотерапевтичній роботі з дітьми, що пережили травматичний досвід використовують різноманітні психотерапевтичні ігри. Регулярне виконання вправ допоможе розвивати вже наявне мовлення, збагачувати активний та пасивний словник та формувати лексичний компонент як основу мовленнєвого спілкування. Проте як зазначалось: вправи необхідно проводити в ігрових формах, які заохочують, зацікавлюють та активізують дітей до співпраці, а також пришвидшують корекційний процес [7, с. 469].

Слід зазначити, що введення аутичних дітей в єдину систему навчання і виховання вимагає підготовки спеціальних кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців-корекційних педагогів. У свою чергу, це вимагає роботи і впровадження нових, особливих підходів до технології в організації навчального процесу, створення програм, необхідних для підготовки фахівців, які будуть працювати в спеціальних установах, а також створення програм і умов для

навчання і виховання аутичних дітей. Більшість з них в силу своєрідних психічних і клінічних проявів, порушення темпу і часу формування окремих психічних функцій, особливо в ранньому віці, не можуть відвідувати дитячі установи. У зв'язку з цим, на батьків покладається велика відповідальність по організації і проведенню корекційних заходів з дитиною в домашніх умовах. Тому необхідно надавати їм комплексну висококваліфіковану допомогу і почати її якомога раніше.

Особистісно центроване навчання у спеціальній школі має реалізувати цілісний підхід до особистості, яка зростає, цілісно забезпечуючи її інтелектуальний і соціальний розвиток. Це відбувається, по перше, за рахунок мотиваційного компоненту цього типу навчання. У такому навчанні пізнавальні мотиви не домінують над широкими соціальними чи престижними. Всі вони виступають рівнозначними, розвиваються паралельно і на однаковому рівні стійкості, сили і спрямованості. По друге, цій меті слугує створене педагогами культурно-освітнє середовище, в яке має входити дитина з порушеним розвитком. Це середовище колективної діяльності і спілкування. Виникають позитивні умови для інтенсивного дитячого взаємозбагачення. Інтелектуально сильніша дитина набуває можливості виявити свою соціальну активність стосовно менш здібної. Остання, в свою чергу, черпає у спілкуванні з більш активною дитиною те, що їй ще не доступно, але до чого вона прагне.

Говорячи про соціально-педагогічну і психологічну допомогу особам з аутизмом, К.О. Островська стверджує, що на цей час в західних країнах склалася і продовжує розвиватися мультимодальна допомога, яка центрована на індивідуальному підході до дитини і забезпечується «командою» професіоналів, які тісно контактують із сім'єю. Такий підхід демонструє досить високу абілітаційну ефективність корекційного процесу [6, с. 66].

Результати переважної більшості досліджень у різних країнах світу свідчать про те, що корекція аутичних порушень є найефективнішою за умови включення дітей з аутизмом в освітній процес, який передбачає надання комплексної допомоги, починаючи з 2-х років (Dawson G., Osterlmg). На основі аналізу запропонованих в літературі напрямків корекційно-розвивального навчання та нейропсихологічних моделей аутизму, В.В. Тарасун визначено основні особливості аутичної дитини (сенсорна незахищеність і поведінкова надконсервативність) і запропоновано (в межах нейропсихологічної реабілітації) широку програму корекційно-розвивального і корекційно-превентивного навчання дітей з аутизмом. Ця програма включає чотири напрями такої роботи:

1) коригування регулятивної дисфункції шляхом формування всіх рівнів переробки інформації;

2) корекцію порушень механізму керування процесом переробки інформації та планування дій шляхом формування центрального зв'язування та коригування у дітей з аутизмом когнітивних порушень;

3) корекцію порушень соціальної поведінки шляхом підвищення рівня сформованості здатності до соціальної взаємодії;

4) превентивне і корекційно-розвивальне навчання шляхом формування єдиної, універсальної, високоорганізованої системи переробки інформації та формування соціально-емоційної поведінки [8, с. 88].

Українська дослідниця Г.М. Хворова виділяє такі головні пріоритети корекційної роботи з формування комунікативної активності особи з аутизмом:

– виявлення та актуалізація прихованої, латентної потреби у спілкуванні та використання цього комунікативного потенціалу для розвитку усіх психічних сфер та збільшення життєвої компетенції;

– розвиток та корекція емоційної та комунікативної сфери батьків та інших членів родини, навчання їх адекватним моделям спілкування з дитиною;

– навчання особи з аутизмом комунікативних умінь і навичок [9].

Ціннісне ставлення до дитини з особливостями психофізичного розвитку, розуміння її унікальності, важливості, пріоритетності у розвитку суспільства є одним із першочергових у вихованні толерантної особистості. Саме від нього залежить формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами як важливого компонента професійного розвитку педагога. Прийняття дитини такою, якою вона є, прийняття іншості партнера – необхідна умова успішності педагогічної діяльності [4, с. 372].

У психологічному дослідженні взяли участь 60 учнів, серед них 20 учнів сьомого класу (11 хлопців і 9 дівчат) і 40 учнів 10 класу (25 дівчат і 15 хлопців) було проведено у ЗЗСО № 55.

У процесі роботи ми застосували наступні методики дослідження: методика багаточинного дослідження особистості Р. Кетелла; методику ціннісних орієнтацій Помиткіна; методику діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера; авторська анкета.

Згідно із результатами анкетування виявлено, що на запитання анкети «Чи відштовхує Вас емоційна відкритість дитини з синдромом Дауна» 70% учнів сьомого класу та 72% учнів десятого класу відповіли що не відштовхує. На наступне запитання анкети «Оцініть своє ставлення до зовнішності дитини з синдромом Дауна». Більшість учнів сьомого і десятого класу відповіли, що вони із розумінням ставляться до зовнішності такої дитини. На запитання «Оцініть своє ставлення до зовнішності дитини із аутизмом». Учні сьомого і десятого класу відповіли, що вони також із розумінням ставляться до зовнішності такої дитини. На запитання: «Як Ви ставитесь до поведінки дитини з аутизмом (присутні прояви агресії)». Учні сьомого і десятого класу відповіли, що вони із розумінням ставляться до поведінки (агресивної) дитини з аутизмом. На наступне запитання анкети «Що б Ви хотіли б змінити у поведінці дитини з аутизмом» Більшість учнів сьомого і десятого класу відповіли, що хотіли б змінити соціальну відстороненість. На наступне запитання анкети «Що б Ви хотіли б змінити у поведінці дитини з синдромом Дауна» Більшість учнів сьомого і десятого класу відповіли, що хотіли б змінити емоційну мінливість. На запитання: «Чи вдається Вам налагодити комуні-

кативну взаємодію із дитиною з аутизмом» Більшість учнів досліджуваних груп відповіли, що намагаються налагодити комунікативну взаємодію із дитиною з аутизмом. На запитання: «Чи вдається Вам налагодити комунікативну взаємодію із дитиною з синдромом Дауна» Більшість учнів досліджуваних груп відповіли, що намагаються налагодити комунікативну взаємодію із такою дитиною. На запитання анкети «Якими на Вашу думку є сильні сторони у дитини з аутизмом». Більшість учнів досліджуваних груп відповіли, що сильною стороною у такої дитини є прагнення до дотримання режиму у своїй діяльності. На останнє запитання анкети «Якими на Вашу думку є сильні сторони у дитини з синдромом Дауна». Більшість учнів досліджуваних груп відповіли, що сильною стороною у такої дитини є комунікабельність та емоційна відкритість.

Виявлений прямий кореляційний зв'язок між високим інтелектом (Фактор В) та інтернальністю у сфері невдач ($r = 0,33$), це свідчить про те, що наявність високих показників інтелектуальних здібностей, проникливість переважання абстрактного мислення сприяє зростанню інтернальності у сфері невдач. Високі інтелектуальні здібності передбачають відповідальність за результати розумової діяльності, і тому при невдачах особистість схильна до самозвинувачень. Схематично це зображено на рис. 1.

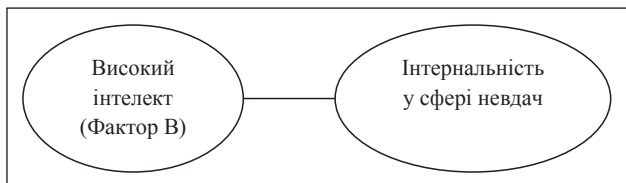

Рис. 1. Взаємозв'язок високого інтелекту та інтернальності у сфері невдач

– відмінність у рівні супер-его (Фактор G) ($t = 2,506$, $df=81$; при $p=0,0142$). У групі учнів сьомого класу переважає вищий рівень прояву цієї ознаки, ніж в учнів десятого класу. Це можна пояснити тим, що учні сьомого класу володіють такими характерологічними властивостями як: врівноваженість, відповідальність, рішучість та почуття обов'язку, наполегливістю у досягненні цілі. Ці якості є важливими, оскільки сприяють ефективному виконанню їх діяльності.

– виявлена відмінність у значенні аутії (Фактор М) ($t = -2,5752$, $df = 81$; при $p = 0,0118$). У групі учнів сьомого класу переважає вищий рівень прояву цієї ознаки. Це можна пояснити тим, що учні сьомого класу повинні керуватися об'єктивною оцінкою реальності та бути практичними у власних судженнях. Натомість, учні іншої групи в більшій мірі схильні до ідеалізованого мислення та самозаглиблення, вони в меншій мірі керуються об'єктивною реальністю. Це сприяє розвитку їх творчого потенціалу.

– спостерігається відмінність у значенні дипломатичності (Фактор N) ($t = -2,1638$, $df = 81$; при $p = 0,033$). У групі учнів сьомого класу переважає вищий рівень прояву цієї ознаки, оскільки у них переважають такі характерологічні якості як: проникливість, емоційна стриманість та обережність у взаємодії. Натомість, у групі учнів деся-

того класу переважають такі характерологічні якості як: комунікабельність та відвертість, але їхнє мислення не є конкретним та проникливим, тому у них нижчий рівень дипломатичності, що проявляється у прямолінійності.

– виявлена відмінність у значенні екстраверсії (Фактор F2) ($t = -2,0222$, $df = 81$; при $p = 0,0464$). У групі учнів сьомого класу переважає нижчий рівень прояву цієї ознаки, ніж в учнів десятого класу. Це можна пояснити тим, що учні десятого класу більшою мірою співпрацюють та підтримують соціальні контакти з різними організаціями, тому у них домінує вищий рівень екстраверсії Графічно це зображено на рис. 2.

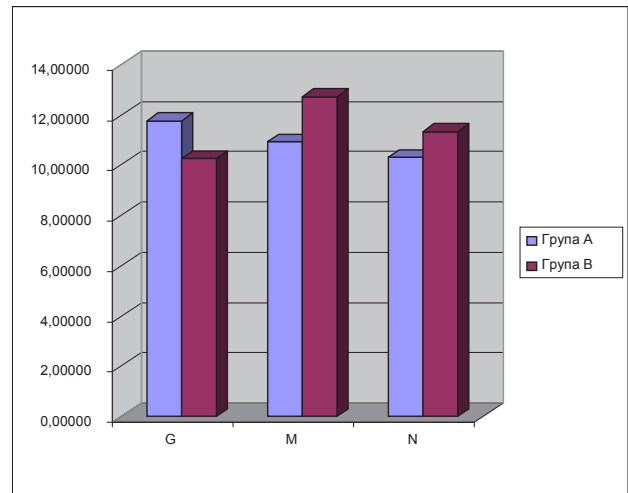

Рис. 2. Показники порівняльного аналізу за шкалами сили Я, аутії, дипломатії в учнів досліджуваних груп

Отже, можна зробити висновок про те, що в групі учнів сьомого класу, які нижчий рівень інтернальності у сімейних відносинах та інтернальності у відношенні до здоров'я та хвороби, нижчий рівень прояву супер-его, дипломатичності та індивідуалістичних цінностей, проте вищий рівень аутії та екстраверсії. Натомість у групі учнів десятого класу вищий рівень інтернальності у відношенні до здоров'я та хвороби, вищий рівень прояву супер-его, проте нижчий рівень вираженості аутії, дипломатичності, екстраверсії та індивідуалістичних цінностей.

Висновки з даного дослідження. Аналіз наукових психологічних і спеціальних педагогічних досліджень стосовно особливостей корекційного виховання аутичних дітей засвідчив, що аутизм є спектральним порушенням, тобто, що паттерни симптомів захворювання, рівень здібностей дітей, а також інші характеристики при аутизмі зустрічаються у найрізноманітніших комбінаціях, а хвороба може мати різні ступені важкості. Соціальні вимоги, під дією яких відбувається розвиток дитини із аутизмом не повинні ставитися в імперативній формі; а спеціально створюватись у процесі конструювання дорослими різних за змістовною спрямованістю психолого-соціальних ситуацій.

Згідно із результатами анкетування встановлено, що більшість учнів досліджуваних груп із розумінням ставляться до зовнішності та поведінки дитини із особливими освітніми потребами. У поведінці дитини з аутизмом учні хотіли б змінити

соціальну відстороненість та емоційну мінливість. Однолітки намагаються налагодити комунікативну взаємодію із учнями з аутизмом та синдромом Дауна» Сильною стороною у дитини з аутизмом є прагнення до дотримання режиму у своїй діяльності, натомість сильною стороною в учнів із синдромом Дауна є емоційна відкритість.

Таким чином, поведінковий напрямок готовності корекційного педагога до виховання дітей

з аутизмом характеризується такими показниками: усвідомлення фахівцем можливостей для створення спеціальних умов для прояву нових, адекватних стереотипів поведінки аутичної дитини; подолання неадаптованих проблемних (руйнівних) стереотипів поведінки. При цьому психолог, або корекційний педагог виконує активну та директивну роль, намагаючись допомогти дитині наслідувати ефективну поведінку.

Список літератури:

1. Бех І.Д. Гуманізація спеціальної освіти аномальних дітей як соціально-педагогічна проблема. *Дефектологія*, 1996. № 1(1). С. 19–23.
2. Бондар В.І. Інклюзивне навчання та підготовка педагогічних кадрів для його реалізації дефектолога. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*, 2010. № 15. С. 39–42.
3. Детский аутизм. Хрестоматія. Санкт-Петербург, 2001. 368 с.
4. Косарева Г.М. Педагогічна толерантність як характеристика професійної діяльності вихователя. *Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика*, 2016. № 7. С. 372–379.
5. Миронова С.П. Модель підготовки вчителя-дефектолога до корекційної роботи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2008. № 12. С. 185–189.
6. Островська К.О. Аутизм: проблеми психологічної допомоги. Львів, 2006. 110 с.
7. Сайко Х.Я., Шаблінська Ю.В. Особливості застосування гри в системі формування лексичної компетентності дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Молодий вчений*. 2017. № 3(43). С. 466–470.
8. Тарасун В., Хворова Г. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом. Київ, 2004. 103 с.
9. Хворова Г.М. Комплексна психолого-педагогічна технологія корекції розвитку активності дитини з аутизмом. Київ, 2010. 22 с.
10. Dziecko Autystyczne: TX nr 1. – Warszawa, styczen-czerwiec, 2002. – 265 s.

References:

1. Bekh, I.D. (1996). Humanization of special education of abnormal children as a socio-pedagogical problem [Humanization of special education of abnormal children as a socio-pedagogical problem]. *Defektologhiia*, no. 1(1), pp. 19–23.
2. Bondar, V.I. (2010). Inklusivne navchannia ta pidhotovka pedahohichnykh kadriv dlia yoho realizatsii defektoloha [Inclusive education and training of pedagogical staff for its implementation by the defectologist]. *Naukovyi chasopys NPU im. M.P. Drahomanova*, no. 15, pp. 39–42.
3. Detskyi autyzm. Khrestomatyiia (2001). [Children's autism. Anthology]. Sankt-Peterburh. (in Russian)
4. Kosarieva, H.M. (2016). Pedahohichna tolerantnist yak kharakterystyka profesiinoi diialnosti vykhovatelii [Pedagogical tolerance as a characteristic of the caregiver's professional activity]. *Natsionalna osvita v stratehiakh sotsiokulturnoho vyboru: teoriia, metodolohiia, praktyka*, no 7, pp. 372–379.
5. Myronova, S.P. (2008). Model pidhotovky vchytelia-defektoloha do korektsiinoi roboty [Model of preparation of the defect teacher for corrective work]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenko*, no. 12, pp. 185–189.
6. Ostrovska, K.O. (2006). Autyzm: problemy psykholohichnoi dopomohy [Autism: problems of psychological help]. Lviv. (in Ukrainian)
7. Saiko, Kh.Ya., & Shablinska, Yu.V. (2017). Osoblyvosti zastosuvannia hry v systemi formuvannia leksychnoi kompetentnosti ditei doshkilnoho viku iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia [Features of application of the game in the system of formation of lexical competence of preschool children with general underdevelopment of speech]. *Molodyi vchenyi*, no 3(43), pp. 466–470.
8. Tarasun, V., & Khvorova, H. (2004). *Kontseptsiiia rozvytku, navchannia i sotsializatsii ditei z autyzmom* [The concept of development, education and socialization of children with autism]. Kyiv. (in Ukrainian)
9. Khvorova, H.M. (2010). *Kompleksna psykholoho-pedahohichna tekhnolohiia korektsii rozvytku aktyvnosti dytyny z autyzmom* [Complex psychological and pedagogical technology of correction of development of activity of the child with autism]. Kyiv. (in Ukrainian)
10. Dziecko Autystyczne [Autistic Child]. Warszawa.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-11>

УДК 159.9:364-43-043.5

Раєвська Я.М.¹Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

ПРОФЕСІЙНА ГОТОВНІСТЬ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО МІЖПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. Професійна діяльність особистості фахівця соціальної сфери залежить від специфіки і виду роботи (професійна практика чи академічна дисципліна), що має власні теорії соціальної роботи. Професійна діяльність фахівців соціальної сфери є достатньо складною за своїм змістом, напрямками і потребує виконання значної кількості як «загальних» (діагностичної, прогностичної, перетворюючої, правозахисної, організаційної, попереджувально-профілактичної, соціально-медичної, соціально-педагогічної, психологічної, соціально-побутової тощо), так і спеціальних функцій адміністративного, управлінського, організаційного, так і психологічного, педагогічного, соціального та іншого спрямування. Специфічні особливості готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії зумовлені функціями соціальної роботи як складової соціального захисту держави загалом і їх специфікою щодо становлення особистості фахівця соціальної сфери зокрема. З метою визначення професійної готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії нами створено особистісну траєкторію готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії, яка включає наступні етапи: пропедевтично-адаптаційний (діагностика готовності фахівців соціальної сфери як результат професійної діяльності); діяльнісний (діагностика рівня професійної готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії за наступними компонентами: мотиваційно-емоційний, когнітивно-змістовий, діяльнісно-практичний та регуляційний); оцінювальний (визначення рівня готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії її корекція та оптимізація). На основі результатів теоретичного аналізу та емпіричного вивчення проблеми нами виокремлені компетенції міжпрофесійної взаємодії фахівців соціальної сфери для успішної професійної діяльності, зокрема міжпрофесійно-соціально-трудова; міжпрофесійно-особистісна; міжпрофесійно-інтелектуальна; міжпрофесійно-гносична; міжпрофесійно-інформаційна; міжпрофесійно-комунікативна; міжпрофесійно-аксіологічна; міжпрофесійно-кооперативна; міжпрофесійно-рефлексивна.

Ключові слова: професійне становлення, професійна готовність, фахівці соціальної сфери, міжпрофесійна взаємодія, особистісна траєкторія, компетенції.

Raievska Yana

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University;
G.S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine

PROFESSIONAL READINESS OF SPECIALISTS OF SOCIAL SPHERE FOR INTERPROFESSIONAL INTERACTION

Summary. The professional activity of the personality of a specialist in the social sphere depends on the specifics and type of work (professional practice or academic discipline), which has its own theories of social work. Professional activity of specialists of the social sphere is rather complicated in its content, directions and requires implementation of a significant number as "general" (diagnostic, prognostic, transformative, human rights, organizational, preventive, social-medical, social-pedagogical, psychological, social-household etc.), as well as special functions of administrative, managerial, organizational, and psychological, pedagogical, social and other direction. Specific features of the readiness of specialists of the social sphere to interprofessional interaction are determined by the functions of social work as a component of social protection of the state in general and their specificity regarding the formation of the personality of a specialist in the social sphere in particular. In order to determine the professional readiness of specialists in the social sphere for interprofessional interaction, we created a personal trajectory of readiness of specialists of the social sphere for interprofessional interaction, which includes the following stages: propaedeutic-adaptive (diagnostics of readiness of specialists of the social sphere as a result of professional activity); activity (diagnostics of the level of professional readiness of specialists of the social sphere for interprofessional interaction on the following components: motivational-emotional, cognitive-content, activity-practical and regulatory); appraisal (definition of the level (high, average, low) of readiness of specialists of social sphere for interprofessional interaction, its correction and optimization). On the basis of the results of theoretical analysis and empirical study of the problem, we have identified the competences of interprofessional interaction of specialists of the social sphere for successful professional activities, in particular, interprofessional, socio-labor (the ability to analyze the situation on the labor market, act in accordance with personal and public benefit, possess the ethics of relationships); interprofessional-personal (orientation of the subject, which carries out professional interaction, for constant development); interprofessional-intellectual (self-development of cognitive processes, individual interpersonal interaction); interprofessional-gnostic (ability to determine the effectiveness of methods, means and forms of professional activity, analyze the achieved result, its conformity to the goals and objectives of social work, completeness and strength of knowledge acquisition of interprofessional interaction); interprofessional-information (with the help of information technologies, the formation of the ability to independently search, analyze and select the necessary information, its organization, transformation, preservation and transfer); interprofessional-communicative (effectiveness of interpersonal and internal personal communication); interprofessional-axiological

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3802-2304>

(development of values, value attitude to professional activity and personal growth); interprofessional-cooperative (productive partnership in joint activity); interprofessional-reflexive (analysis of their own mental states, their actions, ability to allocate to analyze and compare their own actions with the subject situation, awareness of the individual about how it is perceived by the communication partners).

Keywords: professional formation, professional readiness, specialists of social sphere, interprofessional interaction, personality trajectory, competencies.

Постановка проблеми. З плином часу соціальна робота як практична діяльність набуває все більшої розгалуженості та обертів у своєму формуванні, створена та стрімко розвивається у різних країнах світу розгалужена система соціальних служб і закладів, робота яких спрямована на реалізацію різних напрямків соціальної роботи, пов'язаної із захистом та підтримкою незахищених верств населення.

У сфері практичної діяльності перед фахівцями соціальної сфери у багатьох країнах стоять одні і ті ж завдання: підтримувати і стимулювати людей на розвиток їх власних сил, конструктивну діяльність, на використання власних резервів; пропонувати допомогу, організовувати її; супроводжувати людей протягом певного життєвого періоду, брати участь, організовувати контроль за ситуацією з метою захисту клієнта; представляти інтереси клієнтів, які потребують допомоги, якщо останні не можуть це зробити самостійно; активізувати людей для надання допомоги тим, хто її потребує; здійснювати вплив на органи влади й управління з метою поліпшення якості обслуговування і соціального захисту; інформувати інстанції на всіх рівнях про фактори, які негативно впливають або можуть вплинути на життєдіяльність певних груп населення.

В кожному напрямі діяльності соціальної роботи необхідно враховувати як особливості категорії населення, з якою працює фахівець, так і особливості й необхідні характеристики самого фахівця. Вочевидь постає питання якості соціальних послуг, що надаються закладами соціальної сфери, та до фахівців, що в них працюють.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійної діяльності фахівців соціальної сфери знайшли своє відображення в наукових працях психологів та педагогів в Україні (О. Бондарчук, А. Грись, Л. Карамушка, М. Корольчук, Н. Кривоконь, П. Криворучко, С. Максименко); різні аспекти становлення соціального працівника як професіонала (В. Бочарова, Н. Клименко, А. Ляшенко, В. Плащов, В. Поліщук, В. Сластьонін, Н. Шмельова); обґрунтована природа дослідницьких процесів, необхідних для оптимального вибору методик навчання фахівців соціальної сфери (Г. Мещанова, В. Семиченко, С. Харченко); виявлені окремі компоненти соціально-педагогічної діяльності у соціальній сфері (Л. Міщик, Н. Кузьміна, О. Пономаренко); окреслені деякі аспекти професійної підготовки соціального працівника (Л. Долинська, Д. Годлевська, К. Максимова, В. Нор, В. Орленко, О. Шевчук, К. Якубенко). Питання готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до виконання професійних обов'язків неодноразово розглядалися в роботах учених В. Бочарової, Т. Завгородньої, І. Зверевої, А. Капської, О. Карпенко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах сьогодення роз-

виток системи вищої освіти та професійної діяльності фахівців соціальної сфери потребує відповідних напрямків щодо формування соціального збагачення українського суспільства.

За нашим переконанням, діяльність фахівця соціальної сфери повинна бути зорієнтована на роботу з усіма категоріями населення, бути спрямована на активізацію соціокультурних і соціально-педагогічних функцій суспільства, сім'ї, громади та особи.

Головним пріоритетом виступає всебічна підготовка фахівців соціальної сфери з відповідними професійними компетентностями в закладах вищої освіти, що дасть змогу своєчасно реагувати на соціально-економічні зміни в державі та ефективно взаємодіяти на рівні інституцій у межах одного сектору (організації громадянського суспільства) та між різними секторами (громадою; органами влади й місцевого самоврядування; правоохоронними органами; соціальними, освітніми та медичними установами; засобами масової комунікації тощо).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття основних положень професійної готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Професійна взаємодія виступає головною ланкою у встановленні різних відносин у професійному середовищі, що виявляється у формі спільної діяльності, спілкування, емоційного співпереживання. З цього приводу Т. Анісімова, Є. Головаха, Н. Панина, А. Петров, досліджуючи професійну взаємодію, визначили основне завдання професійної взаємодії, яке полягає у продуктивній співпраці; вимоги до учасників взаємодії та засоби впливу у процесі взаємодії; умови реалізації, що полягають у встановленні найрізноманітніших відносин у професійному середовищі.

Аналіз теоретичних положень дав нам змогу стверджувати, що однією із головних компетенцій та професіоналізму фахівця є правильно організований процес міжпрофесійної взаємодії.

Розмаїття підходів до визначення і структури взаємодії привели до висновку, що міжпрофесійна взаємодія як соціально-психологічна категорія є інтегруючим чинником, який об'єднує частини в цілісний процес безпосереднього або опосередкованого взаємовпливу об'єктів (суб'єктів), що породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок. *Міжпрофесійна взаємодія* – це цілеспрямований, соціально-зумовлений, динамічний процес безпосереднього або опосередкованого одночасного впливу суб'єктів один на одного в результаті виконання певної професійної діяльності, при спрямовуючій ролі суб'єкта, що володіє сукупністю теоретичної та практичної підготовки, метою якого є реалізація змісту професійної діяльності одного і задоволення потреб іншого. *Міжпрофесійна взаємодія* – це функціональна взаємодія,

що має діловий характер і відрізняється від міжособистісної взаємодії. Вона сприяє досягненню індивідуальних цілей кожного та мети спільної трудової діяльності за умов високого рівня усвідомленості та позитивного емоційного фону [4].

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що для кожної професії притаманні як спільні, так і специфічні ознаки. Особливості професійних цінностей обумовлені роллю і статусом професії в житті суспільства та окремої людини, тому було доцільним визначення й уточнення предмета соціальної роботи.

Професійна діяльність фахівців у соціальній сфері є достатньо складною за своїм змістом, напрямами і потребує виконання значної кількості як «базисних» (діагностичної, прогностичної, перетворюючої, правозахисної, організаційної, попереджувально-профілактичної, соціально-медичної, соціально-педагогічної, психологічної, соціально-побутової та ін.) [1, с. 122], так і специфічних функцій адміністративного, управлінського, організаційного, так і психологічного, педагогічного, соціального та іншого спрямування. Фахівці з соціальної роботи – це спеціалісти високої кваліфікації, люди особливої, делікатної професії, що призначена для забезпечення багатoproфільної системи служб соціального захисту населення [5].

Психолого-педагогічні дослідження зарубіжних вчених дозволили виділити кілька груп умінь майбутнього фахівця соціальної роботи, зокрема: 1) когнітивні вміння: аналізувати й оцінювати досвід, як свій, так й інших; аналізувати та виявляти проблеми та концепції; застосовувати на практиці свої знання і розуміння проблем; застосовувати на практиці дослідні знахідки; 2) комунікативні вміння: виявляти та враховувати у роботі відмінності особистісного, національного, соціального та культурно-історичного характеру; спілкуватися вербально, невербально; організувати та брати інтерв'ю при різних обставинах; вести переговори, виступати по радіо, діяти в колективі з іншими соціальними працівниками; брати на себе роль адвоката свого клієнта; 3) конструктивні вміння: приймати рішення з індивідами або, при необхідності, від їхнього імені, з сім'ями, групами або від їхнього імені; виокремлювати рішення, що вимагають попереднього узгодження з фахівцями іншого професійного напрямку; діяти в алгоритмі вироблення рішення; розробляти рішення, що передбачають співпрацю з іншими установами, відомствами, професіоналами; 4) організаційні вміння: проводити політику соціальної служби щодо конфіденційності та професійного підходу до справи; готувати доповіді та доповідати; організувати, планувати та контролювати роботу; знаходити необхідну інформацію за допомогою різних технологій.

Відповідно до вищезазначених теоретичних позицій на різних етапах наукового пошуку були використані такі методи дослідження: 1) теоретичного аналізу (історіографічний, порівняльний, регресивний) з метою виявлення й обґрунтування концепцій розвитку і становлення соціальної роботи як наукового напрямку та розкриття її основних практичних аспектів і структури діяльності соціального працівника;

вивчення й аналіз наукових джерел вітчизняних і зарубіжних дослідників з філософії, соціології, психології і педагогіки, щодо досліджуваного питання що дозволило порівняти різні точки зору на проблему, що вивчається, та визначитися з базовими для дослідження положеннями; синтез, узагальнення, систематизація, що слугували засобом для обґрунтування змісту підготовки, вибору інноваційних технологій підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї між професійної взаємодії в професійній діяльності; моделювання психолого-педагогічних умов з метою перевірки теоретичних положень дослідження; 2) прогностичні (експертні оцінки, узагальнення незалежних характеристик, моделювання) з метою обґрунтування моделі професійної діяльності соціального працівника і розробки моделі професійної підготовки фахівців соціальної сфери; 3) обсерваційні (пряме й опосередковане спостереження, включене, довготривале фіксоване спостереження) з метою виявлення особливостей діяльності фахівців соціальної роботи в різних ситуаціях.

Це дало змогу розробити структуру особистісної траєкторії готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії (рис. 1) та виокремити компетенції міжпрофесійної взаємодії фахівців соціальної сфери для успішної професійної діяльності, зокрема:

1. *Міжпрофесійно-соціально-трудова* (уміння аналізувати ситуацію на ринку праці, діяти відповідно до особистої і суспільної вигоди, володіти етикою взаємин).

2. *Міжпрофесійно-особистісні* (орієнтація суб'єкта, який здійснює між професійну взаємодію, на постійний розвиток).

3. *Міжпрофесійно-інтелектуальні* (саморозвиток пізнавальних процесів, індивідуальної міжособистісної взаємодії).

4. *Міжпрофесійно-гностичні* (вміння визначати ефективність методів, засобів і форм професійної діяльності, аналізувати досягнутий результат, його відповідність цілям і завданням соціальної роботи, повнота та міцність засвоєння знань міжпрофесійної взаємодії).

5. *Міжпрофесійно-інформаційні* (за допомогою інформаційних технологій формування вміння самостійного пошуку, аналізу й відбору необхідної інформації, її організації, перетворення, збереження та передачі).

6. *Міжпрофесійно-комунікативні* (ефективність міжособистісних і внутрішньо особистісних комунікацій).

7. *Міжпрофесійно-аксіологічні* (освоєння цінностей, ціннісне ставлення до професійної діяльності і особистого зростання).

8. *Міжпрофесійно-кооперативні* (продуктивне партнерство у спільній діяльності).

9. *Міжпрофесійно-рефлексивні* (аналіз власних психічних станів, своїх вчинків; вміння виділяти аналізувати і зіставляти з предметною ситуацією свої власні дії; усвідомлення індивідом того, як він сприймається партнерами по спілкуванню).

Висновки і пропозиції. Однак ґрунтовний аналіз наукових праць і емпіричних матеріалів дозволяє констатувати відсутність системного теоретико-методичного та науково-технологічного забезпечення підготовки майбутніх соціальних

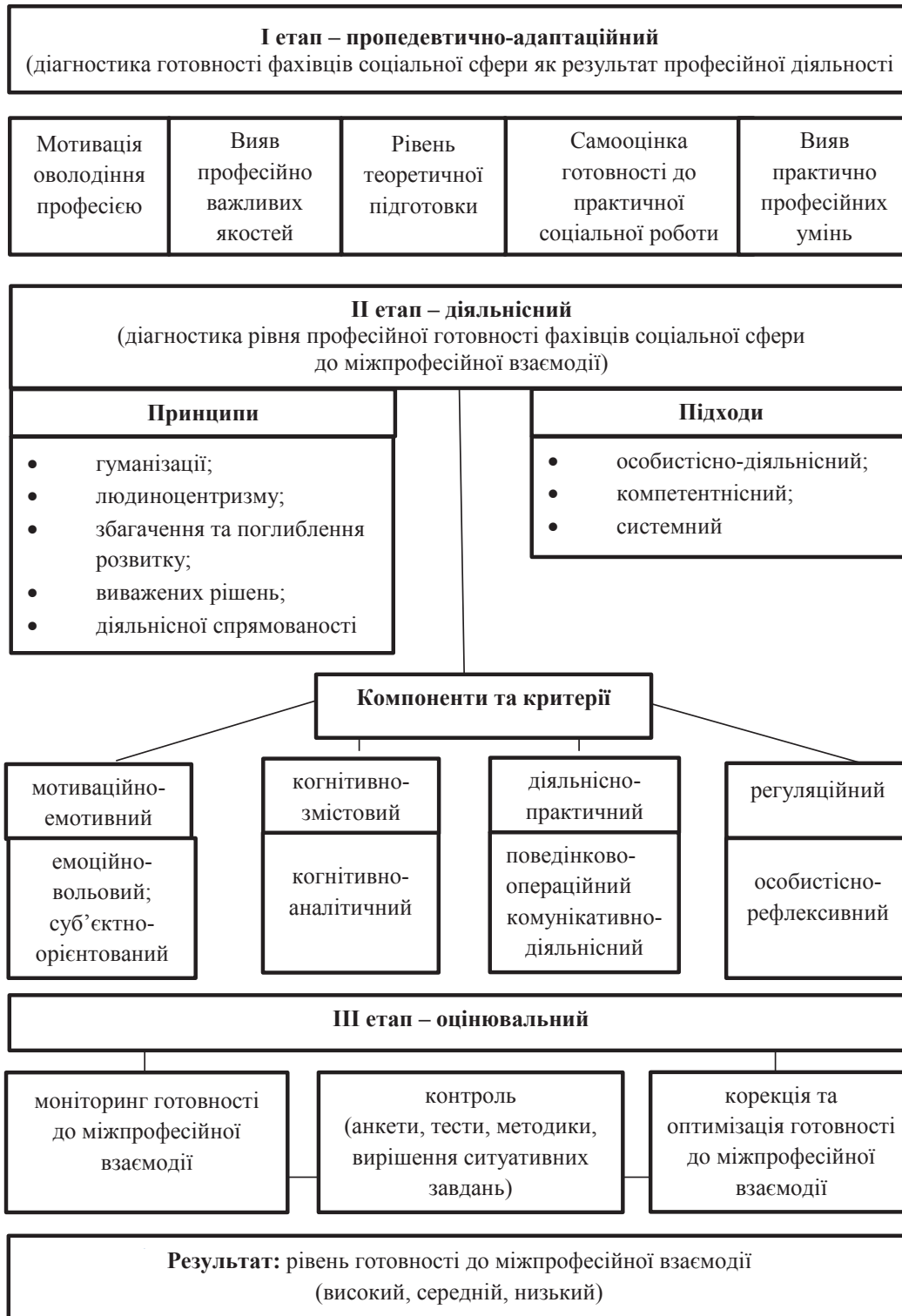

Рис. 1. Структура особистісної траєкторії готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії

Джерело: розроблено автором

працівників до практичної роботи. При цьому досвід демонструє, що навчально-виховний процес в умовах процесу підготовки фахівців соціальної сфери сьогодні має вже чимало можливостей для розв'язання означених проблем. В той же час ці можливості у вищому навчальному закладі використовуються ще не на повну потужність, про що свідчить низка суперечностей між:

– потребою врахування міжпрофесійної взаємодії та впровадження міждисциплінарного підходів у зміст, організацію соціальної роботи з різними групами населення і відсутністю відповідної професійної підготовки спеціалістів соціальної сфери, які здійснюють цю діяльність;
– суттєвою соціальною необхідністю в егалітарно мислячих агентах міжпрофесійної інте-

грації, здатних протистояти застарілим стереотипам, і недостатнім рівнем розвитку освіти.

– об'єктивними потребами суспільства в професійно компетентних соціальних працівниках, унікальністю вимог до їхньої діяльності та мірою наукової розробки проблеми формування професійної компетентності; існуючою в практиці підготовки фахівців соціальної сфери уніфікованою усталеною системою підготовки соціального працівника та особистісно орієнтованим характером соціальної роботи з різними об'єктами;

– потребами суспільства та індивіда у кардинальному переході від інформаційно-проективного методу навчання до діяльнісного, функціонально-цільового підходу і реальною готовністю до практичної соціальної роботи в соціальній сфері;

– традиційною системою викладання психолого-педагогічних дисциплін і фахових методик у відриві їх один від одного та необхідністю реалізації інтегративних зв'язків між ними з метою посилення ефективності навчання;

– усвідомленням майбутніми фахівцями необхідності та значущості розвитку професійної компетентності та недостатнім досвідом, рівнем сформованості у них практичних навичок у сфері соціальної роботи;

– не виправдано обмежені терміни безпосередньо практичної підготовки майбутніх фахівців – терміни проходження майбутніми фахівцями виробничої практики на робочих місцях, що відіграє роль закріплення та перевірки їх знань і вмінь.

Необхідність розв'язання зазначених суперечностей вимагає переосмислення теоретико-методологічних засад та концептуально-методичних підходів до підготовки сучасного фахівця соціальної сфери, формування його професіоналізму відповідно до вимог особистісно-орієнтованої парадигми вищої професійної освіти; швидкоплинних змін у сфері практичної діяльності фахівців і потребою закладів вищої освіти впроваджувати у навчальний процес нові педагогічні технології, що мають виховний, стимулюючий характер, з одного боку, та значним відставанням змісту, форм й технологій їх професійної підготовки, з іншого.

Однією з актуальних сьогодні є проблема приведення у відповідність нормативно-правового забезпечення міжпрофесійної взаємодії та системи підготовки фахівців соціальної сфери з тими завданнями та функціональними обов'язками, якими вони повинні володіти в процесі здійснення професійної діяльності.

Список літератури:

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности. *Психологический журнал*. 1984. Т. 5. № 5. С. 63–70.
2. Балахтар В.В. Психологія особистості фахівця з соціальної роботи : Монографія. Київ : Талком, 2008. 384 с.
3. Орешета Ю.В. Фахівці із соціальної роботи як ключові суб'єкти сфери соціальної роботи. *Грані*. 2014. № 11. С. 124–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_11_25
4. Раєвська Я.М. Структурно-функціональний підхід до міжпрофесійної взаємодії в системі соціальної роботи. *Інтернаука*. 2019. № 15. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2019-15-5303>
5. Холостова Е.И. Социальная работа. (3-е изд.). Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006.

References:

1. Alekseeva, V.H. (1984). Tsennostnye orientatsyy kak faktor zhyznedeyatel'nosti y razvytyia lychnosti [Value orientations as a factor of life and personality development]. *Psychological journal*, vol. 5, no. 5, pp. 63–70. (in Russian)
2. Balakhtar, V.V. (2018). *Psykhohohiia osobystosti fakhivtsia z sotsialnoi roboty: Monohrafiia* [Personality Psychology specialist social wor]. Kyiv: Talkom. (in Ukrainian)
3. Oresheta, Yu.V. (2014). Fakhivtsi iz sotsialnoi roboty yak kliuchovi subiekty sfery sotsialnoi roboty. [Social work professionals as key actors in the field of social work]. *Hrani*, no. 11, pp. 124–129. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_11_25
4. Raievska, Ya.M. (2019). Strukturno-funktsionalnyi pidkhid do mizhprofesiinoi vzaiemodii v systemi sotsialnoi roboty [Structural and functional approach to interprofessional interactions in the social work]. *Internauka*, no. 15. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2019-15-5303>
5. Kholostova, E.Y. (2006). *Sotsyalnaia rabota* [Social work]. Moskva: Yzdatelsko-torhovaia korporatsyia «Dashkov y K». (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-12>

УДК 159.964.21:159.922.73

Яновська Т.А.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ТА СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

Анотація. У статті надається психологічний аналіз проблеми конфліктної поведінки у старшому та молодшому підлітковому віці. Звертається увага на характеристику понять конфліктів та конфліктної поведінки, аналіз психологічних особливостей підліткового віку і конфліктності як особливості протікання даного вікового періоду. Обґрунтовуються методичні засади діагностики особливостей конфліктної поведінки дітей підліткового віку. Аналізуються результати емпіричного дослідження особливостей конфліктної поведінки у підлітковому віці, а саме у старших та молодших підлітків порівнюються показники міжособистісних відносин та стратегій поведінки в різних конфліктних ситуаціях.

Ключові слова: старші підлітки, молодші підлітки, конфлікт, конфліктна поведінка, конфліктність, конфліктна ситуація, міжособистісні відносини, стратегії поведінки.

Yanovskaya Tamara

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

COMPARATIVE ANALYSIS OF PECULIARITIES OF CONFLICT BEHAVIOR OF YOUNG AND OLDER TEENS

Summary. The article provides a psychological analysis of the problem of conflicting behavior in older and younger adolescents. Attention is paid to the characterization of the concepts of conflict and conflict behavior, the analysis of psychological features of adolescence and conflict as a feature of the course of this age period. Based on the theoretical analysis, it seems appropriate to dialectically understand the functions of conflict. According to this approach, conflict can be defined as an integrative quality of personality, which is a symptom complex of components and manifests itself in the need to search for conflicting situations that characterize the personality, on the one hand, as unable to accept the view of the opponent and find a constructive solution to prevent the escalation of conflict in an incident (a destructive function of conflict), and on the other hand – a manifestation of conflict contributes to the actualization of social courage, communicative and organizational inclinations subjects. Selected methodological tools are justified, allowing to diagnose the structural components of conflict and their connection with the sociometric status of the individual in the group. The selected methods allow to consider the conflict of persons from the standpoint of the systematic approach. The results of an empirical study of the characteristics of conflict behavior in adolescence are analyzed, namely, among older and younger adolescents, indicators of interpersonal relationships and behavior strategies in different conflict situations are compared. It is emphasized that older adolescents are more likely to use behaviors such as compromise and adaptation. In younger adolescents, the types of behavior are not yet sufficiently formed and diverse: rivalry, compromise, avoidance. It is emphasized that the level of aggression is higher in younger adolescents, while they are more prone to physical aggression and older ones to verbal.

Keywords: senior teens, younger teens, conflict, conflict behavior, conflict, conflict situation, interpersonal relationships, behavior strategies.

Постановка проблеми. Взаємодія людини і суспільства завжди відповідає певним історично складеним і соціально необхідним формам комунікації і реалізується у відповідності з формами та особливостями певного вікового періоду. Особливий інтерес у цьому представляють підлітки як соціальна група зі специфічними потребами, проблемами та турботами. Розглядаючи підлітковий вік як критичний етап становлення особистості, в структурі якої присутні конфліктуючі між собою структури, варто приділити увагу аналізу формування механізму взаємодії підлітків з оточуючим середовищем, її конфліктним проявам, формам активності, в основі яких лежать суб'єктивні та об'єктивні чинники цих процесів [1, с. 101; 3, с. 132].

Останнім часом дорослі все частіше опиняються у глухому куті, будучи не силах припинити агресивну поведінку дітей, що відбувається на їхніх очах. Сьогодні вчителі і батьки мають потреби в найбільш різноманітних психологічних знаннях, щоб бути компетентними при зустрічі

з дитячою агресією. Щоб зробити менш гострими ті труднощі, які відчуває сам підліток, а також його батьки і навчальний заклад, необхідно заздалегідь знати, які можуть бути прояви асоціальності в цьому віці. Аналіз причин відхилень в особистісному розвитку і поведінці підлітка дозволяє намітити конкретні прийоми виховної роботи [6, с. 56].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття конфлікту та конфліктної поведінки тривалий час розроблялися у зарубіжній і вітчизняній психології. А.Г. Здравомислов, автор найбільш фундаментальної вітчизняної монографії з проблем соціології конфлікту, пише, що «конфлікт – найважливіша сторона взаємодії людей в суспільстві, свого роду клітинка соціального буття. Це форма відносин між потенційними або актуальними суб'єктами соціальної дії, мотивація яких обумовлена ворогуючими цінностями і нормами, інтересами і потребами» [4, с. 115]. Р. Даренфорд, найбільш відомий західний дослідник соціального конфлікту, визначає його

як «будь-яке відношення між елементами, яке можна охарактеризувати через об'єктивні («ла-тентні») чи суб'єктивні («явні») протилежності». «Психологічний словник» визначає конфлікт як «важко розв'язати протиріччя, пов'язане з гострими емоційними переживаннями». А.Я. Анцупов і А.І. Шипілов пропонують таке визначення: «Під конфліктом розуміється найбільш гострий спосіб усунення протиріч, що виникають у процесі взаємодії, що полягає в протидії суб'єктів конфлікту і звичайно супроводжується негативними емоціями» [2, с. 136; 8, с. 87].

Б.І. Хасан, один з відомих вітчизняних дослідників конфлікту, розглядав його як таку характеристику взаємодії, в якій не можуть співіснувати в незмінному вигляді дії, що заміняють один одного, вимагаючи для цього спеціальної організації» [5, с. 28].

Будь-яка життєва ситуація може бути розглянута як складна суб'єктивно-об'єктивна реальність, де об'єктивні складові представлені у вигляді суб'єктивного сприйняття й особистісної значущості для учасників ситуації. На думку Б.Я. Шведіна, важка ситуація – це «взаємодія особистості зі складною обстановкою в процесі діяльності», яка характеризується наявністю складної обстановки, активністю мотивів особистості, порушенням відповідності між вимогами діяльності і професійними можливостями людини» [2, с. 341].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, міжособистісні відносини взагалі та саме у підлітковому віці є однією з головних і невід'ємних складових сучасного суспільства. У них виявляються індивідуальні якості особистості, засвоєні нею норми і цінності, які дозволяють раціонально і якісно функціонувати у даному суспільстві. Активність особистості, її діяльність є найважливішим компонентом в системі міжособистісних відносин. Проте аналіз однієї з найактуальніших проблем міжособистісних відносин виявив, що на сучасному етапі питання розвитку агресії у підлітковому віці (зокрема, у порівнянні молодших і старших підлітків) є недостатньо розробленим. Отримані результати досліджень вказують лише на причини появи відхилень у поведінці та діяльності дітей підліткового віку і не виявляють особливостей агресивної поведінки в даний віковий період.

Мета статті. Основна мета полягає у вивченні особливостей конфліктної поведінки у молодших та старших підлітків. Завдання полягають у вивченні особливостей конфліктної поведінки у підлітковому віці; обґрунтуванні методів діагностики проявів конфліктів у міжособистісних відносинах молодших та старших підлітків; аналізі результатів експериментального дослідження особливостей конфліктної поведінки у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим кроком в експерименті було проведення дослідження рівня агресивності дітей підліткового віку за методикою А. Басса – А. Дарки [7, с. 124].

Отримані дані свідчать, що 62% старших підлітків мають підвищене почуття провини. Це пов'язано з тим, що підлітковий вік характеризується підвищеною збудливістю, емоційністю і нестабільністю. В основі цього лежить фізіологічна перебудова всього організму.

Однак, слід зазначити, що підлітковий вік є сприятливим для розвитку емпатії – здатності співпереживати, співчувати, і рефлексії – здатності розуміти та усвідомлювати власний стан, почуття, емоції. Тому демонстрована агресія не може не викликати почуття провини, яке є однією з виражених особливостей підлітків. Пошуки друга, невпевненість у собі і оточуючих, нестійкість характеру призводять у дітей до розвитку підозрілості (49%) – недовіри і обережності по відношенню до людей, засновані на переконанні, що оточуючі мають намір заподіяти шкоду. В результаті у старших підлітків підвищується вербальна агресія (55%) і непрямая агресія (39%), тобто вони часто висловлюють агресію на інших людей у вигляді пліток, злісних жартів. Діти, вступаючи в конфлікт, скандалять, обзиваються – тобто висловлюють свою агресію вербально. Це відбувається через те, що підлітки в силу свого віку часто бувають дуже збуджені і внаслідок цього дратівливі. У молодших підлітків на високому рівні проявляється фізична (56%) і непрямая агресія (44%), що може протікати з не спрямованими поривами люті, які проявляються у кричі, тупанні ногами, битті кулаками по столу. Досить часто ці вибухи люті проходять з використанням фізичної сили проти іншої особи.

Ще однією яскраво вираженою тенденцією у молодших та старших підлітків є висока подразливість (38% та 44% відповідно). Роздратованість проявляється у готовності до прояву при щонайменшому збудженні запальності, різкості, грубості. Найменш представлений у старших підлітків негативізм (18%) і образа (38%), у молодших підлітків – негативізм (15%), підозрілість та роздратування (38%). Отже, можна зробити висновок, що і молодші, і старші підлітки все ж таки позитивно ставляться до оточуючих.

Дана методика дозволяє визначити загальний рівень агресивності і ворожості. За даними дослідження видно, що у 62% молодших підлітків виражена агресивність, тобто діти не володіють адекватними способами поведінки, не вміють контролювати свої емоції, негативно ставляться до світу. Таким чином, за результатами дослідження виявлено, що у молодших підлітків спостерігається досить високий рівень агресивності, який і служить причиною виникнення конфліктів. У старших підлітків збільшується рівень ворожості (48%), це викликано тим, що діти більш підозріло ставляться до навколишнього світу. Зазвичай, конфлікти виникають внаслідок того, що діти старшого підліткового віку роздратовані й часто проявляють вербальну агресію, яка призводить до неконтрольованих спалахів гніву.

Наступним кроком у дослідженні проводилася методика діагностики міжособистісних відносин серед підлітків за Т. Лірі [7, с. 265–342].

Було з'ясовано, що серед старших підлітків переважає врівноважена товариська обстановка, товариське ставлення до оточуючих (67%), альтруїстичне (68%). Діти схильні до співпраці, компромісу при вирішенні проблем та конфліктних ситуацій. Підлітки дотримуються принципу «хорошого тону» у відносинах з однокласниками. У більшості випадків критика сприймається адекватно, але деякі учні глибоко переживають власні труднощі, переоцінюють власні можливос-

ті, демонструють почуття переваги над тими, хто слабший, нестримані й імпульсивні. Але в той же час рівень підозрливості знаходиться на досить високому рівні (54%) так само, як і рівень залежності (56%). Це свідчить про те, що старшим підліткам дуже важлива підтримка зі сторони однолітків, невизнання сприймається гостро та болісно. На відміну від старших, у молодших підлітків переважають егоїзм (57%), агресивність (62%) та залежність (54%). Це свідчить про байдужість до переживань інших, жорстокість, невміння побудувати довготривалі міжособистісні стосунки.

Наступним кроком дослідження було визначення стратегії поведінки старших і молодших підлітків в різних конфліктних ситуаціях. Виявлено, що переважним способом поведінки в конфлікті у старших підлітків є компроміс (35%). Таким чином, хоч вони й приймають точку зору інших, але лише до певної міри, при повторному виникненні конфліктної ситуації їх поведінка може змінитися. До пристосування приходять 30% старших підлітків, закликаючи до солідарності однокласників, вони, тим не менш, намагаються триматися особняком від всіх і в зручному для них випадку, підтримуючи бік сильнішого. На співпрацю йдуть 15% дітей – вони визнають право інших на власну думку і готові його зрозуміти, не намагаються домогтися своєї мети за рахунок інших, а шукають рішення проблеми. До уникання вдають 10% учнів – вони ухиляються від вирішення конфлікту, вважають, що все коли-небудь вирішиться само собою. Спосіб суперництва також вибрали 10% підлітків – вони прагнуть домогтися свого, не зважаючи ні на що, відстоюють свою позицію. Таким чином, отримані результати говорять, що у старших підлітків найбільш часто представлені стратегії компромісу і пристосування, практично не зустрічаються стратегії суперництва і уникнення – вони не змушують оточуючих прийняти свою точку зору, цікавляться думками інших.

У молодших підлітків значно гірше розвинуте пристосування (18%), майже в рівних частинах проявляються суперництво (20%), компроміс (22%) і уникнення (25%). У них ще не сформувалася певна стратегія поведінки, переоцінка власних інтересів та недооцінка інтересів оточуючих призводить до суперництва; в той же час 25% молодших підлітків обирають стратегію уникнення – все вирішиться само собою, не прикладаючи жодних зусиль.

За результатами тесту на конфліктність Кноблоха-Фальконетті були сформульовані такі висновки: 65% старших підлітків спокійні, впевнені у собі, їх бажання і прагнення збалансовані, спостерігається послідовність у поведінці. Однак майже у 35% учнів спостерігається потреба у постійній опіці, такі підлітки схильні до самозвинувачень, нерішучості і невпевненості у собі. Молодші підлітки більше потребують опіки, захочення, схвалення їхніх дій оточуючими (44%).

За «Методикою особистої агресивності та конфліктності» Є.П. Ільїна і П.А. Ковальова досліджувалися такі шкали конфліктності як запальність, наполегливість, образливість [7, с. 423].

На основі отриманих результатів у старших підлітків домінує запальність (54%), причому проблема запальності та її подолання особливу значу-

щість набуває саме у підлітковому віці. Основна проблема запальних дітей полягає в сприйнятті оточуючих як джерела негативного, зневажливо-господарського ставлення до них. Потрапляючи в конфліктну ситуацію, запальні підлітки не намагаються вирішити її, а занурюються у сварку, засудження, звинувачення і самовиправдання. Практично на одному рівні знаходяться помста (50%), безкомпромісність та підозрливості (48%), наполегливість та образливість (47%). Виходячи з отриманих даних, можна зробити висновок про те, що учні є наполегливими у досягненні своїх цілей, але деякі утискають потреби і бажання однокласників для втілення в реальність своїх ідей, діти не забувають старі образи і сварки, і, при слушній нагоді, можуть помститися. Також видно, що найменшим показником дослідження є нетерпимість до думки інших (37%), тобто старші підлітки адекватно сприймають критику, можуть відстояти власну думку та здатні вислухати опонента.

У молодших підлітків переважає образливість (58%) та запальність (56%). В цьому віці підлітки не можуть контролювати свої емоції і дії у поведінці, легко ображаються, часто не можуть себе стримати та сприймати об'єктивну критику. Вони, зазвичай, слухають лише себе, їм важко вести діалог, коли зачіпаються їхні інтереси. Це підтверджується високими показниками помсти (54%) і нетерплячості (52%).

Висновки і пропозиції. Аналіз проблеми свідчить, що молодші і старші підлітки по різному проявляють себе у конфліктних ситуаціях. Старші підлітки, в умовах конфлікту, частіше звертаються до таких типів поведінки, як компроміс та пристосування, поступаючись власними інтересами для того, щоб досягти певної мети. У молодших підлітків типи поведінки ще недостатньо сформовані і є різноманітними, а саме: суперництво, компроміс, уникнення. Досить часто молодші підлітки не хочуть знаходити виходу з проблемної ситуації, чекають, що вона розв'яжеться сама. Для них характерне демонстративне відчуження, образа і відсторонення, сльози, прихований гнів, ігнорування кривдника. Рівень агресивності вищий у молодших підлітків, при цьому вони більш схильні до фізичної агресії, а старші – до вербальної. Для старших підлітків характерно підвищене почуття провини, вони є більш відповідальними та орієнтованими на виконання норм і правил. Досить характерною є різниця показників нетерпимості у старших і молодших підлітків. Це свідчить про те, що старші підлітки, на противагу молодшим, легше сприймають критику, краще відстоюють свою думку.

Отже, у підлітковому віці спостерігається підвищена агресивність і конфліктність, що обумовлене специфікою протікання даного вікового періоду. Однак, дане твердження не означає, що це незмінне явище, яке не підлягає корекції. Більшість вчених вказують на високу варіативність протікання підліткової кризи та її залежність від зовнішніх умов таких як психолого-педагогічний супровід, характер ідентифікації, клімат в сім'ї, стосунки з однолітками і вчителями, батьками. У зв'язку з цим актуальним є вивчення існуючого рівня конфліктності, розробки індивідуальних і групових заходів щодо зниження конфліктності та агресивності у підлітковому віці.

Список літератури:

1. Ануфрієва Н.М. Соціальна психологія : навч.-метод. комплекс. Київ : МАУП, 2006. 200 с.
2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология [Текст] : учебник для вузов. Москва : Юнити, 1999. 551 с.
3. Громова О.Н. Конфликтология [Текст] : учебник для вузов. Москва : ЭКМОС, 2000. 320 с.
4. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта : учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Аспект Пресс, 1995. 317 с.
5. Коробко С.Л. Работа психолога з молодшими школярами : методичний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2008. С. 20–32.
6. Кулагина И.Ю. Возрастная психология [Текст]. Москва : Мысль, 2003. 199 с.
7. Лемак М.В. Психологу для роботи: діагностичні методики. Ужгород : Видавництво А. Гаркуші, 2012. 616 с.
8. Пов'якель Н.І. Психопрофілактика конфліктів. Київ : Шкільний світ, 2012. 128 с.

References:

1. Anufrieva, N.M. (2006). *Sotsialna psichologiia* [Social psychology]. Kyiv: MAUP. (in Ukrainian)
2. Antsupov, A.Ya., & Shipilov, A.I. (1999). *Conflictologiia* [Conflictology]. Moscow: Yuniti. (in Russian)
3. Gromova, O.N. (2000). *Conflictologiia* [Conflictology]. Moscow: EK MOS. (in Russian)
4. Zdravomislov, A.G. (1995). *Sotsiologiia conflicta* [Sociology of conflict]. Moscow: Aspect Press. (in Russian)
5. Corobco, S.L. (2008). *Robota psichologa z molodshimi shcoliarami* [The work of a psychologist with younger students]. Kyiv: Litera LTD. (in Ukrainian)
6. Culagina, I.Yu. (2003). *Vozrastnaia psichologiia* [Age psychology]. Moscow: Misl. (in Russian)
7. Lemac, M.V. (2012). *Psichologu dlia roboti* [Psychologist for work]. Uzhgorod: Vidavnitstvo A. Garcushi. (in Ukrainian)
8. Poviacel, N.I. (2012). *Psichoproflactica conflictiv* [Psychoprophylaxis of conflicts]. Kyiv: Shcilmii svit. (in Ukrainian)

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-13>

УДК 631.4

Підкова О.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНИХ ФУНКЦІЙ ҐРУНТІВ МІСТА КИЄВА

Анотація. Ґрунти є необхідною і обов'язковою складовою екосистеми міста, виконують у ньому ряд важливих екологічних функцій. Із збільшенням площі м. Києва і зростанням чисельності його населення зростає антропогенне навантаження на ґрунтовий покрив міста, природні процеси ґрунтоутворення поступово трансформуються у природно-антропогенні. У статті розглянуто сучасний ґрунтовий покрив м. Києва, для якого характерна значна просторова диференціація і різноманітність. Відзначено, що природні ґрунти на значних площах змінені і представлені урбаноземами, а антропогенна трансформація і деградація ґрунтового покриву триває й надалі. Розглянуто основні екологічні функції, які виконують ґрунти в межах міської екосистеми. Представлено авторський підхід до оцінювання екологічних функцій ґрунтів м. Києва, проведено їх оцінку. Визначено, що найкраще екологічні функції виконують темно-сірі лісові ґрунти і чорноземи опідзолені, а також ясно-сірі і сірі лісові ґрунти. Встановлено, що найбільш придатними для умов проживання з ґрунтового-екологічної точки зору є Голосіївський, Оболонський, Деснянський, Дарницький і Святошинський райони м. Києва. Наголошено на важливості раціонального і екологобезпечного використання ґрунтів міських екосистем.

Ключові слова: ґрунти м. Києва, міська екосистема, екологічні функції ґрунтів, раціональне і екологобезпечне використання ґрунтів.

Pidkova Oksana

Kyiv National Taras Shevchenko University

ASSESSMENT OF ECOLOGICAL FUNCTIONS OF SOIL IN THE CITY OF KYIV

Summary. Soil is an necessary and indispensable component of the city's ecosystem, it performs a number of important ecological functions, maintains the functioning of the urban ecosystem at an appropriate level, and provides adequate conditions for the quality of life and health of its population. With the increase of Kyiv city area and the increase of its population, the anthropogenic load on its soil cover increases, the natural processes of soil formation are gradually transformed into natural anthropogenic. The article outlines the modern soil cover of Kyiv, characterized by significant spatial differentiation and diversity, which is caused by both natural differences in soil formation factors within the city and anthropogenic influence on the soil cover. It is noted that natural soils in large areas are altered and represented by urban soils, and anthropogenic transformation and degradation of soil cover continues. The basic ecological functions performed by soils within the urban ecosystem are considered. The author's approach to the estimation of ecological functions of soils of Kyiv city is presented, their estimation is done. It is determined that the best ecological functions are performed by dark-gray forest soils and chernozems podzolized, whose areas are insignificant, located mainly in Holiivskyi district of the city, as well as light gray and gray forest soils. It is established that the most suitable districts for living conditions from soil and ecological point of view are Holiivskyi, Obolonskyi, Desnianskyi, Darnytskyi and Sviatoshynskyi districts of Kyiv. The importance of rational and environmentally friendly use of urban ecosystem soils is emphasized. In order to improve the ecological status of the soils of Kyiv, to protect them and create optimal conditions for the fulfillment of their ecological functions a system of measures should be applied, which together should create the preconditions for the rational and environmentally friendly use of the soils. Among such measures, priority should be given to scientific, legal and agro-technical land reclamation ones. The rational and environmentally friendly use of soils should be of nature conservation, resource-saving and restorative character in order to promote maximum conservation of the soil cover of Kyiv in its natural state, to minimize soil losses in the conditions of active growth and development of the city ecosystem.

Keywords: soils of Kyiv, urban ecosystem, ecological functions of soils, rational and environmentally friendly use of soils.

Постановка проблеми. З екосистемних позицій ґрунт є невід'ємною частиною біосфери, без якого існування людського суспільства є неможливим. Особливо гостро це відчувається у міських екосистемах, де одночасно функціонують три її невід'ємні складові – природна, антропогенна і техногенна, причому основою і умовою нормального існування міського середовища є саме природна його складова.

В умовах зростаючого антропогенного навантаження на міське середовище, зумовленого ущільненням забудови у межах міста, збільшенням

кількості викидів забруднюючих і шкідливих речовин, зростанням чисельності міського населення і, відповідно, його впливу на місто, прямо чи опосередковано збільшується навантаження і на ґрунтовий покрив міста. Оскільки ґрунти у місті виконують ряд важливих екологічних функцій, підтримують на належному рівні природну складову міського середовища, впливаючи таким чином на якість життя і здоров'я міських жителів, то вивчення стану ґрунтів міста, їх екологічної ролі і особливостей функціонування в умовах посиленого антропогенного пресингу є актуальним.

Особливо важливим це є для великих міст, урбанізаційні процеси яких є досить активними, а населення їх невинно зростає з усіма негативними наслідками, що випливають з цього. До таких міст належить і Київ, населення якого станом на 1 січня 2019 р. становило 2,95 млн. осіб – і це лише за офіційними даними [18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати досліджень міських ґрунтів, умов їхнього формування і функціонування, класифікаційних питань, розгляду екологічних функцій, які виконують чи можуть виконувати ґрунти в умовах міського середовища, висвітлені у працях О.С. Безуглової, О.Б. Вовк, М.І. Герасимової, В.А. Горбаня, Г.В. Добровольського, В.П. Кучерявого, О.В. Медведєвої, О.В. Мірзак, А.Д. Мягкової, Є.Д. Нікітіна, М.Н. Строганової, Ю.Г. Тютюніка, А.І. Хохрякової, Т.Ф. Яковишиної та ін. [1–2; 3–17].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз літератури свідчить, що науковий інтерес до вивчення міських ґрунтів, у тому числі й до їх екологічних функцій, постійно зростає. Проте ряд питань щодо особливостей формування, функціонування міських ґрунтів, їх місця в сучасному ґрунтовому покриві міських екосистем залишаються недостатньо висвітленими. Оцінюванню фактичних і потенційних можливостей виконання ґрунтами міста своїх екологічних функцій, що сприяє належному функціонуванню міської екосистеми, приділено мало уваги. Також потребують уточнення механізми реалізації екологічних функцій природними та природно-антропогенними ґрунтами в умовах міста.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основна мета статті – провести оцінку екологічних функцій ґрунтів м. Києва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для природного ґрунтового покриву території м. Києва характерна значна різноманітність, зумовлена просторовими відмінностями основних чинників ґрунтотворення у його межах, зокрема ґрунтотворних порід, гідрогеологічних умов, рельєфу, рослинності.

Ґрунти м. Києва сформувалися в умовах підвищеного рельєфу, розчленованого ярами та балками на правобережжі, та низовинного на лівобережжі, помірно-континентального достатньо зволоженого клімату, лісової та лісостепової рослинності на алювіальних, льодовикових, воднольодовикових, еолових і делювіальних відкладах. Основними типами ґрунтів є дерново-підзолисті, сірі лісові, алювіальні, болотні і торфво-болотні. Частина ґрунтів зазнає поверхневого чи внутрішньоґрунтового перезволоження, зумовлюючи розвиток глейових процесів у межах як окремих горизонтів, так і всього профілю ґрунтів. На ділянках з розчленованим рельєфом значні площі зайняті змито-розмитими ґрунтами. Більш детально закономірності просторової організації ґрунтового покриву міста представлено у праці Бортника С.Ю., Лаврук Т.М., Тимуляк Л.М. (2016).

Слід наголосити, що для території Києва характерна складна просторова організація ґрунтового покриву, що є відображенням як еволюції природних умов, так і посиленого антропогенного впливу на нього. Внаслідок активного освоєння

і забудови території міста ґрунтовий покрив або було знято, або він був «заборонений» під промисловими об'єктами, житловими будинками, інфраструктурою тощо. На сьогодні у м. Києві майже повсюди розвинені техногенні утворення – намівні та насипні ґрунти. На жаль, природне ґрунтотворення у місті практично припинилось.

Природна організація ґрунтового покриву внаслідок урбанізації та антропогенного освоєння зазнала суттєвої трансформації. Майже для половини території м. Києва характерним є поширення урбаноземів – ґрунтів із порушеною будовою профілю, наявністю антропогенних горизонтів, а нерідко – і новим сконструйованим профілем. Сучасне ґрунтотворення у м. Києві можна розглядати як природно-антропогенне, природний ґрунтотворний процес у чистому вигляді відсутній.

Сучасний ґрунтовий покрив Києва представлений такими ґрунтами: алювіальними дерновими, дерново-слабо- і середньопідзолистими, ясно-, сірими і темно-сірими лісовими, чорноземами опідзоленими, болотними, торфво-болотними. Це ті ґрунти, які збереглися у природному стані, проте на сьогодні, як вже відзначалось вище, майже половина території м. Києва у ґрунтовому відношенні представлена урбаноземами [3, с. 46].

Поряд з тим, незважаючи на антропогенну трансформацію і деградацію ґрунтового покриву м. Києва, значна частина його території, що зайнята лісовими, лісопарковими масивами, парковими територіями тощо, залишається потенційно придатною для відновлення природного процесу ґрунтотворення. Тому важливість вивчення міських ґрунтів та функцій, які вони виконують, суттєво зростає.

У міських екосистемах швидкість, перебіг та властивості ґрунтових процесів значно відрізняються від природних, де еволюція та розвиток процесів протікають повільно, ґрунт встигає пристосуватися до них. Міські екосистеми відрізняються від природних тим, що вони постійно піддаються значним антропогенним впливам з високим ступенем інтенсивності, що зазвичай призводить до загибелі самої екосистеми та утворення нової і, відповідно, формуванню нового ґрунтового покриву.

Ґрунти в м. Києві розвиваються під впливом тих самих факторів ґрунтотворення, що і природні ґрунти, але за участю провідного – урбаногенного. На природний генезис ґрунтів у місті накладаються антропогенні та техногенні процеси, які зумовлюють забруднення ґрунтів хімічними речовинами, важкими металами, побутовими відходами, будівельними матеріалами, інтенсивне рекреаційне навантаження тощо.

Особливості ґрунтотворного процесу на міській території полягають у наступному: порушення ґрунтів у результаті переміщення горизонтів з природних місць залягання; деградація структури ґрунту і порядку розташування ґрунтових горизонтів; низький вміст органічної речовини – основного структуроутворюючого компонента ґрунту; зменшення чисельності популяцій та активності ґрунтових мікроорганізмів і безхребетних і, як наслідок, дефіциту органічної речовини. Значної шкоди міським біогеоценозам завдає вивіз і спалювання листя, у результаті

чого порушується біогеохімічний цикл поживних елементів ґрунту; ґрунти постійно втрачають поживні елементи, стан зростаючої на них рослинності погіршується.

Розглядаючи питання екологічної ролі ґрунту в екосистемах, насамперед слід проаналізувати відповідні функції ґрунтів, оцінити їх, визначивши характер впливу на інші компоненти екосистем.

Екосистемні або біогеоценологічні функції ґрунтів були детально розроблені і класифіковані Є.Д. Нікітіним (1977). Всі екосистемні функції ґрунтів він об'єднав у кілька груп, об'єднуючи їх за характером контролю ними властивостей та параметрів ґрунтів. Деякі функції не мають чіткої приуроченості до якої-небудь одної конкретної властивості ґрунту [12].

Г.В. Добровольський і Є.Д. Нікітін (1986, 2006), розглядаючи екологічні функції ґрунтів, визначають роль і значення ґрунтів та ґрунтових процесів у житті екосистем, їх збереженні та еволюції. Вчені класифікують екологічні функції ґрунтів, враховуючи фізичні, хімічні, біохімічні та інші властивості останніх [6, с. 124].

Урбанізовані території, як унікальний тип природно-технічних екосистем, концентрують максимальну різноманітність видів впливу людини на ґрунт. На відміну від атмосфери та гідросфери, де спостерігаються процеси періодичного самоочищення від забруднень, ґрунт не має такої здатності, шкідливі й небезпечні речовини, які в ньому накопичуються, виділяються з його профілю досить повільно, в основному за рахунок виносу з біомасою рослин, вилуговання, ерозії, дефляції.

Для оцінювання екологічних функцій ґрунтів м. Києва було запропоновано методику бальної оцінки ґрунтів за відповідне виконання ними тої чи іншої екологічної функції. Оцінювались наступні екологічні функції ґрунтів, як найбільш актуальні для екосистеми великого міста: адсорбція речовин з навколишнього середовища, надходження і регулювання вмісту CO_2 , O_2 і N_2 у повітрі, забезпечення життєвого простору для ґрунтової біоти, механічна опора для рослин, стимулятор і інгібітор біохімічних процесів, буферний та захисний біогеоценологічний екран, розклад первинної органіки і акумуляція біо-

генних елементів, зв'язування і трансформація токсичних сполук у більш безпечні їх форми, антисептик для патогенних організмів, утилізатор органічних решток і продуктів життєдіяльності організмів.

Кожну із зазначених екологічних функцій ґрунту було оцінено від 1 до 5 балів за таким принципом: 1 бал відповідає найнижчому рівню виконання ґрунтом певної екологічної функції, виходячи із його морфогенетичних властивостей і сучасного стану, 5 – максимальне виконання ґрунтом цієї ж екологічної функції. Бали кожному конкретному ґрунту присвоювались відповідно до виконання (фактичного чи потенційного) ним певної екологічної функції, усі бали (за кожен окрему екологічну функцію ґрунту) підсумовувались. Наприкінці було визначено ґрунти, які одержали найвищу бальну оцінку, відповідно такі ґрунти найкраще виконують (чи потенційно можуть виконувати) екологічні функції у межах міста.

Результати досліджень представлено у таблиці 1.

Як бачимо, найкраще виконують екологічні функції темно-сірі лісові ґрунти і чорноземи опідзолені. Проте у межах м. Києва вони займають незначні площі, невеликими ареалами зустрічаються на заході Голосіївського району. На другому місці за виконанням екологічних функцій знаходяться ясно-сірі і сірі лісові ґрунти. На території м. Києва основні площі цих ґрунтів зосереджені на Лівобережжі. На правому березі міста ясно-сірі і сірі лісові ґрунти поширені переважно в Голосіївському лісі та локально плямами в паркових зонах Шевченківського, Печерського, Солом'янського і Голосіївського районів.

Внаслідок природних властивостей і морфогенетичних характеристик екологічні функції дерново-підзолистих, алювіальних дернових, болотних і торфово-болотних ґрунтів виражені слабше, проте їхня роль і значення для функціонування екосистеми м. Києва є досить суттєвими, особливо зважаючи на площі, які вони займають у межах міста.

Оскільки урбаноземи – це не тільки ґрунтові утворення, які знаходяться під шляховим покриттям чи житлово-промисловими спорудами, а також і відкриті ґрунти в межах міста (клумби,

Таблиця 1

Бальна оцінка екологічних функцій ґрунтів міста Києва

Назва ґрунтів	Екологічні функції ґрунтів*, бали									Заг. сума балів
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Алювіальні дернові	3	3	3	2	2	2	3	2	3	23
Дерново-слабопідзолисті	2	3	4	3	3	3	2	3	3	26
Дерново-середньопідзолисті	2	3	3	3	3	3	2	3	3	25
Ясно-сірі і сірі лісові	3	4	4	5	4	4	4	4	4	36
Темно-сірі лісові і чорноземи опідзолені	4	5	5	4	5	4	5	4	4	40
Болотні	2	3	2	1	1	2	2	2	2	17
Торфово-болотні	2	3	2	1	1	2	2	4	3	20
Урбаноземи	2	2	1	2	1	1	1	1	1	12

Примітка. *1-9 – екологічні функції ґрунтів: 1 – адсорбція речовин з навколишнього середовища; 2 – надходження і регуляція вмісту CO_2 , O_2 , N_2 в повітрі; 3 – забезпечення життєвого простору для ґрунтової біоти; 4 – механічна опора для рослин; 5 – стимулятор та інгібітор біохімічних процесів; 6 – буферний та захисний біогеоценологічний екран; 7 – розклад первинної органіки і акумуляція біогенних елементів; 8 – зв'язування та трансформація токсичних сполук у більш безпечні їх форми; 9 – антисептик для патогенних організмів, утилізатор органічних решток і продуктів життєдіяльності організмів.

Джерело: розроблено автором

сквери, прибудинкові території і т. п.), то вони теж виконують екологічні функції, але, на відміну від природних ґрунтів, їх прояв не такий значний і за вагомістю суттєво поступається природним ґрунтам.

Проаналізувавши сучасний ґрунтовий покрив міста Києва і результати бальної оцінки екологічних функцій ґрунтів, констатуємо, що найбільш придатними для умов проживання з ґрунтово-екологічної точки зору є Голосіївський, Оболонський, Деснянський, Дарницький і Святошинський райони Києва. Саме у цих районах знаходяться найбільші площі природних ґрунтів, які найкраще виконують екологічні функції у межах міста.

З метою покращення екологічного стану ґрунтів м. Києва, їхньої охорони і створення оптимальних умов щодо виконання ними екологічних функцій слід застосовувати різноманітні заходи, які мають бути узгодженими між собою, творити єдину систему раціонального і екологобезпечного використання ґрунтів, при цьому взаємно доповнювати один одного. Серед таких заходів насамперед слід виокремити науково-правові (розроблення і реалізація науково обґрунтованих рекомендацій та законодавства з охорони та раціонального використання ґрунтів) і агротехнічно-меліоративні (раціональні способи обробітки ґрунтів, боротьба з ерозією, підтопленням тощо).

Уся система раціонального і екологобезпечного використання ґрунтів м. Києва повинна мати природоохоронний, ресурсозберігаючий, відновлюючий характер, сприяти збереженню ґрунтів, обмежувати негативний вплив на них, у тому

числі й на інші компоненти навколишнього природного середовища.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Роль ґрунтів у функціонуванні міських екосистем дуже важлива, тому обов'язково повинні застосовуватись заходи з екологобезпечного використання та охорони їх.

Оцінювання ґрунтів з погляду їхньої функціональної ролі у міських екосистемах і структури сучасного ґрунтового покриву міста сприяє розкриттю і розумінню механізмів збалансованого функціонування міської екосистеми, оптимального щодо соціуму і її природних компонентів.

З огляду на важливість екологічних функцій ґрунтів у межах міста повинні розроблятися і впроваджуватись у практику його землекористування заходи щодо раціонального і екологобезпечного використання ґрунтів. Це необхідно не лише для забезпечення належних умов для виконання ґрунтами їх екологічних функцій, а, насамперед, для максимального збереження ґрунтового покриву міста у його природному стані, ефективному використанні територій з метою мінімального залучення нових площ природних ґрунтів для антропогенно-техногенної складової міста.

Дослідження функціональної особливості міських ґрунтів може стати основою для науково обґрунтованої оцінки їх екологічного стану, організації ґрунтово-екологічного моніторингу урбанізованих територій. Запропонована методика оцінки екологічних функцій ґрунтів м. Києва є пілотною у цьому напрямку, потребує подальшого вдосконалення і деталізації, у тому числі і на параметричній основі.

Список літератури:

1. Антропогенные почвы: генезис, география, рекультивация / М.И. Герасимова, М.Н. Строганова, М.Н. Можарова, Т.В. Прокофьева; под ред. Г.В. Добровольского. Смоленск : Ойкумена, 2003. 268 с.
2. Безуглова О.С., Горбов С.Н., Тагивердиев С.С. Влияние города на свойства почв (на примере г. Батайска). *Научный журнал Российского НИИ проблем мелиорации*. 2011. № 3(03). С. 1–11.
3. Бортник С.Ю., Лаврук Т.М., Тимуляк Л.М. Ґрунтовий покрив території Києва: сучасний стан і закономірності просторової організації. *Фізична географія та геоморфологія*. 2016. Вип. 4(84). С. 44–49.
4. Вовк О.Б. Еколого-функціональні особливості ґрунтового покриву міських парків (на прикладі м. Львова). *Ґрунтознавство*. 2004. Т. 5. № 1, 2. С. 86–92.
5. Вовк О.Б. Особливості ґрунтового моніторингу в умовах міста (на прикладі м. Львова). *Екологія та ноосферологія*. 2007. Т. 18. № 1/2. С. 57–63.
6. Горбань В.А. Співвідношення екологічних функцій ґрунтів та їх екологічних властивостей. *Ґрунтознавство*. 2008. Т. 9. № 1–2. С. 124–127.
7. Добровольский Г.В. Почва, город, экология / под общ. ред. Г.В. Добровольского. Москва : Фонд За экономическую грамотность, 1997. 320 с.
8. Кучерявий В.П. Проблеми сталого розвитку урбоєкосистеми великого міста. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18.12. С. 23–29.
9. Кучерявий В.П., Крамарець В.О., Соломаха Т.Д., Соломаха В.А. Зонування території м. Львова за спонтанною рослинністю. *Український ботанічний журнал*. 1991. Т. 48. № 5. С. 51–56.
10. Медведєва О.В. Досвід класифікації міських ґрунтів степової зони України. *Ґрунтознавство*. 2004. Т. 5. № 1–2. С. 34–39.
11. Мірзак О.В. Досвід дослідження ґрунтів великих промислових центрів степової зони України (на прикладі м. Дніпропетровська). *Ґрунтознавство*. 2001. Т. 1. № 1–2. С. 87–92.
12. Никитин Е.Д. О биоценологических функциях почв. *Вестник МГУ, почвоведение*. 1977. № 1. С. 41–46.
13. Строганова М.Н., Мягкова А.Д. Влияние негативных экологических процессов на почвы города (на примере Москвы). *Вестник МГУ. Сер. 17 : Почвоведение*. 1996. Т. 17. № 4. С. 37–45.
14. Строганова М.Н., Мягкова А.Д., Прокофьева Т.В. Роль почв в городских экосистемах. *Почвоведение*. 1997. № 1. С. 96–101.
15. Тютюнник Ю.Г. Генезис, різноманіття і екологія міських ґрунтів (на прикладі парку «Феофанія»). *Ґрунтознавство*. 2014. Vol. 15, no. 3–4, pp. 64–73.
16. Хохрякова А.І. Ґрунти міст: особливості генезису, класифікації та діагностики. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки*. 2016. Т. 21. Вип. 1. С. 110–125.
17. Яковишина Т.Ф. Класифікація антропогенно перетворених ґрунтів урбоєкосистеми м. Дніпропетровськ. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. 2015. № 12(213). С. 65–70.
18. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/town/kiev/>

References:

1. Gerasimova, M.I., Stroganova, M.N., Mozharova, M.N., & Prokofieva, T.V.; under the editorship of Dobrovolsky G.V. (2003). *Antropogennyye pochvy: genezis, geografia, rekultivatsiya* [Anthropogenic soils: genesis, geography, reclamation]. Smolensk: Oikumena. (in Russian)
2. Bezuglova, O.S., Gorbov, S.N., & Tagiverdiev, S.S. (2011). Vliyaniya goroda na svoystva pochvy (na primere g. Batayska) [Influence of the city on soil properties (on the example of the city of Bataisk)]. *Nauchnyi zhurnal Rossiyskogo NII problem melioratsii*, no 3(03), pp. 1–11.
3. Bortnyk, S.Yu., Lavruk, T.M., & Tymulak, L.M. (2016). Gruntovyi pokryv terytorii Kyeva: suchasnyi stan i zakonmironosti prostorovoi organizatsii [Soil cover of Kyiv territory: current state and patterns of spatial organization]. *Fizychna geografia ta geomorfologiya*, vol. 4(84), pp. 44–49.
4. Vovk, O.B. (2004). Ekologo-funktsionalni osoblyvosti gruntovoho pokryvu miskyykh parkiv (na prykladi m. Lvova) [Ecological and functional features of soil cover of city parks (on the example of Lviv)]. *Gruntoznavstvo*, vol. 5, no. 1,2, pp. 86–92.
5. Vovk, O.B. (2007). Osoblyvosti gruntovoho monitorynhu v umovakh mista (na prykladi mista Lvova) [Features of soil monitoring in city conditions (on the example of Lviv)]. *Ekolohiya ta noosfera*, vol. 18, no. 1/2, pp. 57–63.
6. Gorban, V.A. (2008). Spivvidnoshenia ekolohichnykh funktsiy gruntiv ta ikh ekolohichnykh vlastyvostey [The relation of ecological functions of soils and their ecological properties]. *Gruntoznavstvo*, vol. 9, no. 1–2, pp. 124–127.
7. Dobrovolskyi, G.V. (1997). *Pochva, gorod, ekologiya* [Soil, city, ecology]. Moskva: Fond 'Za ekonomicheskuyu gramotnost'. (in Russian)
8. Kucheriavyi, V.P. (2008). Problemy staloho rozvytku urboekosystemy velykoho mista [Problems of sustainable development of the urban ecosystem of a large city]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 18.12, pp. 23–29.
9. Kucheriavyi, V.P., Kramarets, V.A., Solomakha, T.D., & Solomakha, V.A. (1991). Zonuvannia terytorii m. Lvova za spontannoyu roslynnistiu [Zoning of Lviv by spontaneous vegetation]. *Ukrainskyi botanichnyi zhurnal*, vol. 48, no. 5, pp. 51–56.
10. Medvedieva, O.V. (2004). Dosvid klasyfikatsii miskyykh gruntiv stepovoi zony Ukrainy [Experience of classification of urban soils of the steppe zone of Ukraine]. *Gruntoznavstvo*, vol. 5, no. 1–2, pp. 34–39.
11. Mirzak, O.V. (2001). Dosvid doslidzhennia gruntiv velykyykh promyslovykh tsestriv stepovoi zony Ukrainy (na prykladi m. Dnipropetrovska) [Experience of soil research of large industrial centers of the steppe zone of Ukraine (on the example of Dnipropetrovsk)]. *Gruntoznavstvo*, vol. 1, no. 1–2, pp. 87–92.
12. Nikitin, E.D. (1977). O biotsenoticheskikh funktsiyakh pochv [On biocenotic functions of soils]. *Vestnik MGU, pochvovedenie*, no. 1, pp. 41–46.
13. Stroganova, M.N., & Miagkova, A.D. (1996). Vleyanie negativnykh ekologicheskikh protsessov na pochvy goroda (na primere Moskvy) [Influence of negative ecological processes on the city soil (on the example of Moscow)]. *Vestnik MGU. Ser. 17: Pochvovedenie*, vol. 17, no. 4, pp. 37–45.
14. Stroganova, M.N., Miagkova, A.D., & Prokofieva, T.V. (1997). Rol pochv v gorodskikh ekosistemakh [The role of soils in urban ecosystems]. *Pochvovedenie*, no. 1, pp. 96–101.
15. Tiutinnyk, Yu.H. (2014). Genezys, riznomanittia I ekologiya miskyykh gruntiv (na prykladi parku "Feofaniya") [Genesis, diversity and ecology of urban soils (on the example of Feofania Park)]. *Gruntoznavstvo*, vol. 15, no. 3–4, pp. 64–73.
16. Khokhriakova, A.I. (2016). Grunty mist: osoblyvosti genezysu, klasyfikatsii ta diagnostyky [Soils of cities: features of genesis, classification and diagnostics]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Geografichni ta geologichni nauky*, vol. 21, no 1, pp. 110–125.
17. Yakovyshyna, T.F. (2015). Klasyfikatsiya antropohenno peretvorennykh gruntiv urboekosystemy m. Dnipropetrovsk [Classification of anthropogenically transformed soils of the urban ecosystem of Dnipropetrovsk]. *Visnyk Prydniprovskoi derzhavnoi akademii budivnytstva ta arkhitektury*, no. 12(213), pp. 65–70.
18. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/town/kiyv/>

АРХІТЕКТУРА

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-14>

УДК 72.067.2

Смадич І.П.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

КЛАСИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ЧИННИКІВ: ХАРАКТЕРИСТИКИ, ПОКАЗНИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЇХ ВПЛИВУ НА АРХІТЕКТУРУ ЖИТЛОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. Дана робота є частиною серії наукових статей з дослідження впливу соціальних характеристик людини на житлове середовище. В попередніх дослідженнях сформовано категорійно-понятійний апарат, визначено стан дослідженості та проблематика дослідження соціальних характеристик людини, що впливають на формування житлового середовища. В даній статті проведена спроба класифікувати, охарактеризувати та виділити систему показників соціальної стратифікації людини, що мають безпосередній вплив на формування житлового середовища. На основі сформованих підходів до вивчення категорій «духовне», «ментальне», «соціальне» та моделі «людина-середовище-діяльність» М.М. Дьоміна сформована структурна модель ідентичності людини, що дозволила класифікувати чинники впливу на житлове середовище провести класифікацію характеристик, параметрів та показників, що мають вплив на формування архітектури житлового середовища. Проблематика даного дослідження сформувала джерельну базу міждисциплінарного підходу з аналізу праць в галузі психології, соціології, релігієзнавства, культурології, економіки тощо. На другому етапі дослідження критерії сформовано критерії оцінки впливу цих параметрів та показників в контексті житлового середовища людини.

Ключові слова: соціальні характеристики людини, ментальні характеристики людини, показники соціальних характеристик людини, класифікація соціальних чинників, критерії впливу на архітектуру житлового середовища.

Smadych Ivan

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

CLASSIFICATION OF SOCIAL FACTORS: CHARACTERISTICS, INDICATORS AND CRITERIA FOR THE ASSESSMENT OF THEIR IMPACT ON THE ARCHITECTURE OF THE HOUSING ENVIRONMENT

Summary. This work is part of a series of scientific articles on the study of the influence of human social characteristics on the living environment. Socially oriented approach is a reflection of humanistic theories, modern science. However, the regulatory framework of Ukraine regulates the general requirements for housing design, in accordance with ergonomic and hygiene requirements. The features of the architectural and planning organization of the living environment in accordance with the needs of different population groups remain uncertain. The theoretical foundations of socially-oriented housing architecture are just beginning to take shape in the world and national architectural and urban planning sphere. Despite the scientific interest in the influence of social aspects of human life on the living environment, the influence of the spiritual, mental and cultural features of human life on the architecture of the dwelling remain uncertain. In previous studies, a categorical apparatus was formed, the state of research and the problems of the study of human social characteristics that influence the formation of the living environment were determined. This article attempts to classify, characterize and distinguish a system of indicators of social stratification of a person that have a direct impact on the formation of the living environment. On the basis of existing approaches to the study of categories "spiritual", "mental", "social" and models of "man-environment-activity" M.M. Demins formed a structural model of human identity, which allowed to classify the factors influencing the living environment to classify the characteristics, parameters and indicators that have an impact on the formation of the architecture of the living environment. The problems of this study formed the source of the multidisciplinary approach to the analysis of scientific approaches to the classification of the whole spectrum of social characteristics of a person in the field of psychology, sociology, religious studies, cultural studies, economics, etc. At the second stage of the study, the criteria for assessing the impact of these parameters and indicators in the context of human habitation were formed. analysis of this structural model showed certain patterns in the social stratification of a person, for example: identical indicators describe only the characteristics of related factors, which is quite relevant in the system of scientific definitions regarding the issue of culture, mentality and spiritual life of the individual. The results of the study have a significant impact on further studies of the influence of the social factor of a person in shaping the architecture of the living environment.

Keywords: social characteristics of the person, mental characteristics of the person, indicators of social characteristics of the person, classification of social factors, criteria of influence on the architecture of the living environment.

Постановка проблеми. Гуманістичні теорії кінця ХХ – поч. ХХІ ст. ставлять людину з її проблемами в центр всіх процесів, що

відбуваються навколо неї. Зміна світосприйняття та тенденції глобалізації мають безпосередній вплив на архітектуру. На кількісні та якісні

характеристики житлової архітектури впливає ціла множина чинників, серед яких вирішальне місце посідають саме соціальні. В науковій літературі соціальна характеристика людини розглядається переважно через призму трудових ресурсів, що враховують лише кількісні показники людської діяльності, відкидаючи на другий план духовний аспект, ментальність, традиції тощо, категорії, що мають вирішальне значення для вибору та облаштування житлового середовища.

В попередніх наукових дослідженнях ми сформуваємо категорійно-понятійний апарат терміну соціоментальності, соціальних ознак класифікації людини та їх вплив на архітектуру житла [1, с. 175–188]. Отримані результати вказують на потребу більш ґрунтовного дослідження всіх чинників, а також виділення показників та характеристик, що впливають на формування житла та житлової політики. В науковій літературі точаться дискусії щодо термінологічної визначеності меж соціального, культурного та ментального прояву людської діяльності. Актуальність дослідження формується з потреби провести розширену класифікацію соціальних характеристик людини, що відобразить не тільки соціальну складову трудової діяльності, але і духовно-ментальний та культурний пласт життя людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальнотеоретичні аспекти формування житлового середовища знайшли своє відображення в наукових працях В.А. Абизова, Л.Г. Бачинської, М.М. Дьомін [2, с. 56–82], М.М. Габрель [3, с. 155–230], Л.М. Ковальського, К.В. Кияненко [4], В.А. Ніколаєнко, О.С. Слепцова [5], Ю.Г. Рєпіна, М.І. Тосунова, В.Г. Штолько, Г.Д. Яблонської та інших представників української архітектурно-містобудівної науки.

Диференціацію житлового середовища відповідно до соціально-економічних стандартів життя проводили І.П. Гнесь, Г.О. Гнат [6], Г.В. Літошенко, Т.М. Заславець, Ю.О. Хараторська та ін. Проблеми формування спеціалізованого житла вивчали Л.М. Бармашина, І.О. Данчак, Х.Ю. Калмет, В.В. Куцевич, Б.Л. Крундишев, С.М. Лінда, Ю.В. Третьяк та ін.

Питання адресного проектування у відповідності до потреб людини вивчали К. Александер [7], О. Гелла, Р. Ерскін, О.О. Костюк, Л. Кроль, І. Фрідман та ін. Дослідження поведінки людини в архітектурному середовищі проводили Дж. Джейкобс [8, с. 205–216], Я. Гейл [9], В.Л. Глазичев, А.В. Крашенінніков, К. Лінч, Л. Коган, А.М. Рудницький, В.О. Тімохін, Н.М. Шебек та ін. На вагомість урахування соціально-демографічних аспектів у проектуванні житлового середовища вказували К.К. Карташова [10] та Б.Р. Рубаненко, а на необхідності урахування національних особливостей в житловому будівництві наголошували Ш.Д. Аскарів, В.І. Єжов, Р.Г. Аракелян. Врахування когнітивних особливостей людини та їх вплив на житло досліджували К.К. Хачатрянц та З.М. Яргіна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблематики. Соціально орієнтований підхід є відображенням гуманістичних теорій, сучасної науки. Проте, нормативна база України регламентує загальну вимоги до проектування житла, у відповідності до ергономічних

та санітарно-гігієнічних вимог. Особливості архітектурно-планувальної організації житлового середовища у відповідності до потреб різних груп населення залишаються невизначеними. Теоретичні основи соціально-орієнтованої архітектури житла лише починають формуватись в світовій та вітчизняній архітектурно-містобудівній сфері. Попри наукову зацікавленість питаннями впливу соціальних аспектів життя людини на житлове середовище, залишаються невизначеними вплив духовної, ментальної, культурних особливостей життя людини на архітектуру житла.

Мета статті: класифікувати соціальні чинники, сформувати систему характеристик, показників та критеріїв їх впливу на архітектуру житлового середовища. Об'єкт дослідження – соціальні чинники життя людини. Предметом дослідження вплив соціальних характеристик людини в архітектурі житла. У відповідності до мети даної роботи сформовано завдання дослідження:

- розробити структурну модель та класифікувати соціальні чинники;
- встановити систему характеристик та показників оцінки їх стану;
- визначити критерії оцінки їх впливу на житлове середовище.

Виклад основного матеріалу.

1. Формування структурної моделі макрочинників впливу на архітектуру житлового середовища

Людські потреби є основою формування сучасного житлового середовища. Постійно зростають вимоги до кількісних та якісних показників якості міста. Аналіз джерельної бази різних дисциплін вказує існування цілої низки теорій, де людина розглядається, як трудовий ресурс [2, с. 92–96]. Науково доведено, що людина містить множину соціальних, духовних та матеріально орієнтованих характеристик, які соціологія та культурологія опираючись на сформований категорійно-понятійний апарат не розглядає цілісно.

Для виділення всього спектру чинників, що мають вплив на житлове середовище, проведено аналіз існуючих наукових моделей формування житлового та містобудівного простору. М.М. Дьомін [2] Thi Thu Thuy Vo та ряд інших науковців [11] пропонують розглядати архітектурне середовище, як триаду компонентів «людина-середовище-діяльність», що представлена, поєднанням кругів Ейлера з 3 подвійними та 1 потрійним зв'язками. Дана модель видається дієвою в контексті подальшої соціальної стратифікації людини та міждисциплінарного підходу який необхідно використати (рис. 1).

Аналізуючи дану модель, як систему макрочинників впливу на архітектуру житлового середовища сформовані наступні категорії:

- «Людина» – соціальна група макрочинників;
- «Діяльність» – економічна група макрочинників;
- «Середовище» – природня група макрочинників.

В сучасні науці існує більше ніж 500 визначень поняття «культура». Проте більшість

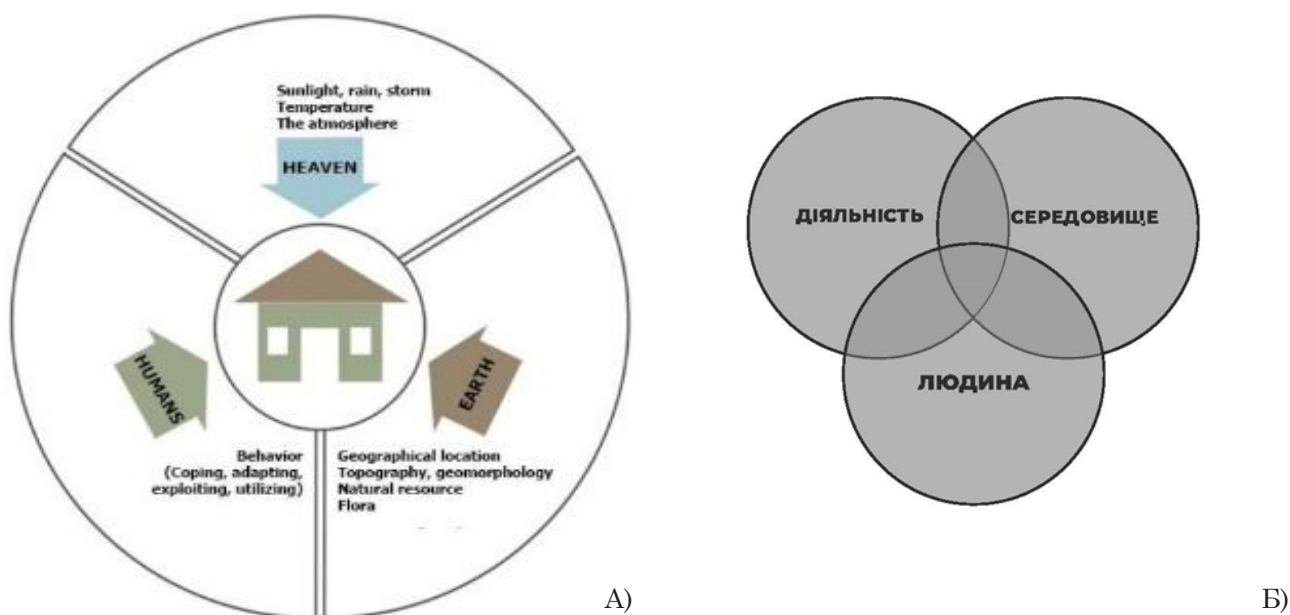

Рис. 1. а) Фактори впливу на архітектуру (за Thi Thu Thuy Vo) [11];
б) Фактори впливу на містобудівне середовище (за М.М. Дьоміним) [2]

авторів сходяться на думці, що культура – це сукупність всіх проявів життя людини. Так, Р. Інглхарт визначає культуру, як систему міцних вірувань, цінностей і норм поведінки, що організують соціальні зв'язки і роблять можливою загальну інтерпретацію життєвого досвіду [12]. Також автор досліджує поняття «межі культури» та «рівень впливу культури», як ознаки, для визначення глибини культурного пласту в певному середовищі. У відповідності до результатів даного аналізу в системі «людина-середовище-діяльність» потрійне накладання формує культуру. При цьому вплив культури відбувається і на подвійні накладання категорій даної системи. Наприклад:

- накладання «Середовище-Людина» формує макрочинники культури ментальності;
- «Середовище-Діяльність» – макрочинники екологічної культури;
- «Людина-Діяльність» – формують макрочинники культури праці.

Дані групи макрочинників діють при умові впливу культури на них. Якщо вплив культурного середовища не є яскраво вираженим, то вони характеризуються параметрами та показниками інших категорій, наприклад:

- «людина-середовище» – умови розвитку людини (національність, етнорегіон проживання);
- «людина-діяльність» – соціо-економічні чинники (вік, зайнятість);
- «діяльність-середовище» – чинники антропогенного впливу (рівень забруднення середовища тощо).

Житлове середовище охоплює всю множину досліджуваних категорій, проте, нашою ж зацікавленістю в даному дослідженні є соціальні чинники в архітектурі житлового середовища. У відповідності до цього, в даній моделі (рис. 2) вводиться межа ідентичності людини, що трактується, як суб'єктивне почуття тожності і причетності до соціуму, що дозволяє себе почувати «своїм серед своїх», тобто психологічно комфортно [13].

2. Визначення характеристик соціальних чинників, показники та критерії їх впливу на архітектуру житлового середовища.

У відповідності до сформованої моделі, можна виокремити 4 основних макрочинників, що впливають на організацію житлового середовища, а саме: соціо-функціональні, соціальні, чинники умов розвитку людини та культурологічні. Вирішальне місце під час формування житлового середовища займають соціальні макрочинники. Тому, слід адаптувати традиційні підходи розподілу соціальних чинників на соціально-економічні, соціально-демографічні, соціально-культурні, соціально-психологічні [15] у відповідності до попередньо сформованої моделі (рис. 2) та розширити ці підходи новими групами, що відображатимуть всі соціальні аспекти формування архітектури житлового середовища.

Аналіз джерельної бази дослідження соціальних чинників показує наукову зацікавленість авторів в розширенні даної групи. Так, К.К. Карташова виділяє соціально-демографічні чинники формування архітектури малоповерхової забудови [14]. А.В. Крашенінніков та Я. Гейл акцентували увагу на важливості вирішення соціально-психологічних проблем організації зовнішнього житлового середовища [9]. Саме Я. Гейл виділяє групу адаптивних чинників, як ступінь кооперації з суспільством. В попередніх дослідженнях ми виділили, що ментальність формується, як вплив когнітивних, емотивних та духовних груп чинників [1; 16] (рис. 2-5). Згідно моделі «людина-діяльність-середовище» культурологічні чинники формуються, як сукупності культури праці, екологічної культури, культури ментальності та ціннісних чинників. Характеристики, параметри та показники дослідження сформовані у відповідності до аналізу джерельної бази дослідження та міждисциплінарного підходу стратифікації соціальних чинників людини. Модель формування параметрів та показників соціальних чинників впливу на житлове середовище та її складові одиниці представлені на табл. 1-3.

Рис. 2. Скоригована модель макрочинників впливу на житлове середовище

Джерело: розробка автора за [2; 3; 4; 5]

Виділивши показники та параметри, що описують певні характеристики соціальних чинників, простежуються наступні особливості даної стратифікації:

1) однакові показники та параметри описують окремих соціальний чинник. якщо однакові показники відносять до різних характеристик чинника, то існує потреба змінити групу чинників даної характеристики;

2) множиною показників можна охарактеризувати лише соціально-економічні та демографічні чинники, інші чинники характеризуються параметрами;

3) критерії оцінки житлового середовища частково описують групи чинників, що впливають на нього.

В процесі дослідження сформовано розширену класифікацію впливу соціальних чинників на архітектуру житлового середовища [17].

У відповідності до виділених параметрів та показників сформовано наступні критерії оцінки впливу соціальних чинників на житлове середовище:

- критерій якості життя;
- добробуту;
- формування поколінь;
- загальної мобільності;
- духовності;
- впливу середовища на людину;
- екологічної свідомості;
- впливу зайнятості;
- ціннісні орієнтири.

Висновки з даного дослідження та перспективи. Результатом проведеного дослідження є спроба створити структурну модель соціальних чинників впливу на житлове се-

Таблиця 1

Класифікація макрохарактеристик рівня якості життя та принципів існування. Критерії оцінки їх впливу на житлове середовище

Назва рівня	Стратифікація	
Чинники	Соціо-економічні	
макрохарактеристики	Рівень якості життя	Принципи існування
характеристики	Індекс якості життя	– Працівники духовного рівня – Службовці – Торговці-посередники – Фізичні трударі
параметри	– Стан здоров'я – Сімейне благополуччя – Рівень участі у громадянському житті – Матеріальне благополуччя – Політична стабільність та безпека – Клімат та географія – Гарантія роботи – Політична свобода – Гендерна рівність	Рід занять
показники	–	–
критерії	Якість життя	Якість життя

Джерело: розроблено автором за даними [9; 10; 13; 15]

Таблиця 2

**Класифікація макрохарактеристик способу життя та рівня доходів.
Критерії оцінки їх впливу на житлове середовище**

Назва рівня	Стратифікація	
Чинники	Соціо-економічні	
макрохарактеристики	Спосіб життя	Рівень доходів
характеристики	Сільський тип Міський тип: – Виробничо-трудоий – Господарсько-побутовий – Соціально-культурний	– Вищий клас – Когнітаріат – Середній клас – Прекаріат – Андеркаст
параметри	– Рід занять – Місце проживання – Вік – Рівень доходів	–
показники	–	Рівень доходів за рік
критерії	Елітарність житла	Елітарність житла

Джерело: розроблено автором за даними [7; 8; 9; 10; 13; 15]

Таблиця 3

**Класифікація макрохарактеристик рівня освіти та професії.
Критерії оцінки їх впливу на житлове середовище**

Назва рівня	Стратифікація	
Чинники	Соціо-економічні	
макрохарактеристики	Рівень освіти	Професія
характеристики	Сільський тип – Післядипломна – Магістратура – Бакалаврат – Подальша невища освіта – Повна середня освіта – Базова середня освіта	– Людина-природа – Людина-техніка – Людина-людина – Людина-знакові системи – Людина-художній образ
параметри	Освіта	Професія
показники	–	–
критерії	Елітарність житла	Елітарність житла

Джерело: розроблено автором за даними [7; 8; 9; 10; 13; 15]

редовище, що дозволило провести їх ґрунтовну класифікацію. Встановлена система характеристик, показників та критеріїв оцінки її стану, яка показує соціальну стратифікацію людини у відповідності до даних чинників. Проте результати даного дослідження є проміжними, адже потреба ґрунтовної оцінки впливу соці-

ального чинника на архітектуру та визначення ролі кожної характеристики на кінцевий прояв архітектурно-планувального рішення простору залишається невизначеним. У відповідності до цього, сформовано напрямки подальших досліджень впливу соціального чинника на архітектуру житлового середовища.

Список літератури:

- Смадич І.П. Категорійно-понятійний апарат в дослідженні соціокультурних потреб людини та його роль в формуванні архітектури житла. *Містобудування та територіальне планування*. 2019. № 71. С. 175–188.
- Яременко Л.В. Планировка и благоустройство жилых территорий : Монографія. Київ, 2004. 154 с.
- Габрель М.М. Просторова організація містобудівних систем : монографія. Інститут регіональних досліджень НАН України. Київ, 2004. С. 155–230.
- Кияненко К.В. Социальные основы моделирования жилища: диссертация на соискателя научной степени доктора архитектуры: 18.00.02. Вологда, 2005. 470 с.
- Слещов О.С. Архитектура цивільних будівель на основі відкритих збірних конструктивних систем : автореферат дисертації доктора архітектури : 18.00.02. Київ, 1999. 35 с.
- Гнат Г.О. Формування планувальної структури квартир соціального і доступного житла : автореферат дисертації кандидата архітектури : 18.00.02. Львів, 2013. 20 с.
- Alexander C.A., Sara Ishikawa, Murray Silverstein. *Pattern Language: Towns, Buildings, Construction*. USA. 1977. 1171 p.
- Jacobs J. *The Death and Life of Great American Cities* (Modern Library ed.). New York: Random House. 1993 [1961]. P. 205–216
- Гейл Ян. *Жизнь среди зданий: общественные пространства*. Москва, 2012. 200 с.
- Карташова К.К. Социальные и демографические аспекты решения жилищной проблемы. *Жилище-2000: Социально-демографические проблемы*. Москва, 1989. 40 с.
- Thi Thu Thuy Vo. Sustainable approaches to nature in traditional architectural space, their application in the teaching of architecture and interior design. *MATEC Web of Conferences* 193. Dec 31 2019. USA. 2018. doi: <https://doi.org/10.1051/matecconf/201819304006>
- Инглхарт Р. *Модернизация, культурные изменения и демократия*. Москва : Новое издательство, 2011. 464 с.

13. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : Монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
14. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : Монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
15. Хачатрянц К.К. Архітектура і людські взаємини. Соціально-психологічні основи просторового образу. Тези конференції в Локсі (13 лютого 1985). Таллін : ЕООП СРСР, ТПЕД ім. Е. Вільде, 1985. С. 167–169.
16. Гамзюк М.В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови) : Монографія. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2000. 256 с.
17. Смадич І.П. Класифікація впливу соціальних чинників на архітектуру житлового середовища. 2020. URL: https://mega.nz/#!Y0c2iILC!ftMCRGsnTNg9wpg4jkNRp7N0CgrR0Vh77_qyJR6ZqfA

References:

1. Smadych, I.P. Katehoriino-poniatiinyi aparat v doslidszhenni sotsiokulturnykh potreb liudyny ta yoho rol v formuvanni arkhitektury zhytla. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia*. 2019. № 71. S. 175–188.
2. Yaremenko, L.V. Planirovka i blagoustroystvo zhilykh territoriy: Monografiya. Kyiv, 2004. 154 s.
3. Habrel, M.M. Prostorova orhanizatsiia mistobudivnykh system: monohrafiia / Instytut rehionalnykh doslidszen NAN Ukrainy. Kyiv, 2004. S. 155–230.
4. Kiyanko, K.V. Sotsial'nye osnovy modelirovaniya zhilitsa: disseratitsiya na soiskatelya nauchnoy stepeni doktora arkhitektury: 18.00.02. Vologda, 2005. 470 s.
5. Sleptsov, O.S. Arkhitektura tsyvilnykh budivel na osnovi vidkrytykh zbirnykh konstruktyvnykh system: avtoreferat dysertatsii doktora arkhitektury: 18.00.02. Kyiv, 1999. 35 s.
6. Hnat, H.O. Formuvannia planovalnoi struktury kvartyr sotsialnoho i dostupnoho zhytla: avtoreferat dysertatsii kandydata arkhitektury 18.00.02. Lviv, 2013. 20 s.
7. Alexander, C.A., Sara Ishikawa, Murray Silverstein. Pattern Language: Towns, Buildings, Construction. USA. 1977. 1171 r.
8. Jacobs, J. The Death and Life of Great American Cities (Modern Library ed.). New York: Random House. 1993 [1961]. P. 205–216.
9. Heil Yan. Zhyzn srede zdanyi: obshchestvennyye prostranstva. Moskva, 2012. 200 s.
10. Kartashova, K.K. Sotsial'nye i demograficheskie aspekty resheniya zhilishchnoy problemy. Zhilishche-2000: Sotsial'no-demograficheskie problemy. Moskva, 1989. 40 s.
11. Thi Thu Thuy Vo. Sustainable approaches to nature in traditional architectural space, their application in the teaching of architecture and interior design. MATEC Web of Conferences 193. Dec 31 2019. USA. 2018. doi: <https://doi.org/10.1051/mateconf/201819304006>
12. Inglkhardt, R. Modernizatsiya, kul'turnye izmeneniya i demokratiya. Moskva: Novoe izdatel'stvo, 2011. 464 s.
13. Kozlovets, M.A. Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii: Monohrafiia. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2009. 558 s.
14. Kozlovets, M.A. Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii: Monohrafiia. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2009. 558 s.
15. Khachatryants, K.K. Arkhitektura i liudski vzaiemny. Sotsialno-psykholohichni osnovy prostорового образу. Tezy konferentsii v Loksi (13 liutoho 1985). Tallin: EООP SRSR, TPED im. E. Vilde, 1985. S. 167–169.
16. Hamziuk, M.V. Emotyvnyi komponent znachennia u protsesi stvorennia frazeolohichnykh odynts (na materialii nimetskoj movy): Monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNLU, 2000. 256 s.
17. Smadych, I.P. Klasyfikatsiia vplyvu sotsialnykh chynnykiv na arkhitekturu zhytloвого seredovyscha. 2020. URL: https://mega.nz/#!Y0c2iILC!ftMCRGsnTNg9wpg4jkNRp7N0CgrR0Vh77_qyJR6ZqfA

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-15>

УДК 781.68

Юдін А.А.

Інститут мистецтв

Київського університету імені Бориса Грінченка

ТРАДИЦІЙНІ ТА НОВАТОРСЬКІ РИСИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ГОЛОВНОГО ЖІНОЧОГО ОБРАЗУ ОПЕРИ ДЖ. ПУЧЧІНІ «МАДАМ БАТТЕРФЛЯЙ» У СЦЕНІЧНІЙ ПРАКТИЦІ ТЕАТРУ ARENA DI VERONA

Анотація. Досліджено сценічну інтерпретацію та виконавські особливості головної жіночої ролі Чіо-Чіо-сан у двох сучасних італійських постановках опери «Мадам Баттерфляй» Дж. Пуччіні. Обрано аудіозаписи та відеозаписи спектаклей в постановці Брайана Ларджа (1983), Франко Дзеффірееллі (2004). Доведено, що музичний театр Дж. Пуччіні відображає особливості сюжету опери, який гуртується навкруги душевного світу його героїв. Кожен сюжет це своєрідна «лірична сага» з життя жінки. Переважання емоційного погляду на образи героїв над аналітичним, здатність вжитися в створений ним самим художній світ, підносить Дж. Пуччіні в один ряд з видатними драматургами світу та складає основу принципово новаторського фундаменту поєднання музичної та драматичної складових оперного жанру.

Ключові слова: опера, інтерпретація, вокальне мистецтво, елементи музичної мови, засоби виразності.

Yudin Andrii

Institute of Arts, Kiyv Borys Grinchenko University

THE TRADITIONAL AND INNOVATIVE FEATURES OF THE INTERPRETATION OF THE MAIN WOMEN'S IMAGE D. PUCCINI OPERA «MADAM BUTTERFLY» IN THE STAGE OF THE ARENA DI VERONA THEATER

Summary. «Madame Butterfly» by J. Puccini is considered to the opera verism. The image of Madame Butterfly – the dramatic center of the opera, its plot, ideological and musical center of all three acts. The remaining characters play, in essence, an auxiliary role, which gives the opera the features of a monodrama. The range of development of the Butterfly image and the emotions revealed in it is truly enormous. In Act I, we have before us a fifteen-year-old half-child girl, at the end of Act II and in Act III – the tragic heroine. J. Puccini managed to elevate the melodrama to tragedy, so the conflict here is interpreted as moral, ethical. The essence of the Butterfly image is the leading female image of the opera - is not faithful love, but an unshakable faith in the ideal. The death of this ideal, the collapse of faith, is perceived as a tragic catastrophe. In the continuous development of Madame Butterfly, six major episodes can be singled out, which play the role of milestones, fulcrum. In Act I, this is a way out, stage and duet with Pinkerton, in Act II – scene from Suzuki and an aria, a scene with Sharpless and the second aria-monologue, a duet from Suzuki, as well as the final scene of Act III. Many of these episodes become important intonational and thematic centers of the opera. We emphasize that, despite all her tragedy, the image of Madame Butterfly is devoid of naturalism. The musical characteristic of Madame Butterfly is presented in two different productions of the opera of 1983 and 2004 at the Arena Di Verona Theater in various forms throughout the palette of her emotional range. Compare these versions. In the 1983 play by opera director and director Brian Large, Raina Kabaivanska performed in the main part. The stage interpretation of Brian Large is fully consistent with Puccini's intention. In another 2004 version of Franco Zeffirelli, Fiorenza Chedolins (Cio-Cio-san) played the lead role. Thanks to the affecting manner of performance, the drama Butterfly is misunderstanding in the performance of F. Zeffirelli, which does not correspond to the author's intention.

Keywords: opera, interpretation, vocal art, elements of musical expression, means of expression.

Постановка проблеми. Життя та творчість Джоаккіно Пуччіні припадає на перехідний період в музичному мистецтві і відкриває нову епоху в історії оперного жанру. В його композиторському стилі сконцентрований комплекс найбільш характерних виразових засобів оперного жанру. В його творах зароджується і нова оперна естетика, яка наочно демонструє особливості розвитку опери в зламний період; у драматургії особливо вражає симбіоз різних стильових принципів (імпресіоністична манера письма; естетика веризму; прагнення до реалістичності втілення почуттів; синтез яскравого мелодизму, пластичності оркестрової тканини, ла-

догармонічної рельєфності). В театрах України особливою популярністю користуються постановки опер «Джанні Скіккі», «Чіо-Чіо-сан», «Тоска», «Турандот», а опера «Богема» в Національній опері України нещодавно зазнала радикального оновлення традиційної постановочної версії. Актуальність роботи обумовлена не тільки наявністю дослідницьких лакун в сучасній музикознавчій «пуччініані», а й певною невідповідністю між інтенсивним сценічним життям опер композитора і браком уваги до деяких аспектів інтерпретації творів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Творчість Дж. Пуччіні викликає дослідницьку

зацікавленість як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних музикознавців. Історично першою є італійська наукова школа у витоках якої – лібретист опер композитора, письменник-сучасник Дж. Адамі, а також біографи-співвітчизники А. Бонаккорсі, Е. Гара, П. Гадда, Дж. Маротта, Л. Річчі, Ч. Сарторі, Дж. Тароцці, А. Фраккаролі і інші. Усі вони мали прямий доступ до матеріалів і документів, перебуваючи безпосередньо у творчому просторі великого майстра опери [6]. Відмітимо, що в кожній національній музикознавчій школі є центральна монографія про Дж. Пуччіні: німецька – представлена роботою В. Зейферта, польська – дослідженням В. Санделевского. У російському музикознавстві слід вказати на дослідження С. Богоявленського [1], Л. Данилевич [2], в українському – О. Корчевої [4].

М. Черкашина-Губаренко визначає вагомість і унікальність оперної драматургії Дж. Пуччіні в історії розвитку жанру опери ХХ століття [7, с. 50], Л.В. Кириліна досліджує творчість Дж. Пуччіні в рамках еволюції італійської опери першої половини ХХ століття [3]. І, нарешті, фундаментальна монографія О.С. Левашової «Пуччіні та його сучасники» [5] висвітлює фігуру Дж. Пуччіні в розгорнутій історичній панорамі. У науковому колі недавніх десятиліть також приділено увагу творчості Дж. Пуччіні та жіночим образам його опер, але лишень в контексті веризму: вкажемо на статтю Фан Чуньмей [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на стійку зацікавленість творчістю Дж. Пуччіні, все ще існує дослідницька прогалина, що пов'язана з найважливішою науково-практичною проблемою для виконавців, а саме розглядом особливостей втілення жіночих образів і характерів в його операх, специфіка яких стала унікальним новаторським досягненням італійського оперного генія.

Метою роботи є характеристика особливостей сценічної інтерпретації головного жіночого образу в опері Дж. Пуччіні «Мадам Батерфляй». Важливим завданням є визначення традиційних та новаторських рис виконавської інтерпретації та режисерського трактування визначних світових спектаклів.

Виклад основного матеріалу. Музичний театр Дж. Пуччіні відображає душевний світ його героїв, кожен сюжет – це своєрідна «лірична сага» з життя сучасної людини. Як зазначає Олена Корчова, «<...> оглядаючи панорамним поглядом все опери італійського композитора, дійсно сприймаєш їх як єдину нескінченну історію людської любові і страждання, причому історію, викарбовану не просто в музичних, але й в яскравих літературно-музичних образах, близьких до високих зразків світової літератури» [4, с. 70]. Ми сприймаємо трагедію відданого кохання Чіо-Чіо-сан як історію шекспірівської Офелії, приречена Мімі викликає аналогії зі страждуючими героїнями ранніх романів Достоевського, нещасна Анжеліка немов зійшла зі сторінок античної трагедії. Сповнені «м'яким» пуччінієвським трагізмом і Манон, Тоска. Галерею його «вічно жіночних» оперних героїнь можна порівняти і з рафаелєвськими Мадоннами – з прекрасними рисами їхньої своєрідності. Таким чином, увагу композитора зосереджено на крихкому

жіночому образі, вміщеному в мелодраматичну ситуацію. В опері «Богема» образ Мімі рельєфно окреслює веристську тему. Згасаюча від невиліковної хвороби Мімі в фіналі – ймовірно, перший образ, який показує в опері граничну слабкість, *ілюзію* принципів моральності, що стало відмінною рисою світових героїнь інших опер. Можна говорити про те, що образ Мімі заклав початок галереї жіночих оперних портретів, для яких характерна бездоганна невинність (як, наприклад, Мелізанда Метерлінка-Дебюссі). Крім того, Дж. Пуччіні підсилює контраст всієї драми за допомогою яскравого колоритного фону побутових сцен. Героїня опери «Тоска» Флорія є уособленням найвищої патетики веристського стилю не тільки в творчості самого Дж. Пуччіні, а й у всій європейській оперній культурі. Тут, як це нерідко буває у композитора, герої переживають стан граничного відчаю в екстремальних обставинах. Тоска як пристрасна особа ревнує і легко потрапляє в пастку, розставлену для неї шефом таємної поліції Скарпіа. У ситуації страшної смертельної загрози своєму коханому Тоска – витончена, розпечена артистка, здатна проявити найбільшу силу духу. Вона немов перетворюється в месницю, римську гетеру. Динаміка і експресія цього образу втілюється у вокальній партії у звуковому світі вокалу героїні. А саме – у залученні широких можливостей вокальних виразних засобів: від кантілени – до екзальтації несамовитої люті. Сміливе новаторство Дж. Пуччіні було пов'язано не тільки з максимальним загостренням драматичної ситуації в оперному спектаклі, але й порушенням оперних норм, відмовою від шаблонів. Так, наприклад, композитор, не став включати в оперу класичний фінальний квартет. Згадаємо й той факт, що драма Сарду здавалася сучасникам аж занадто гострою, щоб стати гідною основою для оперного лібрето.

Складною розстановкою персонажів характеризується опера «Чіо-Чіо-сан», де спостерігається виразний їх дисбаланс, оскільки композитор зосереджений на докладному розкритті світу Мадам Батерфляй в самих різних ракурсах. Це й сімейні відносини, й релігійно-ритуальний аспект, й дружні зв'язки (Сузуки і Шарплес) і любов (Ямадори). При цьому простір Пінкертонна максимально звужений. Таким чином, драматургічний рівень опери виявляється ближчим до моноопери, моновистави, але в той же час тут парадоксальним чином зберігається принцип мультіперсонажності.

Театральність мислення Дж. Пуччіні стала свого роду хрестоматійною, загальноприйнятою істиною. Добре відомо, що сам композитор називав себе в листах «людиною театру» [6, с. 44]. Дослідниця О. Корчова поетично порівнює життя італійського маестро з театральною п'єсою, де Дж. Пуччіні постає перед нами, подібно створеним ним оперним персонажам, привабливим і заслуговуючим співчуття ліричним героєм. «П'єса життя» композитора рясніє драматичними моментами. Тут є: історія забороненого кохання, трагічні втрати близьких, захоплюючі подорожі і дорожні катастрофи, запаморочливі тріумфи і провали! [4, с. 18].

Сутність Батерфляй – провідного жіночого образу опери, – непохитна віра в ідеал. Загибель

цього ідеалу, руйнація віри, сприймаються нею як трагічна катастрофа. У безперервному розвитку образу Мадам Батерфляй в опері можна виділити шість великих епізодів, які грають роль вузлових віх. У I акті – це її вихід, сцена і дует з Пінкертоном, в II акті – сцена з Сузукі і арія, сцена з Шарплес і друга арія-монолог, дует з Сузукі, а також – заключна сцена III акту. Багато з цих епізодів стають важливими інтонаційними і тематичними центрами опери. Підкреслимо, що незважаючи на всю свою трагічність, образ Мадам Батерфляй позбавлений натуралізму і «емоційного надриву», характерних для веристських творів. Навпаки, її персонаж ушляхетнюється композитором та психологічна його виразність демонструється гранично акуратно, з красою і гідністю. У той же час Дж. Пуччіні вдалося зберегти максимальну достовірність та реалістичність. Чіо-Чіо-сан належить до східної культури, тому героїні стримана, емоційно закрита в силу сформованих норм і правил східного етикету. Музична характеристика Мадам Батерфляй представлена в різних іпостасях у всій палітрі її емоційного діапазону.

Порівняємо дві різні постановки опери 1983 року і 2004 року в театрі Arena Di Verona. На даний момент Арена ді Верона розташована на головній площі італійського міста Piazza Bra і є всесвітньо відомим концертним майданчиком. Крім того, це – архітектурна пам'ятка світового значення, адже Арена відома як античний римський амфітеатр, побудований в Вероні близько 30-го року нашої ери.

Перша постановка, до якої ми звернулися, це версія 1983 року відомого оперного режисера і постановника Брайана Ларджа. У головній партії була задіяна Райна Кабаіванска, одна з відоміших виконавиць партії Чіо-Чіо-сан. Сценічна інтерпретація Брайана Ларджа повністю відповідала авторському задуму. Трагічна історія кохання відбувалася на тлі декорацій, стилізованих під японський пейзаж. Режисер малює на сцені вишуканий і витончений світ, що ніби зійшов з японської мініатюри. При цьому велике значення має використання природного ландшафту Арена ді Верона, що особливо колоритно показано в I акті в сцені весільного обряду. Сходинки театру допомагають режисерові створити химерні візуальні візерунки при появі героїні і її супроводжуючих. Райна Кабаіванска виконала роль Мадам Батерфляй з грацією, ніжністю, ліричною проникливістю. Гарний м'який голос, яскраві верхні ноти – все це було подано співачкою з великим смаком і тактом. Її вокальна манера відрізнялася насиченою фразировкою, легкістю, благородним *legato*. Завдяки вишуканій техніці, італійська співачка може заспівати на одному диханні фрази, які більшість сопрано розбивають на дві частини Наприклад, в арії з другого акту «*Un bel di, vedremo*» вона виконала фразу «*Levarsi un fil di fumo sull'estremo con fin del mare*» без пауз. Співачка запам'яталася не тільки бездоганним вокалом, але і характерними колоритними театральними знахідками, де вона через жести і міміку показує східне смирення і лагідність п'ятнадцятирічної героїні.

Голос Райни Кабаіванської не зовсім пристосований для майданчиків на відкритому по-

вітрі, але однорідне і насичене обертонами його звучання дозволило співачці панувати над оркестром і виділяти найбільш важливі моменти (наприклад, в дуєті з Пінкертоном в першому акті).

Ще однією постановкою стала версія Франко Дзеффреллі 2004 року, де провідні партії виконали Фьоренца Чедолінс (Чіо-Чіо-сан). Як і в попередній сценічній версії, велике значення тут відіграє японський колорит. Однак на відміну від постановки 1983 року Б. Ларджа, Франко Дзеффреллі створює різного роду штучні декорації і розсудні конструкції. Режисер закриває сходини амфітеатру позаду сцени величезним «задником» з дев'яти розписаних панно, що представляють місце дії – Нагасаки. Але декорації японського ландшафту приховують в собі невелику таємницю. Це – справжнє місце проживання Мадам Батерфляй. Завдяки машинерії, «задник» постійно перетворюється і перед глядачем відкривається невеличкий будиночок, що за сюжетом куплений на строк у дев'ятсот дев'яносто дев'ять років, проте він символічно випромінює світло, як випромінює світло душа героїні. У моменти відчайдушної надії або граничної концентрації душевних сил це сяйво доповнюється ще одним: позаду сценічної конструкції спалахують сотні синіх вогників.

Серед характерних рис цієї постановки відзначимо широкий розмах масових сцен. Так, початок опери цілком вписаний в коло людських життів і нічого ще не віщує трагедії. Відзначимо, з якою пишністю показаний обряд та церемонія весілля, з яким багатством і розкішшю представлені костюми в цій сцені, наскільки точно підібрані найдрібніші деталі. Камерна обстановка II акту вистави, що включає II і III акт музичної партитури, представлена в японському колориті. Саме збереження місцевого колориту (*couleur locale*) стає для Ф. Дзеффреллі своєрідною визівкою постановки. Відзначимо, що цей стилістичний прийом (введення в текст художнього твору елементів, що характеризують місцевий побут, звичаї, природу) в операх XIX – початку XX ст. відіграє важливу роль. Найчастіше композитори малювали далекі країни і прагнули показати все багатство інокультур.

Вокальна інтерпретація Фьоренци Чедолінс в ролі Батерфляй відрізнялася свіжістю звуку, а бездоганна техніка дозволила передати всю делікатність ліричних відтінків жіночого оперного образу Батерфляй з грацією, ніжністю, ліричною своєрідне кредо героїні – сольна репліка «*Amor d'amor venni alle soglie*». Незважаючи на високі тессітурні складності (нота «*b*» другої октави), особливості артикуляції (*portamente* на словах «*il bene di chi vive*», де перед нотами написано по два легато), співачка майстерно впоралася з усіма завданнями композиторської партитури. Ліричний дар Фьоренци Чедолінс розкрився в любовному дуєті з I акту. Тут вона постала і як актриса, оскільки діалог Пінкертона і Батерфляй вимагає освітлення різних емоційних граней одного любовного стану: від милих і чарівних (перший розділ, *Andantino calmo*) – до привабливих і пристрасних (третій розділ з кульмінацією в коді, де повторюється тема любові). Найбільш переконливим виглядає фрагмент *Andante animato* (слова «*Siete alto, forte*»), де

Батерфляй перераховує якості Пінкертон. Однак є деякі нюанси в її сценічній інтерпретації. Так, рухам співачки не завжди була властива граціозність і пластика, швидше – наявна деяка різкість і певна частка афектації. До цього додамо і зайву емоційність в найпоетичніших, невагомих місцях музичної партитури. Мабуть, виконавиця (як і режисер) розуміє образ Мадам Батерфляй кілька повнокровніше, ніж це уявляв собі Дж. Пуччіні. Тому у виставі Ф. Дзеффірееллі драма Батерфляй представлена як драма нерозуміння. Героїні доводиться боротися протягом всієї опери з невір'ям оточуючих і це сумніви Сузукі, цинічні натяки Горо. Навіть дружні поради Шарплеса викликають гнівний протест і її новий приплив агресивного переконання у власній правоті.

Висновки. Музичний театр Дж. Пуччіні не втрачає актуальності в наш час, про що свідчать

все нові і нові постановки в театрах всього світу. Образ Мадам Батерфляй став одним з найяскравіших образів світового музичного театру. Цю партію виконують провідні оперні співачки на світових театральних майданчиках. Образ Батерфляй відзначений рідкісною психологічною єдністю, де кожен душевний порух на всіх етапах розвитку сприймається як природний прояв внутрішньої логіки характеру. Психологічна єдність образу Батерфляй підкріплюється єдністю музичною, що ясно відчувається в самих різних епізодах протягом опери. Світ музичного театру Дж. Пуччіні та жіночі образи в його операх – це багатогранні характери, які вимагають не тільки видатної вокальної майстерності, але й максимально повного проникнення в глибини людської психіки, які часто переживають героїні опер великого італійського маестро.

Список літератури:

1. Богоявленский С. Итальянская музыка первой половины XX века. Очерки. Ленинград : Советский композитор, 1986. 142 с.
2. Данилевич Л. Джакомо Пуччини. Москва : Музыка, 1969. 456 с.
3. Кириллина Л. Итальянская опера первой половины XX века. Москва : Гос. институт искусствознания, 1996. 231 с.
4. Корчевая Е. Музыкальный театр Дж. Пуччини в художественном контексте первой четверти XX века (на материале позднего творчества композитора) : дис. ... канд. иск.-ния : 17.00.02. Киев, 2004. 198 с.
5. Левашова О. Пуччини и его современники. Москва : Советский композитор, 1980. 528 с.
6. Пуччини Дж. Письма / пер. с итал., сост., редакция, коммент. и вступ. статья Т. Келдыш. Ленинград : Музыка, 1971. 366 с.
7. Черкашина-Губаренко М. Размышления о феномене оперы. Музыка и театр на перекрестке времён. Т. 1. Сумы : Наука, 2002. С. 43–55.
8. Фан Чуньмей. Художня специфіка жіночих образів оперного веризму у вокальному виконавстві. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти* : зб. наук. ст. [ред.-упоряд. Шаповалова Л.В.]. Харків, 2012. Вип. 34. С. 383–393.

References:

1. Bogoyavlenskiy, S. (1986). *Ital'yanskaya muzyka pervoy poloviny XX veka. Ocherki* [Italian music of the first half of the twentieth century. Essays]. Leningrad: Sovetskiy kompozitor. (in Russian)
2. Danilevich, L. (1969). *Dzhakomo Puchchini* [Dzhakomo Puccini]. Moskva: Muzyka. (in Russian)
3. Kirillina, L. (1996). *Ital'yanskaya opera pervoy poloviny XX veka* [Italian opera of the first half of the twentieth century]. Moskva: Gosudarstvennyy institut iskusstvoznaniya. (in Russian)
4. Korchevaya, E. (2004). *Muzikal'nyi teatr Dzhakomo Puchchini v hudozhestvennom kontekste pervoy chertverti XX veka (na materiale pozdnego tvorchestva kompozitora)* [Musical Theater of G. Puccini in the artistic context of the first quarter of the XX century (based on the material of the late work of the composer)], (PhD thesis). Kyiv: National Musical Academy P.I. Tchaikovsky. (in Russian)
5. Levasheva, O.E. (1980). *Puchchini i yego sovremenniki* [Puccini and his contemporaries]. Moskva: Sovetskiy kompozitor. (in Russian)
6. Puchchini, D. (1971). *Pis'ma. redaktor T. Keldysh* [Puccini J. Letters. Editor T. Keldysh]. Leningrad: Muzyka. (in Russian)
7. Cherkashina-Gubarenko, M. (2002). Razmyshleniya o fenomene opery [Reflections on the Opera Phenomenon]. *Muzyka i teatr na perekroste vremen*, vol. 1, pp. 43–55. (in Russian)
8. Fang, Chun`mei (2012). Hudozhnya spetsifika zhinochih obraziv opernogo veryzmu u vocal`nomu vykonavstvi [Artistic specificity of female images of operatic verism in vocal performance]. *Problemy vzaemodii mystetstva, pedagogiky ta teorii i praktyky osvity*, vyp. 34, pp. 383–393. (in Ukrainian)

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-16>

УДК 37.091.39:004(477)«1996/2005»

Бондаренко Т.С.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

ОГЛЯД GOOGLE-ТЕХНОЛОГІЙ (1996-2005 РР.) В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Анотація. У пропонованому дослідженні схарактеризовано роль інтернет-ресурсів у навчальному процесі, зокрема застосування Google-сервісів в освіті. Зосереджено увагу на перевагах використання гаджетів під час оволодіння новими знаннями та навичками. Поданий ґрунтовний аналіз основних продуктів, розроблених компанією Google з початку їхнього заснування і до 2005 року включно, з акцентом їхнього використання як у повсякденному житті, так і в освітньому просторі як учнями, так і педагогами. Названі ключові переваги усіх Google-сервісів для життя в XXI столітті. Звернуто увагу на діяльності українського уряду в поширенні знань щодо користування комп'ютерною технікою, власним мобільним телефоном, умінні орієнтуватися в інтернет-просторі. Зокрема звернуто увагу на найновіший е-сервіс «Дія» для покращення життя пересічного українця.

Ключові слова: інтернет, освіта, гаджет, Google, Gmail, Blogger, Google Scholar, Google Academy, Google Книги, Google Maps, Youtube, комп'ютерні технології, цифрові технології.

Bondarenko Tetiana

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

OVERVIEW OF GOOGLE TECHNOLOGIES (1996-2005) IN THE EDUCATIONAL SPACE OF UKRAINE

Summary. The rapid development of technology over the past 20 years has forced educators to use it in the educational space. The proposed study describes the role of online resources in the learning process, including the use of Google services in education. Emphasis is placed on the benefits of using gadgets while mastering new knowledge and skills. The key benefits of all Google services for the 21st century are named. One of the main benefits of Google services are free, possibility of self-registration, availability of a universal account, additional education, the ability to organize a group online work on documents and others. A thorough analysis of the major products developed by Google from the beginning and up to 2005 inclusive is shown. Specifically, Google search engine, Gmail mail service, Blogger blogging platform, Google Scholar search, Google Books for citations in fiction and nonfiction, Google Maps – Landmarking app, Youtube (video hosting) are analyzed. The emphasis on their use in everyday life and in the educational space by both students and educators is described. Google's basic information retrieval system is organized to allow students and teachers to find the information they want online faster. explored the Gmail inbox interface to categorize received emails into different categories. Some are offered by default mail developers, others you can create yourself. The main awards that Google has received in recent years are also named. Outline the educational potential of doodles – special pictures or animations dedicated to the special dates. Doodles are relevant throughout the day and are developed by a large number of googlers (employees of the company). The article also describes a number of opposites, among which the rapid development of technology in comparison with the level of its acquisition, the gap between the desired level of knowledge of the use of technology and theoretical level of ownership. Attention is drawn to the activities of the Ukrainian government in spreading knowledge about the use of computer equipment, their own mobile phones, being able to navigate the Internet. In particular, attention is drawn to the latest e-service "Action" to improve the life of the average Ukrainian.

Keywords: internet, education, gadget, Google, Gmail, Blogger, Google Scholar, Google Academy, Google Books, Google Maps, Youtube, computer, digital.

Постановка проблеми. За останні два десятиліття комп'ютерні технології не просто ввійшли в наше повсякденне життя, а заповнили весь наш час (робочий, навчальний, дозвілля). Нині ми користуємося всіма можливостями комп'ютерної техніки, а, забувши гаджет вдома, завчасно панікуємо, що день не вдався. Переважна більшість людей, а особливо молодь – студенти і школярі – не розуміють свого життя без інтернету. Наше життя заповнили соціальні мережі, купівля найнеобхідніших товарів (одягу, книг, техніки, квитків на транспорт чи концерт, ба навіть продуктів харчування) тепер здійснюється онлайн. Це ж саме стосується і замовлення

найрізноманітніших послуг. Поняття «лист» тепер наврядчи асоціюється з листоношею, скоріше з «електронним», а пошта адреса – це тепер акаунт на електронному поштовому сервері.

Але, на жаль, кожна інновація несе в собі ряд проблем. Основна проблема гаджетів – це настільки стрімкий темп розвитку, удосконалення, що людина просто не має можливості вивчити всі їх можливості та оцінити зручність користування. Іншою проблемою є масовість продукції. Реципієнт просто губиться у варіаціях техніки та комп'ютерного забезпечення. В інтернеті стільки ресурсів, додатків, що більшість людей не знає ні про переваги одних над іншими, ні про

те, скільки і якими вони є. Хоча, по суті, усі вони базуються на одних засадах, є компіляцією здобутків інженерів і програмістів різних провідних компаній. Не слід забувати і про недостатню теоретичну, навчальну базу для всіх вікових категорій. У першу чергу, немає створеної спеціальної системи управління такого роду знаннями, тому ця проблема створює бар'єр для сприйняття новачій у галузі комп'ютерної техніки.

Інформатизація освіти від початкової ланки до вищої школи є однією з найважливіших умов успішного розвитку процесів інформатизації суспільства загалом. Саме у сфері освіти готуються і виховуються ті люди, які не тільки формують нове інформаційне суспільство, але яким також належить жити і працювати в цьому новому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки стрімкий розвиток техніки як такої припадає на останні 20 років, а використання її в освітньому просторі займає ще менший пласт часу, у педагогічній літературі існує не така велика кількість інформації щодо практичного використання гаджетів на уроках та в позашкільні. Так, питаннями використання комп'ютерних технологій в дошкільних закладах займаються Т. Павлюк, Т. Поніманська, С. Семчук та ін.; інтернет-освіта в середній та старшій школі ґрунтовно висвітлена в працях таких науковців, як: А. Нісімчук, О. Скалій, М. Тишковець та ін. Теоретичні основи інформаційних технологій висвітлені М. Лещенко, М. Михайліченком, О. Пехотю, Я. Рудиком та ін.

Однак, нами звернуто увагу на недостатність інформації про всі Google-сервіси в освітньому просторі та, можливо, недооцінювання їх саме в цій сфері життя, тому **метою статті** є схарактеризувати основні Google-сервіси, їхні особливості та переваги для життя у XXI столітті – еру нанотехнологій. Пропонуємо розглянути окреслені сервіси повною мірою, звернувши увагу на їхні переваги і для студентів (маємо на увазі як школярів, так і учнів вишів), і для педагогічних працівників навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Використання інтернет-технологій у житті людини, безперечно, має низку переваг. Серед найочевидніших: відсутність прив'язки до геолокації, постійний доступ до інформації в найрізноманітнішому вигляді (тексти, таблиці, зображення, відео). Сфери і способи використання інформаційних технологій в освіті досить різноманітні і дозволяють змінювати характер розвитку, придбання і розповсюдження знань; відкривати можливості для оновлення змісту навчання та методів викладання; розширювати доступ до неформальної освіти; змінювати роль вчителя в процесі освіти (постійний діалог, перетворюють інформацію в знання і розуміння).

Пропонуємо звернути увагу на одну з найпопулярніших у світі інтернет-корпорацію Google. Перелік нагород, отриманих гуглерами – працівниками компанії, зайняв би не одну сторінку, хоча компанія заснована в 1996 році (спочатку Google працював на сайті Стенфордського університету і мав назву домену google.stanford.edu, а з 1998 року – самостійна компанія). Назвемо лише останні: за версією компанії BrandFinance, Google третій у переліку найдорожчих

брендів світу (142,7 млрд доларів) у 2019 році [5], а у 2017 році Google визнаний найвідвідуванішим сайтом у світі [4].

Їхня діяльність у багатьох пересічних громадян безпідставно асоціюється лише з **пошуковиком Google**. Дійсно, першочерговим завданням компанії був саме доступ до інформації з різних частин світу. Щось, на кшталт бібліотеки, де щосекунди відбувається оновлення даних, поповнення інформації. Тому зараз ми скоріше «гуглимо», ніж йдемо до реальної бібліотеки в пошуку нових знань. Принагідно зазначимо, що зараз пошуковий движок доступний не лише з головної сторінки Google. Користувачі можуть вести пошук через панель інструментів Google, через Google Desktop в панелі завдань Windows без відкривання браузера, а також з різних мобільних платформ, включаючи телефони в режимах WAP та I-mode [3].

Поступово засновники Google – аспіранти Стенфордського університету (штат Каліфорнія) Ларі Пейдж (Lawrence Edward Page) та Сергій Брін (Sergey Brin) почали розширювати сітку своїх продуктів, додавши до неї сервіс для ведення блогів **Blogger** (1999 р.), пошту **Gmail** (2004 р.), електронну бібліотеку **Google-книги** (2004 р.), пошукову систему наукових публікацій **Google Scholar** або **Google Академія** (2004 р.), відеохостинг **Youtube** (2005 р.), картографічний сервіс **Google-карти** (2005 р.). На цьому компанія не зупинилася. На даний момент вона продовжує розвиватись та створювати нові продукти. Їхня мета залишається незмінною від початку існування – зробити доступною усю інформацію у світі.

Пропонуємо розглянути ці сервіси більш детально.

Почнемо, на перший погляд, з найпростішого: **пошуковик**. Однак існують певні правила пошуку інформації в системі Google:

1) Google не вимагає форм ввічливості, на кшталт «підкажи, будь ласка» чи «допоможіть знайти». Увесь пошук здійснюється за базовими ключовими словами. Наприклад: *Євразія географічне розташування чи літературна діяльність Павла Тичини*;

2) якщо необхідно знайти інформацію на конкретному сайті, то в пошуковому рядку перед ключовим словом/словами слід зазначити цей сайт за допомогою знаку равлика (@) або слова site і вказати URL-адресу відповідного сайту (таким чином покликання спрацює як код для Google). Припустімо, Вам необхідно знайти відео на Youtube про битву на Курській дузі. Тоді запит виглядатиме наступним чином: @youtube.com битва на Курській дузі;

3) при необхідності одночасного виведення в пошуковій системі інформації про різні об'єкти на різних сайтах слід скористатися знаком вертикальної риски | між ключовими словами. При цьому пробили не використовуються. Наприклад: *яблуко|груша*. Таким чином Google видасть окремі статті з ключовим словом «груша», окремі статті про «яблуко», а також статті про обидва фрукти за один пошук;

4) шукаючи «усі статті, крім...» просто скористайтеся знаком мінус «-». Увівши в пошуковий рядок *письменники-шістдесятники – Ліна Костенко*, отримаєте доступи до усіх статей, крім тих, що містять інформацію про Ліну Костенко;

5) якщо необхідно віднайти конкретний художній твір за цитатою, просто візьміть його в лапки «». Наприклад: «ой, чий то кінь стоїть»;

6) якщо ж у цитаті ви забули слово/слово-сполучення, то поставте на місці цієї лексеми *. Приміром, забувши слово «лани» у вірші Т. Шевченка, введіть «щоб * широкополі і Дніпро»;

7) для пошуку конкретного типу інформації (як-то, зображення, відео, новини чи книги) користуємося відповідними позначками під пошуковим рядком;

8) у рубриці «налаштування пошуку» (знаходиться в тій же панелі під пошуковим рядком можна відредагувати мову пошуку, кількість відображуваних результатів на сторінці, заблокувати налаштування безпечного пошуку, переглянути історію пошуків за вибраний період).

Часто Google «підказує» сам, видаючи у спадному вікні під пошуковим рядком варіанти пошуків. Так, почавши вводити слово «наполеон» Google запропонує дописати рядок за Вас наступними варіантами: «наполеон рецепт», «наполеон бонапарт», «наполеон торт рецепт» і т.д.

Важливо, що пошукова система не прив'язана до великої літери. Тобто, зазначивши прізвище з маленької букви, Ви все одно отримаєте бажаний результат. Відповідні навички пошуку, безперечно, необхідні як учителям, так і учням. Вони економлять час, дають можливість розширити кругозір.

Однією з особливостей компанії є створення так званих «дудлів» (**doodles**) – малюнки, заставки (часто анімовані), які з'являються на домашній сторінці Google на місці торгового знаку «Google». Відповідний малюнок стосується визначної події і діє одну добу. Будь-який дудл є активним кліканням на статтю про цю подію. Ми вбачаємо в цьому величезний освітній потенціал, оскільки гуглерами обираються дійсно важливі події для висвітлення у цих картинках, що, безперечно, розширює кругозір користувачів пошукового сайту. Зокрема, це можуть бути ювілеї видатних людей чи святкування історичних подій.

Пошуковики **Google-книги та Google Академія** є вузькоспеціалізованими, оскільки обмежені книгами та науковими статтями відповідно. Однак це не применшує їх можливостей, оскільки відкриває широкий пласт для наукової діяльності учнів та вчителів. Так, сервіс Google-книги дозволяє повнотекстовий пошук всередині книг та журналів, які компанія Google сканує та розміщує у своїй базі даних. Тут пропонується кілька режимів перегляду: *повний* (у цьому режимі доступний перегляд усіх книг, які не захищені авторським правом або якщо автор чи видавець книги надав таке право. Цей режим дозволяє ознайомитися з будь-якою сторінкою книжки, а для книжок, які знаходяться в публічному доступі, надає можливість завантажити їх у PDF форматі); *обмежений* (можна переглянути обмежену кількість сторінок вибраної книги, якщо автор чи видавець надав таке право); режим перегляду «*Фрагменти*» (доступні лише короткі бібліографічні дані про книгу та деякі фрагменти тексту – кілька речень, для відображення ключових слів у контексті. Останній режим дає доступ лише до бібліографічних даних про книгу [8]. Google-Академія включає в себе більшість ре-

цензованих онлайн-журналів Європи та Америки найбільших наукових видавництв. За функціями він схожий на вільно доступні системи Scirus від Elsevier, CiteSeerX і getCITED. Також він схожий на інструменти засновані на підписці, такі як Elsevier в Scopus і Thomson ISI's Web of Science. Рекламний слоган Google-Академії – «стояти на плечах гігантів» – це данина вченим, що зробили свій внесок у своїй галузі протягом століть, забезпечуючи основу для нових наукових досягнень [7].

Ще одним важливим здобутком компанії Google є розробка електронної пошти **Gmail**, що дозволяє комунікувати з багатьма людьми одночасно в приватному листуванні (один-на-один) чи ж у груповій розсилці. Переваги цього сервісу наступні:

- висока швидкість передачі даних (від пари секунд до кількох хвилин лист доходить до адресата. Усе залежить від об'єму надісланого в листі матеріалу);

- економічність (відсутність витрат на папір, послуги транспортування, поштаря і т.д.);

- можливість обміну даними різного формату (фото– та відеоматеріали, документи);

- асинхронне спілкування, розподілене в часі та просторі (часова незалежність: не вимагає миттєвої реакції, дає можливість обміркувати та відредагувати відповідь; географічна незалежність: не вимагає безпосередньої присутності);

- розсилка кільком адресатам одночасно (дуже зручно при необхідності повідомлення однакової інформації кільком особам одночасно);

- доступність практично з будь-якого цифрового пристрою).

Інтерфейс пошти досить простий та зрозумілий. Усі листи автоматично діляться на три категорії: основні, соціальні мережі та реклами. При необхідності ви можете створити свої групи контактів; виокремити важливі листи позначкою «зірочка» (у лівій панелі екрану); налаштувати відправку листа в конкретний час у рубриці «Заплановано» (корисно для учителів, котрі бажають відправити самостійне/індивідуальне завдання учням після того, як вони отримують базові знання з теми у школі. Налаштування ж можна зробити заздалегідь ще до уроку в школі, коли це буде зручно педагогові). У групу «Чернетки» автоматично завантажуються усі ненадіслані Вами листи. Таким чином ви можете їх допрацювати пізніше і потім відправити адресатові. Випадково (чи навмисно)видалений лист потрапляє до «кошика», де зберігається ще 30 днів. Таким чином при необхідності ви можете відновити його ще протягом місяця.

Сервіс для ведення блогів **Blogger** є чудовим застосунком в першу чергу для вчителів, котрі бажають поділитися своїм передовим досвідом з колегами. Також це чудовий спосіб надати додаткову інформацію для учнів. Дизайн, інформативне наповнення – це все креативність педагога. Уся інформація може бути редагована власником блогу з будь-якого пристрою при введенні пароля від Google-акаунту.

Одним із найпопулярніших сервісів компанії Google є відеохостинг **Youtube**. Його можливості відеоконтенту справді вражають. Цей сервіс дозволяє створювати персональні або групові веб-портфоліо для учнів, ділитися з іншими відео-

матеріалами, об'єднувати уподобані відео у плей-лісти, доступні лише вам (за замовчуванням), групі людей або ж усім користувачам відеохостингу.

Безкоштовний картографічний сервіс **Google-карти** дозволяє зорієнтуватися в місцевості. Чи не найкращий помічник на уроках історії, географії, біології. Проте його освітній потенціал можна інтерпретувати й на інші дисципліни. Цей застосунок постійно модернізується гуглерами. Зокрема, у 2007 році випущений додаток «Google Перегляд вулиць», що пропонує панорамний перегляд вулиць по всьому світу. У листопаді 2009 року була випущена Google Maps Navigation спільно з Google Android OS 2.0 Eclair на Motorola Droid, додаючи голосові команди, повідомлення про дорожній рух та підтримку вулиць. З 2013 року діє остання оновлена версія Google-карт.

Узагальнюючи усі сервіси Google-компанії, можемо сказати, що вони мають низку переваг:

- Інтуїтивний інтерфейс (простота в використанні);
- Безкоштовність;
- Можливість самореєстрації;
- Наявність універсального облікового запису (акаунту), що спрощує доступ до усіх сервісів;
- Кросплатформність (Варіативність роботи на платформах Windows та Android);
- Доступність з будь-якого цифрового пристрою, підключеного до мережі інтернет (а з певними сервісами можна працювати і в режимі офлайн);
- Вільний та швидкий доступ до документів та матеріалів з будь-якої географічної точки (зі школи, дому, вулиці);
- Можливість організації спільної роботи в режимі онлайн з файлами різного формату;
- Можливість перевірки виконання домашніх завдань;
- Отримання додаткової освіти;
- Створення власних освітніх ресурсів та ін.

Слід зазначити, що велика роль у просвітництві населення щодо використання гаджетів людьми усіх вікових категорій належить уряду країни. Так, 27 вересня 2019 року Міністерством цифрової трансформації України був представлений українськи е-сервіс «Дія». Їхнє головне завдання – надавати державні послуги онлайн: оцифрувати усі документи особи, що зробить наше життя більш простим, зменшить перебування у черзі та при цьому збільшить час на життя як таке. Це базис проекту «Цифрова держава», що згодом об'єднає всі відомства в єдину зручну й дієву онлайн-систему. Та для того, щоб, як говорить нинішній президент України Володимир Зеленський, «...ство-

риту державу в смартфоні», слід навчити людей правильно користуватися цим смартфоном. Тому розробники стратегічного курсу «Дія» створили ряд освітніх серіалів про цифрові навички, володіючи якими можна ефективно та безпечно застосовувати технології в роботі та навчанні, для професійного та особистісного розвитку. Нині (на 31.01.2020 року) презентовано 5 блоків серіалів (по 8-9 мініфільмів у кожному) після перегляду яких можна перевірити засвоєні знання, пройшовши тест. Вважаємо це глобальним кроком України вперед для поширення інформаційних знань серед пересічних громадян. Ці курси розроблені студією онлайн-освіти EdEra за підтримки Google, Microsoft, Академії ДТЕК, Лабораторії інноваційного розвитку ПРООН в Україні, CISCO, CFC Consulting, Освіторії, Global Teacher Prize та втілені за підтримки швейцарсько-української Програми EGAP. А головне – вони є безкоштовними, а перегляд навчальних відео є необмеженим у кількості переглядів. У контексті нашого дослідження скажемо, що одним із уже створених та успішно втілованих освітніх серіалів є блок «Цифрові навички для вчителів», що дає змогу навчитися застосовувати онлайн-інструменти, аби навчальний процес став більш захопливим і ефективним [5]. У ньому звернуто увагу на використання Google-диск, редагування документів онлайн, ведення Google-календаря, пошуку необхідних відео-матеріалів у хостингу Youtube, створенню Google-форм для швидкого моніторингу знань студентів, розробки Google-презентацій, ведення Google-класу для швидкого повідомлення новин, виставлення оцінок та перевірки домашніх завдань онлайн. Окремий відеоролик присвячено роботі в групі за допомогою Google-сервісів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Вважаємо, що для повноцінного використання Google-сервісів у навчальному процесі наявність одних лише гаджетів у студентів а педагогів недостатньо. Перш за все, слід детально ознайомитися з усією продукцією Google, усвідомити її освітній потенціал. Для цього і учні, і учителі мають проходити відповідні курси. Педагоги мають першими усвідомити необхідність модернізації освітнього процесу з пріоритетом на використання комп'ютерних технологій, що, безумовно, викличе інтерес у підростаючого покоління. Уряд нашої країни запровадив безкоштовну освітню програму для поліпшення інформаційних навичок українців на платформі «Дія». Вважаємо, що подібних курсів має бути більше. При цьому інформація повинна ранжуватися від новачків до професіоналів.

Список літератури:

1. Бісіркін П. Використання засобів ІКТН у навчальному процесі закладів професійно-технічної освіти. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/298> (дата звернення: 29.01.2020).
2. Бісіркін П. Застосування інтернет технологій в процесі практичних занять з трудового навчання основної школи. URL: http://lib.iitta.gov.ua/7105/1/%D0%91%D1%96%D1%81%D1%96%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%BD_%D0%9F.%D0%9C_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%9A%D1%96%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4_____2014.pdf (дата звернення: 26.01.2020).
3. Історія створення Google. URL: <https://sites.google.com/site/galcol31/sklad-i-principi-roboti-posukovoie-sistemi> (дата звернення: 26.01.2020).
4. Найпопулярніші сайти світу та України. *Web Awards UA*. URL: <https://awards.it-rating.in.ua/ua/popular-sites> (дата звернення: 30.12.2019).
5. Цифрові навички для вчителів. Дія. Цифрова освіта. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/serial-iz-tsyfrovoivgramotnosti-dlia-vchyteliv> (дата звернення: 10.01.2020).
6. Brand Finance Global 500. The annual report on the world's most valuable and strongest brands January 2019. URL: <https://brandfinance.com/knowledge-centre/reports/brand-finance-global-500-2019/> (дата звернення: 30.12.2019).

7. Google-Академія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Google_Scholar (дата звернення: 30.01.2020).
8. Google-книги. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Google_%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8 (дата звернення: 29.01.2020).

References:

1. Bisirkin, P. Vykorystannya zasobiv IKTN u navchalnomu protsesi zakladiv profesiino-tehnichnoi osvity [The use of ICT in educational process of VET institutions]. Available at: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/298> (accessed: 29.01.2020).
2. Bisirkin, P. Zastosuvannya internet-tehnologiiv protsesi praktychnyh zanyatz trudovogo navchannya osnovnoi shkoly [Application of Internet technologies in the process of practical training in primary school labor training]. Available at: http://lib.iitta.gov.ua/7105/1/%D0%91%D1%96%D1%81%D1%96%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%BD_%D0%9F.%D0%9C._%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%9A%D1%96%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4_____2014.pdf (accessed: 26.01.2020).
3. Google. Istoriya stvorennya Google [History of Google creation]. Available at: <https://sites.google.com/site/galcol31/sklad-i-principi-roboti-posukovoie-sistemi> (accessed: 26.01.2020).
4. Web Awards UA. Naipopulyarnishi saity svitu ta Ukrainy [The most popular sites in the world and Ukraine]. Available at: <https://awards.it-rating.in.ua/ua/popular-sites> (accessed: 30.12.2019).
5. Diya. Tsyfrova osvita. Tsyfrovi navychky dlya vchyteliv [Digital skills for teachers]. Available at: <https://osvita.dia.gov.ua/courses/serial-iz-tsyfrovoi-hramotnosti-dlia-vchyteliv> (accessed: 10.01.2020).
6. Brand Finance Global 500. The annual report on the world's most valuable and strongest brands January 2019. Available at: <https://brandfinance.com/knowledge-centre/reports/brand-finance-global-500-2019/> (accessed: 30.12.2019).
7. Wikipedia. Google-Scholar. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Google_Scholar (accessed: 30.01.2020).
8. Wikipedia. Google-Books. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Google_%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8 (accessed: 29.01.2020).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-17>

UDC 373.5.04:316.61

Kazachiner Olena, Zhadan Olena
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University**FORMING LIFE VALUES OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS**

Summary. The article describes the specific features of forming life values of children with and without special educational needs. There are some themes on children's values and needs: a sense of belonging with peers, opportunities for play, creative activities, and thinking, experiences of speed, excitement, and physical challenges, elements of coziness, withdrawal and comfort for recreation, feeling safe, experience growth in knowledge and understanding of the world, feeling free and autonomous, comforting objects and bonds with home and family, connection with nature. Values-based education of children with special educational needs works through: 1) values consciousness; 2) wellbeing; 3) agency; 4) connectedness; 5) transformation; 6) achievement. Spiritual, social, moral and cultural values are taught in assemblies and in discreet lessons but also permeate the whole of the curriculum.

Keywords: values, needs, life values, children with special educational needs, upbringing, wellbeing, development.

Казачінер О.С., Жадан О.М.

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди**ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

Анотація. У статті описано специфічні особливості формування життєвих цінностей дітей з особливими освітніми потребами та без них. Існують деякі теми щодо цінностей та потреб дітей: почуття належності до ровесників, можливості для гри, творчої діяльності та мислення, переживання швидкості, хвилювання та фізичних викликів, елементи затишку, відмови та комфорту для відпочинку, почуття себе в безпеці, переживання набуття знань та розуміння світу, почуваючи себе вільним та автономним, наявність комфортних предметів та зв'язків із домом та родиною, зв'язок із природою. Ціннісне навчання дітей з особливими освітніми потребами працює через: 1) ціннісну свідомість; 2) благополуччя; 3) сприяння; 4) зв'язок; 5) трансформацію; 6) досягнення. Навчання духовних, соціальних, моральних та культурних цінностей відбувається на уроках та позакласній діяльності, але також пронизує всю навчальну програму. Роль формування життєвих цінностей у дітей з особливими освітніми потребами велика, оскільки це сприяє профілактиці правопорушень, дозволяє формувати ціннісні орієнтири та моральні риси такої дитини, дозволяючи їй органічно вписатися в суспільство; розкриває творчий потенціал, розширюючи можливості професійного вибору; формує наполегливість у праці, сприяє підвищенню професійної орієнтації, сприяє зниженню кількості безробітних, виховує працелюбність, формує у свідомості дитини поняття праці як загальнолюдської цінності; дозволяє скоротити кількість неблагонадійних родин; дозволяє розв'язати проблему соціального інфантилізму. На основі власного педагогічного досвіду роботи з учнями молодшого шкільного віку, серед яких були ті, що мали особливі освітні потреби, а також викладацької роботи з учителями початкових класів у системі післядипломної освіти було визначено такі форми, методи та прийоми забезпечення духовного розвитку таких школярів: На уроках: нетрадиційні уроки; читання та аналіз творів дитячої художньої літератури; у позакласній діяльності: перегляд, аналіз та обговорення змісту мультиплікаційних фільмів, які навчають дитину толерантності; перегляд, аналіз та обговорення художніх фільмів для дітей; бесіди; тренінгові заняття; виховні заходи години спілкування; краєзнавча пошукова робота та інші.

Ключові слова: цінності, потреби, життєві цінності, діти з особливими освітніми потребами, виховання, розвиток, благополуччя, розвиток.

Problem statement. Nowadays situation is that a great amount of children with special educational needs come to kindergartens and schools. All these children need to be socialized in our society. That is why forming their life values is necessary for education, upbringing and development of such children.

Children who have special educational needs can have many similar experiences compared with children without such special needs, but they can also have different experiences compared with their peers.

Understanding how children experience life in educational settings should be an imperative for educational practitioners, evaluators, and researchers. Listening to children's points of views would facilitate the development of educational settings that

meet the needs of children and contribute to their wellbeing and development so that their experiences are both joyful and meaningful. These aspects are discussed and linked to educational evaluation models and theories of values and needs.

Analysis of the latest research and publications. There are a number of studies and evaluation tools that describe the needs of children, both with and without special educational needs, suggest optimal conditions for their wellbeing and development, and provide advice on how to develop high-quality educational environments.

There are a number of studies and evaluation tools that describe the needs of children, suggest optimal conditions for their wellbeing and development, and provide advice on how to develop high-quality educational environments. For exam-

ple, A. Westling [8], J. Einarsdottir [1], G. Kragh-Müller and R. Isbell [3], and N. Wiltz and E. Klein [10] have investigated the perspectives of children on their education reporting that children need to experience stimulating educational activities, to build friendships, and to play with peers to be able to thrive. Further, children want opportunities to choose what to do. Conversely, children found to be negative peers' mean behaviour, unstimulating activities, and lack of autonomy.

T. Harms, R. Clifford and D. Cryer [2] investigated what constitute optimal conditions for children's wellbeing and development in preschool settings, and reported that children need to have furnishings for relaxation and comfort; spaces for privacy; spaces for gross and fine motor play; lots of equipment to practise their gross and fine motor skills; spaces for block building; sand and water for play; a safe setting; positive and warm interactions with staff and peers; free time; opportunities to explore nature and learn more about culturally relevant topics and subjects – for example, math, reading and writing. These elements have been structured in a descriptive model, the Early Childhood Environment Rating Scale – Revised, which can be used as a tool for the evaluation of early years learning environments.

E. Soukakou [4; 5] investigated what constitute optimal conditions for children's wellbeing and development, with attention given to the adaptations and the support that should be provided in inclusive educational environments, for children with special educational needs. E. Soukakou's model, the Inclusive Classroom Profile, identifies these elements: adaptations of space, materials and equipment; adult involvement in peer interactions; adults' guidance of children's free-choice activities and play; conflict resolution; membership; relationships between adults and children; support for communication; adaptation of group activities; transitions between activities; positive and warm feedback; family-professional partnership; and monitoring children's learning. The ICP can be used as a tool for the evaluation of inclusive early years learning environments [4; 5].

The aim of the article is to describe the specific features of forming life values of children with and without special educational needs.

The principal material statement. In order for the school's purpose to be effective and for the values to be meaningful to the pupils, the staff understand that the basic needs of children are: to be loved; to feel secure and know clearly what is expected of them; to be valued; to have a balance of activities – active / passive; quiet / talking; communicating / reflective; taught skills / exploratory work; to have help to develop relationships; to develop self-awareness and a knowledge of the world outside of themselves; to have creative experiences, including external exploration and internal reflection; to be fully involved in the process of education [6].

On the base of research [7] there are some themes on children's values and needs: a sense of belonging with peers, opportunities for play, creative activities, and thinking, experiences of speed, excitement, and physical challenges, elements of coziness, withdrawal and comfort for recreation, feeling safe, experience growth in knowledge and

understanding of the world, feeling free and autonomous, comforting objects and bonds with home and family, connection with nature.

In order to try to meet the needs of children, we should always to be consistent in our own behaviour and in expectations of the children. They are the following [6]: value all the children, display great patience and listen carefully to children, focus on and emphasize the positive, face reality and help pupils to come to terms with difficult issues as they arise, such as death, only disapprove of poor behaviour, never the child, try to make time for one another, are mutually supportive, speak quietly and avoid shouting, are valued by the governors and the community, have a good sense of humour, communicate with parents to ensure that they appreciate the school's values and to ensure that there is a common understanding.

Values-based Education works through [6]:

– *Values Consciousness.* Teachers think more deeply about their teaching and the values that they model both in and outside of the classroom. Pupils report how a values consciousness impact on their behaviour and actions, which become more altruistic.

– *Wellbeing.* In thinking about and enacting values, students develop self-worth, empathy and responsible personal behaviour. Evidence shows that Values-based Education has a very positive effect on pupils who are 'at risk', marginalized or disadvantaged. There is compelling evidence that the impact of wellbeing is experienced by teachers, parents and families, in classrooms and across whole schools.

– *Agency,* what is the capacity of individuals to be self-led, to act independently, to make choices and act on them. The evidence shows that Values-based Education strengthens pupil agency when it involves various forms of giving, outreach and working in the community. For instance, through values action projects that allow students to enact their values in a way that is personal, real and deeply engaging.

– *Connectedness.* Values-based Education builds positive and wide-ranging connections between teachers, pupils and parents. It supports pupil engagement in learning, improves parent engagement in their children's learning and allows teachers to develop new relationships with their pupils, each other and the parents and families in their school community. This is done through shared goals and practices in Values-based Education, which leads to the development of mutual feelings of respect, trust and safety; and varied opportunities for collaboration. The research findings show that the values lead to improved behaviour in the classroom, school and home.

– *Transformation.* Change and transformation are at the heart of Values-based Education and is the result of teachers and pupils being urged to engage in continuous reflection on the actions they implemented in their schools. Key changes are seen in professional practice as well as personal attitudes, behaviours, relationships and group dynamics. Transformations are experienced and observed by teachers, pupils and parents alike. The data points to profound transformations in pupil learning. Pupils develop deeper understanding of complex issues and how these pertain to their own lives. Pupils and parents experience personal change and report changes seen in others.

– *Achievement*. As a result of the above, many schools report improvements in a wide range of individual achievement and academic attainment. Pupils report a deeper engagement in and connection to their learning and demonstrate an understanding of the responsibilities this entails for themselves and others.

When working on the problems of children with special educational needs' life values formation, their age and pedagogical features should be taken into account:

1. Addiction to the game. In terms of game relationships, the child voluntarily practices, assimilates normative behavior. In games for a child, the rule is required. So the child learns to reckon with others, receives lessons of justice, honesty, truthfulness.

2. Inability to engage in monotonous activity for a long time.

3. Lack of clarity on moral perceptions due to little experience. Considering the experience of children, moral standards can be divided into 3 levels: a child under 5 learns the primitive level of rules based on prohibition or denial: "Do not speak too loudly", "Do not interrupt those who speak", "Do not touch other people's things", "Don't throw garbage" and more. There is no point in talking about the second level of moral education unless the first is mastered. But it is precisely this dispute that is observed among teenagers: they want to please the people around them, but have not mastered the elementary correct behavior. At 3 levels (up to 14-15 years) teenagers master the principle: "Help those who are around you!"

4. There may be a dispute between knowledge, as it should be, and practical application (this applies to etiquette, good faith rules, communication).

We believe that in organizing the process of spiritual and moral education of children with SEN and improving its effectiveness, the basic principles that underpin inclusion must be taken into account: the value of a person does not depend on their abilities and achievements; everyone is capable of feeling and thinking; everyone has the right to communicate and to be heard; all people need each other; genuine education should only take place in the context of real relationships; all people need peer support and friendship; diversity enhances all aspects of human life.

Spiritual, social, moral and cultural values are taught in assemblies and in discreet lessons but also permeate the whole of the curriculum [8].

However, the complication of the problem of moral education, including the spiritual development of children with special educational needs is determined by:

1. lack of research on the topic of moral education of children with OOP, as there are no special programs in the given direction (namely for children with special educational needs);

2. children with special educational needs have different disorders of psychophysical development. In a child, due to the transmitted diseases, the normal course of the processes of perception, remembering, and reproduction are disturbed.

Many students are characterized by the presence of serious excitation disorders, unbalanced behavior. The abnormal functioning of these processes does not allow the child to acquire a complex system of knowledge about the world.

Basing on own pedagogical experience of working with primary schoolchildren including the ones with special educational needs and experience of working with primary school teachers in the system of postgraduate education we singled out such forms, methods and ways of forming life values of children with SEN:

1) At the lessons:

– providing non-traditional types of lessons (lessons of kindness, lessons of good behavior etc.);

– reading literature stories for children (fairytales by V.Sukhomlynsky "The Seventh Daughter", "A kind word", "Strawberries for Natalia" "A Glass of Water", "An apple in an autumn garden", V. Kartaev's story "Rainbow Flower", V.Nestaiko "Zhora Horobeiko's crime", N.Krasotkina "A Star", "Ivasyk draws a Rain" etc.)

2) During out-of-class activities:

– watching, analysis and discussion of the content of cartoons, which teach tolerance ("A Gift", "My Brother is from the Moon", "About Dima", "Tamara" etc., norms of moral behavior ("The Key", "The Tale of Old Oak", "A Yellow Stork" etc.),

– watching, analysis and discussion of films for children ("The Scarecrow", "The Granny's Grandson" etc.),

– dialogues, conversations ("Harmful Habits", "Spiritual Health", "We Learn to See a Beauty", "Seven Colours of Happiness" etc.);

– training sessions: "Country of Kindness", "What is good, what is bad", "You live among people", "Friendship class is strong" and others; educational activities: "I believe in the power of kindness", "Learn to live in friendship", "Kindness is the beauty of the human soul", "To be human on Earth", "Magic words", "Say NO" to bullying", "Words of Congratulation and Farewell", "Honesty and Truth", "Honor People – and They Will Respect You", "Bring good to the world of nature", "Magic words open hearts" and others;

– hours of communication: ("Easter bells" and others);

– regional research work ("Color of our country's nationalities" and others).

Conclusions. Therefore, at the end we come to conclusion that values-based education of children with special educational needs works through: 1) values consciousness; 2) wellbeing; 3) agency; 4) connectedness; 5) transformation; 6) achievement. Spiritual, social, moral and cultural values are taught in assemblies and in discreet lessons but also permeate the whole of the curriculum.

There are some themes on children's values and needs: a sense of belonging with peers, opportunities for play, creative activities, and thinking, experiences of speed, excitement, and physical challenges, elements of coziness, withdrawal and comfort for recreation, feeling safe, experience growth in knowledge and understanding of the world, feeling free and autonomous, comforting objects and bonds with home and family, connection with nature.

The main contribution of the present study is that it increases the knowledge and understanding of matters that the children in the context investigated valued and needed in order to experience wellbeing and development during their early school years.

References:

1. Einarsdottir, J. (2008). Children's and parents' perspectives on the purposes of playschool in Iceland. *International Journal of Educational Research*, 47(5), 283–291.
2. Harms, T., Clifford, R.M., & Cryer, D. (2005). *Early childhood environment rating scale-revised edition*. New York: Teacher's College Press.
3. Kragh-Müller, G., & Isbell, R. (2011). Children's perspectives on their everyday lives in child care in two cultures: Denmark and the United States. *Early Childhood Education Journal*, 39(1), 17–27.
4. Soukakou, E.P. (2012). Measuring quality in inclusive preschool classrooms: Development and validation of the inclusive classroom profile (ICP). *Early Childhood Research Quarterly*, 27(3), 478–488.
5. Soukakou, E.P. (2016). *Inclusive classroom profile. ICP™* (Manual Research ed.). Baltimore, MD: Paul H. Brookes.
6. Values-based Education. URL: <https://www.ledbury.hereford.sch.uk/values-based-education/>
7. Values and Needs of Children With and Without Special Educational Needs in Early School Years: A Study of Young Children's Views on What Matters to Them. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00313831.2018.1466360>
8. Values & SMSC Policy. URL: <http://www.swindonvillage.co.uk/Uploads/SVPS/Policies/Values%20and%20SMSC%20Policy%202017.pdf>
9. Westling Allodi, M. (2010). Goals and values in school: A model developed for describing, evaluating and changing the social climate of learning environments. *Social Psychology of Education*, 13(2), 207–235.
10. Wiltz, N.W., & Klein, E.L. (2001). What do you do in child care? Children's perceptions of high and low quality classrooms. *Early Childhood Research Quarterly*, 16(2), 209–236.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-18>

УДК 37.034

Копчук-Кашецька М.С.
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ НАРОДОЗНАВСТВА

Анотація. В статті представлено результати емпіричного вивчення особливостей розвитку морально-етичних цінностей особистості в молодшому шкільному віці на уроках народознавства. Структурні компоненти морально-етичних цінностей (когнітивний, емоційно-мотиваційний та діяльнісно-регуляторний) визначили зміст основних діагностичних критеріїв дослідження: гносеологічний – діагностування показників рівня знань і уявлень молодших школярів щодо змісту морально-етичних цінностей, уміння розрізняти добро і зло, характеризувати основні етичні категорії; нормативний критерій встановлення показників рівня усвідомлення важливості морально-етичних цінностей у життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства загалом, рівня прийняття морально-етичних цінностей; емоційний критерій – діагностування здатності до рефлексії та самокритичності; мотиваційний – діагностування основних мотивів, якими керується особистість у власній поведінці; практичний критерій – встановлення показника готовності здійснювати моральний вчинок, послуговуватися морально-етичними цінностями в щоденному житті. Отриманні в ході емпіричного дослідження дані дозволили визначити рівні сформованості морально-етичних цінностей у молодших школярів. Високому рівню сформованості у молодших школярів морально-етичних цінностей (4,9%) характерні належні знання про морально-етичні цінності, здатність до формулювання осмислених і достатньо глибоких етичних суджень, усвідомлення значимості морально-етичних цінностей у реальному житті. Для дітей з середнім рівнем (77,8%) характерні добре розвинені моральні якості співчуття, співпереживання, товарищескості, тоді як знання про морально-етичні цінності є несистематизованими і неповними; мотиви поведінки дітей можуть змінюватись і бути як конформістськими, так і альтруїстичними. Молодші школярі з низьким рівнем (17,3%), як правило, дають неповне і однобічне визначення морально-етичним цінностям. Їхні знання є формальними, а поведінка – ситуативною і часто суперечить моральним нормам.

Ключові слова: особистість, молодші школярі, морально-етичні цінності, діагностичні критерії, рівні розвитку морально-етичних цінностей, уроки народознавства.

Kopchuk-Kashetska Maria
Precarpathian National University named after Vasil Stefanyk

EMPIRICAL STUDY OF THE PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF THE MORAL VALUES OF MODERN PUPILS AT THE LESSONS

Summary. The article presents the results of the empirical study of the peculiarities of the development of the moral values of the individual in the younger school age in the lessons of science. Structural components of moral and ethical values (cognitive, emotional-motivational and activity-regulatory) determined the content of the main diagnostic criteria of the study: epistemological – diagnosis of indicators of the level of knowledge and ideas of younger students about the content of moral and ethical values, the ability to distinguish between ethical values, characterize categories; normative criterion for establishing indicators of the level of awareness of the importance of moral and ethical values in the life of both individuals and society as a whole, the level of acceptance of moral and ethical values; emotional criterion – diagnosis of the ability to reflect and self-criticism; motivational – diagnosis of the main motives that govern the personality in their own behavior; the practical criterion is to establish an indicator of willingness to perform a moral act, to use moral and ethical values in everyday life. The data obtained during the empirical study made it possible to determine the levels of moral and ethical values formation among younger students. The high level of formation of moral and ethical values (4.9%) of young students is characterized by proper knowledge of moral and ethical values, ability to formulate meaningful and sufficiently deep ethical judgments, awareness of the importance of moral and ethical values in real life. Knowledge of moral and ethical values is adequate for motives and behavior. Children's moral actions are determined by humanistic and altruistic motives. They have formed such moral qualities as responsibility, respect for people, the ability to come to the aid, care, mercy, selflessness, gratitude, tolerance. Medium-grade children (77.8%) are characterized by well-developed moral qualities of compassion, empathy, sociability, while knowledge of moral and ethical values is unsystematic and incomplete. Children name only individual characteristics, but cannot give a complete definition of concepts. The behaviors of children can change and be both conformist and altruistic. And although children are able to take the initiative of helping others, displays of kindness, responsiveness, compassion, and humanism towards others can be selective. Low-grade junior students (17.3%) tend to give incomplete and one-sided definitions of moral and ethical values. Their knowledge is formal and their behavior is situational and often contrary to moral standards. In relations with others, they often show boldness, intolerance, intransigence, indifference to other people's problems. Selfish orientation in motivation of behaviour prevails. The latter, in moral terms, is determined rather by the desire to win attention, to earn approval, as well as to avoid punishment.

Keywords: personality, junior high school students, moral and ethical values, diagnostic criteria, levels of development of moral and ethical values, social science lessons.

Постановка проблеми. Попри значний науково-технічний прогрес сучасного суспільства, все ж не спостерігаємо відповідного високого рівня розвитку моральної свідомості та духовності людства. Вочевидь, не існує прямої залежності між рівнем матеріальних здобутків людства та його здатністю зберігати та розвивати власну автентичну духовну природу. Сучасні педагоги, філософи, психологи (Б. Братусь, І. Булах, О. Галян, І. Зубрицька-Макота, О. Климичин, О. Кошелівська, С. Кримський, В. Москалець та ін.) апелюють до необхідності звернення уваги на моральні засади реалізації навчально-виховного впливу на підростаюче покоління. Існує загроза «втрати людського в людині» (В.І. Слободчиков), як також втрати моральних орієнтирів формування національної самобутності народу в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічні засади формування морально-етичних цінностей у дітей в процесі осягнення досвіду народу розкриваються у працях І. Беха, М. Боришевського, О. Вишневецького, О. Дробницького, В. Котирло, В. Костіва, С. Ладивір, І. Лапченко, Г. Майбороди, Т. Мацейків, В. Москальця, В. Оржеховської, Л. Повалій, В. Постоного, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, Є. Сявакко, К. Чорної, П. Щербаня та ін. Зважаючи на соціальну й психолого-педагогічну значущість проблеми та недостатність її розробки в теорії і практиці, нами проведено дослідження особливостей формування у молодших школярів морально-етичних цінностей на уроках народознавства.

Мета статті: представити результати проведення емпіричного дослідження формування у молодших школярів морально-етичних цінностей на уроках народознавства, а також розкрити специфіку організації самого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою виявлення рівня сформованості у сучасних молодших школярів морально-етичних цінностей було проведено емпіричне дослідження, в якому взяло участь 645 учнів 1-4 класів (100%). Діагностичними критеріями емпіричного дослідження, відповідно до структури морально-етичних цінностей (когнітивний, емоційно-мотиваційний та діяльнісно-регулятивний), було означено:

Гносеологічний критерій – показники рівня знань і уявлень про морально-етичні цінності; знання традицій і звичаїв народу, його фольклору; уміння розрізняти добро і зло, характеризувати основні етичні категорії.

Нормативний критерій – показники усвідомлення важливості морально-етичних цінностей у життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства загалом; засвоєння морально-етичних цінностей; уміння оцінювати явища і події реального життя з позиції моральності.

Емоційний критерій – показники ставлення до морально-етичних цінностей; здатність до рефлексії власної моральності.

Мотиваційний критерій – показники пріоритетності мотивів (егоїстичні, гуманістичні), якими керується особистість у власній поведінці; зорієнтованість на ті чи інші моральні цінності українського народу.

Практичний критерій – показники інтерполяції досвіду народу у власний, готовності

послугуватися морально-етичними цінностями у поведінці, готовності до морального вибору та його довершеності в моральному вчинку [1].

Діагностичними засобами в емпіричному дослідженні послужили: метод спостереження, анкетування, методика незавершених речень, бесіда, інтерв'ю, творчі завдання (малюнок), що в цілому забезпечило достовірність і об'єктивність отриманих результатів.

На першому етапі, шляхом ведення бесіди, з'ясувався рівень знань і уявлень молодших школярів щодо суті морально-етичних цінностей. Зокрема, учням 3-4-х класів було запропоновано дати відповідь на запитання: «Як ти розумієш, що таке морально-етичні цінності?»; «Які найважливіші морально-етичні цінності українського народу ти можеш назвати?». У результаті аналізу отриманих відповідей (456), було встановлено, що третина опитуваних (31,8%) на належному рівні розуміє зміст самого поняття «морально-етичні цінності». Зокрема, діти зазначають: «Морально-етичні цінності це не дорогі метали і гроші, а праця і дружба, родина, історія і культура нашого краю» (Владислав Р.). «Морально-етичну цінність має те, що ми робимо для інших від щирого серця, безкорисливо» (Марина С.). «Я ще мало знаю про морально-етичні цінності, але розумію, що для цього важливо займатися самодисципліною, правильно оцінювати свої здібності, можливості і потреби, нести відповідальність за свої вчинки і виконану роботу» (Павлик Ш.). «Морально-етичні цінності втілюють досвід українського народу» (Василінка Х.). Характерно те, що у відповідях дітей, які проживають у селі морально-етичні цінності співвідносяться з любов'ю до природи, тварин – всього живого, тоді як міські діти цей аспект, як правило, залишають поза увагою. Втім більшість дітей (45,7%) не мають чіткого уявлення про морально-етичні цінності, а тому називають лише окремі характеристики. «Кожна людина має свій світ і свої морально-етичні цінності» (Ганна Я.). «Це те, на що орієнтуються всі люди» (Вітя М.). Ще 22,5% молодших школярів так і не змогли розкрити поняття морально-етичних цінностей.

Що стосується другого питання, то до морально-етичних цінностей, притаманних українському народу діти відносять доброту (17,0%); віру, надію, любов (9,6%); чесність (6,5%); толерантність (4,4%); ввічливість (3,4%); людяність (3,1%); дружбу (3,1%); справедливість (2,6%); скромність (2,6%); порядність (2,6%); совість (2,6%); ширість (2,6%); національну культуру (2,2%); гуманізм (2,2%); вихованість (1,7%); щедрість (1,7%); відповідальність (1,7%); життєлюбність (1,7%); зорієнтованість на добро (1,7%); мистецтво (1,7%); працелюбність (1,3%); готовність прийти на допомогу (1,3%); милосердя (1,3%); мову (1,3%); стриманість (0,8%); гідність (0,8%); честь (0,8%); історію рідного краю (0,8%); народні звичаї (0,8%); народні традиції (0,4%); впевненість у собі (0,4%); рівність (0,4%); моральні норми (0,4%); повагу до старших (0,4%); чуйність (0,4%); вдячність (0,4%). Окрім того стурбованість викликає той факт, що 4,5% молодших школярів невірно розуміють морально-етичні цінності, помилково відносячи до них матеріальні блага, багатство, гроші. Ще 5,7% – не знали, що вважати морально-етични-

ми цінностями, і ще 3,1% – не змогли відповісти на поставлене запитання.

Найбільшу особистісну цінність у житті дітей 1-4-х класів, як показало опитування, мають такі цінності як: любов батьків (14,9%); дружба (10,6%); взаємоповага (9,6%); доброта (6,2%); родина (6,2%); взаємодопомога (5,2%); чесність (4,3%); здоров'я (4,3%); зорієнтованість на добро (1,7%); злагода (1,7%); мудрість (1,7%); людяність (1,7%); зичливість (1,7%); героїзм (1,7%); уміння приймати рішення (1,7%); свобода вибору (1,7%); відповідальність (0,9%); самодисципліна (0,9%); самооцінка (0,9%); щастя (0,9%); мир на землі (0,9%); ласка (0,9%); працелюбність (0,9%); чуйність (0,9%); турбота (0,9%); щирість (0,9%); щедрість (0,9%); віра (0,9%); надія (0,9%); відкритість (0,9%); життя (0,9%); духовна спадщина народу (0,9%); воля (0,9%). Тривогу викликає той факт, що є все ж частка дітей, які орієнтуються на гроші (0,9%); ненависть (0,9%); вміння використовувати оточуючих у своїх цілях (0,9%). Ще 5,2% дітей не відповіли на поставлене питання.

На переконання дітей морально-етичні цінності протистоять невихованості (15,7%); безкультур'ю (14,1%); жорстокості (8,7%); легковажності (6,1%); шкідливим звичкам (6,1%); грубоцям (5,3%); ревноцям (5,3%); ліні (4,4%); любові до грошей (4,4%); нестриманості (3,5%); дратівливості (3,5%); ябедництву (3,5%); задавацтву (2,6%); байдужості (2,6%); невпевненості у собі (1,8%); гарячкватості (1,8%); підступності (1,8%); пихатості (1,8%); підлості (1,8%); егоїзму (1,8%); злочинності (1,8%); марнотратству (0,8%); нудьзі (0,8%).

Нас також цікавило те, як молодші школярі співвідносять морально-етичні категорії з їх реальним життям. Як показали результати опитування, в основному діти добро асоціюють зі щастям, миром, радістю, дружбаю, допомогою, позитивом, а зло – з бідною, горем, війною, перепонами, сльозами, зрадою, смутком, непослухом, покаранням, негативом.

Для нашого дослідження важливо було з'ясувати, також, що вкладають діти у поняття доброї людини. Так, 59,6% молодших школярів вважають, що добра людина завжди ділиться всім, що в неї є, 9,6% – лише з найкращими друзями, батьками; 8,8% – переконані, що все залежить від обставин; 7,1% – радять обходитись тим, що маєш і ще 13,8% – зазначають, що ділитися треба у тому випадку, коли діляться з тобою; 1,1% – переконані, що ділитися взагалі не має сенсу. Таким чином, 30,8% учнів 1-4 класів мають досить егоїстичні уявлення про добру людину.

На запитання: «За якими вчинками можна вважати людину доброю?». Учні відповіли таким чином: «Не кривдити інших», «допомагати», «бути лагідним», «бути ввічливим», «говорити добрі слова», «зі всіма вітатися», «робити добрі справи», «бути гарним», «допомагати мамі» (1 клас); «добра людина та, яка поважає і любить оточуючих» «завжди допомагає», «ввічлива, смілива, справедлива», «та, що вміє поступитися іншим» (2 клас); «ласкава, ввічлива, чесна», «справедлива, заступається за слабших, допомагає старшим людям», «шляхетна, смілива, скромна», «завжди робить хороші справи» (3 клас).

Відповідаючи на запитання «Яку б добру справу ти хотів би зробити?», учні перших класів

відповіли, що хотіли би зробити щось приємне друзям, допомогти у підготовці уроків, подарувати подарунок. Характерно, також, що відповіді учнів других класів найбільшого збігалися з відповідями першокласників. Учні третіх класів хотіли б допомогти друзям матеріально, виправитися однокласнику у навчанні, а при можливості підтримати у скрутну хвилину.

Таким чином, отримані відповіді засвідчують, що учні перших класів ще погано уявляють, що означає бути добрим і які справи є добрими, тоді як учні других і третіх класів більш точно розкривають зміст поняття добрих вчинків людини. Часто «доброта» ототожнюється у молодших школярів з іншими поняттями, такими як «ввічливість», «справедливість». Тому учням важко визначити, як виражається та або інша моральна цінність у конкретному вчинку. Таким чином, у свідомості дітей виникає певний «розрив» між етичними уявленнями і поняттями про морально-етичні цінності та власними вчинками. Крім того, ми можемо судити про готовність учнів до здійснення етичних вчинків по відношенню до друзів, батьків і близьких людей. При цьому вчинки молодших школярів характеризувалися не лише готовністю до надання певної допомоги (моральної чи, навіть, матеріальної) друзям, близьким, а й певною егоценетичністю, бажанням бути не автором, а адресатом добрих вчинків.

На нашу думку, відповідальність є також базовою морально-етичною цінністю, а тому нами було поставлене питання, яке стосувалося характеристики відповідальної людини. На думку 42,9% респондентів відповідальна людина завжди доводить розпочату справу до кінця; 13,2% переконані, що така людина завжди добивається успіху і користується повагою; 14,1% – висловили думку, що не існує людей у всьому відповідальних; для 10,5% відповідальність є скоріше тягарем, а не чеснотою; 19,3% – вважають, що в одній ситуації людина може бути відповідальною, а в іншій ні. Отже, лише 56,1% дітей усвідомлює значимість відповідальності як морально-етичної цінності.

Визначаючи повагу до старших як одну із морально-етичних цінностей, 28,9% учнів переконані, що допомога літнім людям є моральним обов'язком кожного, 35,1% – висловили думку, що вони це охоче роблять, коли їх якимось заохочують (хвалять, чи дають гроші); 23,7% – вважають, що допомогти слід тому, що самі колись будуть старими і потребувати допомоги; 8,8% – роблять це по відношенню лише до своїх близьких, а про інших хай дбають їхні родичі і ще 3,5% дітей думають, що літнім людям не потрібно допомагати.

Діти також вказали, яким чином вони виявляють повагу до старших: допомагають – 16,5%; вживають ласкаві і пошанівні слова – 14,5%; слухаються – 13,9%; поступаються місцем – 10,6%; не грублять – 7,9%; турбуються – 3,2%; не прирікаються, не перечать – 2,6%; довіряють свої таємниці – 2,6%; виконують доручення – 2,6%; намагаються не засмучувати, виявляють різні знаки уваги – 1,3%; власноруч готують сюрпризи і подарунки – 1,3%; запрошують на свої виступи у школі – 1,3%; завжди питаються дозволу – 0,7%.

Щодо безкорисливості власних вчинків, то молодші школярі переконані, що слід намагатися

робити більше безкорисливих вчинків (37,9%); безкорисливі вчинки мають адресуватися близьким і друзям (8,1%); тим, хто по відношенню до тебе був також безкорисливим (23,5%); коли тебе відмічають, хвалять (5,3%). Окрім того, ще 25,2% учнів висловили думку, що сьогодні бути безкорисливим не модно, навпаки слід навчитися зі всього мати зиск. Ці висловлювання свідчать про невірне розуміння у житті більшістю дітей такої важливої морально-етичної категорії.

Допомогти близькій людині зголосилися 78,2%, ще 16,5% учнів хотіли би допомогти, але не знають як це зробити; 3,1% – сумніваються, що хтось потребує їхньої допомоги і ще 2,2% – школярів не збираються добровільно кому б то не було допомагати. Також, 23,2% молодших школярів зазначили, що завжди поступаються місцем старшим у транспорті, 22,1% – чинять так деколи; 22,1% – під тиском сторонніх; 22,1% – залежно від настрою; 10,5% – не поступаються місцем взагалі. Отримані результати допомагають виявити серйозні упущення у вихованні, несформованість ціннісного ставлення до старших.

В умовах ведення інтерв'ю нами з'ясовано, що у своїй поведінці діти частіше всього намагаються слідувати моральним нормам (42,9%); прислухатися до серця (19,3%); слідувати настановам батьків (14,1%); орієнтуватися на товаришів (13,2%); чинити так, як вважають за потрібне (10,5%).

Суттєва інформація в ході проведення емпіричного дослідження була отримана в результаті використання методу незакінчених речень. Роздумуючи над реченням «Я пишаюсь тим, що я українець тому, що ...» діти відзначили національну приналежність («Я ним народився і по-мру» (10,1%); «Ми – майбутнє нашого народу» (0,8%) «Українцями є мої батьки, дідуся, бабусі»); – висловили власне ставлення до Батьківщини («Я люблю Україну» (7,5%); «Я люблю наші традиції і звичаї» (6,5%); «Я люблю свою мову» (4,5%) «українські пісні і танці – найкращі» (1,4%));

– звернули увагу на роль і значення України у їхньому житті («Україна є джерелом життя нашого народу» (6,5%); «Україна надзвичайно красива» (1,4%));

– підкреслили національні якості українців («Бо українці розумні» (5,7%); «гостинні» (5,7%); (4,8%); «просто так» (4,3%); «українці справедливі» (3,9%); «винахідливі» (3,9%); «дотепні» (3,5%); «українці всюди добиваються успіху» (3%); «виховані» (2,6%); «серед них чимало видатних особистостей» (2,6%); «господарі» (2,2%); «духовні» (1,8%); «чесні» (1,8%); «люблять землю, вирощують хліб» (1,4%); «українці працелюбні» (0,8%); «терплячі» (0,8%);

– відзначили важку долю, яка випала українцям («Українці добряче настраждалися» (1,4%);

– досягнення, яких вони добилися («Т.Г.Шевченко також був українцем» (0,4%)).

Ще 1,4% респондентів вказали і негативні якості українців, зокрема жадібність, хитрість тощо і 9,3% – не відповідали. Всього було проаналізовано 456 відповідей.

Два наступних речення дозволили виявити розуміння учнями морально-етичних цінностей, притаманних українцям.

На думку дітей, найкраще характеризує українців повага до старших (13,1%); довірливі, дружні стосунки в родині (10,9%); мова (7%);

народні звичаї (5,3%); працелюбність (3,9%); традиції (3,5%); чемність (3,5%); толерантність (3%); любов до дітей (2,6%); гостинність (2,6%); прагнення вирішувати проблеми мирним шляхом (2,6%); господарність (2,3%); історія (2,3%); культура (2,3%); релігія (2,3%); відвага (2,3%); національна гідність (1,7%); національна кухня (1,7%); ввічливість (1,3%); любов до Батьківщини (1,3%); охайність (1,3%); інтелект (1,3%); моральні принципи (1,3%); терплячість (0,9%); щирість (0,9%); зичливість (0,9%); вміння прощати (0,9%); погані життєві умови (0,9%). Окрім цього 0,9% респондентів не знаходять нічого особливого у характеристиці українців; 4,4% – не визначились і 10,8% – не відповідали.

Діти також вважають, що кожен українець повинен знати рідну мову (10,5%); працювати на благо своєї землі (9,6%); бути чесним (8,4%); зберігати традиції (6,2%); допомагати ближньому (5,7%); поважати старших (3,9%); допомагати тим, хто потрапив в біду (3,9%); бути добрим (3,9%); любити природу (3,6%); любити свій народ (3%); мати почуття власної гідності (2,6%); дослухатись мудрих порад (2,2%); нести відповідальність за свої слова і вчинки (2,2%); бути охайними (2,2%); ввічливим (1,7%); гостинним (1,7%); не ображати менших (1,7%); творити добро (1,3%); любити себе (1,3%); бути терплячим (1,3%); дружелюбним (1,3%); пам'ятати минуле (1,3%); добиватись справедливості (1,3%); шанувати батьків (0,9%); захищати слабших (0,9%); прагнути до знань (0,9%); знаходити вихід із будь-якої ситуації (0,9%); бути готовим до випробувань (0,9%); бути лідером (0,5%); любити ближніх (0,5%); прощати (0,5%); підтримувати родинні зв'язки (0,5%). Хотіли би жити за межами України 11,0% дітей.

Відповідаючи на запитання «Які народні традиції і свята тобі до вподоби?», діти в основному називали релігійні, міжнародні, національні та особисті свята та традиції тощо. Народні традиції і свята у своїх відповідях згадали лише 4,0% респондентів, що свідчить про недостатню роботу з молодшими школярами у цьому напрямку. Відповіді дітей розподілились таким чином: Великдень (14,1%); дні народження (12,3%); Зелені свята (11,3%); Новий рік (11%); Різдво (10,8%); День незалежності (9%); 8 Березня (5,4%); День міста (5,3%); Покрова (4,6%); Весілля (4,3%); Івана Купала (3,2%); Козацькі забави (2,6%); Першого Дзвоника (2,5%); Зустріч весни (2%); Свято Осені (2%); Новосілля (1,6%); Толока (1,4%); Водохреща (1,2%); Андрія (0,8%); Свято врожаю (0,6%). Також, є невелика група дітей, які зорієнтовані на західні свята, які не мають ніякого відношення до українських народних свят. Так, Хелюїн у своїх відповідях згадали 1,8% дітей та Святого Валентина 1,4%.

Нас також цікавило, які традиції існують у родині молодших школярів. З цією метою дітей попросили намалювати малюнки і прокоментувати їх. Робота показала, що традицією стало святкування днів народження (12,6%); спільний відпочинок (6,1%); Новий рік (4,8%); зібрання у родинному колі (3,9%); Різдво (3,9%); поїздка на природу (3,0%); шанування старших (3,0%); святкування національних свят (2,6%); релігійних свят (2,6%); гостинності (2,6%); виготовлення шпаківень

(2,6%); приготування українських страв (2,6%); Великдень (2,6%); перегляд сімейних фотографій (2,2%); розповіді сімейних історій (2,0%); допомога бабусям і дідусям (1,7%); підготовка сюрпризів (1,7%); дата знайомства батьків (1,3%); народні гуляння (1,3%); гостини (1,3%); поминальні дні (1,3%); взаємодопомога (0,9%); любові між батьками (0,9%); спілкування рідною мовою (0,9%); спільне читання (0,9%); свято Перемоги (0,9%); турпоходи (0,9%); весільні дати (0,9%); 8 Березня (0,9%); уміння прощати рідним (0,9%); День захисника Вітчизни (0,5%); дотримання посту (0,5%). Не справились із завданням 27,2% дітей.

Найчастіше, за словами учнів початкової школи, у сім'ях дотримуються таких правил етикету – поваги до старших 17,5%; спілкування рідною мовою (13,5%); гречності (10,5%); допомоги старшим (6,1%); телефонних розмов (2,6%); захоплення народними ремеслами (2,6%); відвідування церкви (2,6%); вітання (2,2%); вдячності (1,7%); охайності (1,7%); гостинності (1,7%); побажання доброї ночі (1,3%); поведінки за столом (1,3%); прощання (1,3%); відвідування хворих (1,3%); знайомства (1,3%); не втручання у розмову старших (0,8%); родинних свят (0,8%); гостини (0,8%); побажання здоров'я (0,8%); дотримання правил ввічливості (0,8%); взаємодопомоги (0,8%); листування (0,8%). Не змогли назвати правил 0,8% та не відповіли 23,7% респондентів.

З відповідей дітей нам вдалось дізнатися, на які теми бесідує батьки з дітьми, долучаючи їх до морально-етичних цінностей українського народу. Зокрема, чому потрібно слідувати моральним нормам (16,8%), як стати кращим (12,2%); про культуру поведінки (9,2%); про милосердя (7,1%); про долю України (4,6%); альтруїзм (5,5%); про те, чому цінується добро (5,5%); про обов'язки (5,1%); про любов до праці (5,1%); про користь віри (3,7%); про дружбу (3,3%); про гідних людей (3,3%); про повагу до старших (3,3%); турботу про молодших (2,8%); про героїзм (2,2%); про те, як ставитись до випробувань і труднощів (1,9%); про догляд за тваринами (1,7%); як позбутися шкідливих звичок (1,5%); про ввічливість і чемність (1,5%); про доречний і недоречний гумор (1,5%); про те, чим можна пишатися (1,1%); про права (1,1%).

Систематизувавши отриманні в ході емпіричного дослідження дані, а також, беручи до уваги аналіз досвіду виховного впливу педагогів та батьків учнів, які утворили емпіричну вибірку, ми визначили рівні сформованості морально-етичних цінностей у молодших школярів [1].

Високому рівню сформованості у молодших школярів морально-етичних цінностей (4,9%) властиві повні знання про морально-етичні цінності, осмислені і достатньо глибокі етичні судження. Діти цієї групи усвідомлюють значимість морально-етичних цінностей у реальному житті.

Список літератури:

1. Копчук-Кашецька М.С. Формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами українського народознавства : монографія. Івано-Франківськ : «ЯРИНА», 2017. 188 с.

References:

1. Kopychuk-Kashets'ka, M.S. (2017). *Formuvannya moral'no-etychnykh tsinnostey molodshykh shkol'yariv zasobamy ukrayins'koho narodoznavstva: monohrafiya* [Formation of moral and ethical values of younger students by means of Ukrainian ethnology: monograph]. Ivano-Frankivsk: «YARYNA». (in Ukrainian)

Моральні вчинки дітей визначаються гуманістичними та альтруїстичними мотивами. Знання про морально-етичні цінності адекватні мотивам і поведінці. У своєму житті ці діти керуються принципами добра і намагаються протистояти злу. В них добре розвинене почуття власної гідності, самоповаги. Поведінка дітей відповідає моральним нормам, у них сформовані такі моральні якості як відповідальність, повага до людей, здатність прийти на допомогу, турбота, милосердя, безкорисливість, вдячність, толерантність.

Для дітей з *середнім рівнем* (77,8%) характерні добре розвинені моральні якості співчуття, співпереживання, товариськості, тоді як знання про морально-етичні цінності є несистематичними і неповними. Діти називають лише окремі характеристики, але не можуть дати повного визначення поняттям. Мотиви поведінки дітей можуть змінюватись і бути як конформістськими, так і альтруїстичними. Хоча діти і здатні виявляти ініціативу, допомагаючи іншим, вияви доброти, чуйності, милосердя, гуманізму у ставленні до оточуючих можуть носити вибіркового характеру.

Низький рівень сформованості у молодших школярів (17,3%) морально-етичних цінностей визначається обмеженими чи невірними знаннями про морально-етичні цінності. У своїх моральних діях діти керуються інтуїцією або імпульсами. Деформований і недостатній розвиток мотиваційної сфери спричиняє неадекватну поведінку молодших школярів, перекручування чи невірне розуміння моральних норм. Ставлення до оточуючих, соціуму, природного середовища негуманне, байдуже. Моральні вчинки здійснюються під тиском оточуючих. Не виявляють бажання покращити і змінити себе.

Висновок. Проведене емпіричне дослідження особливостей розвитку морально-етичних цінностей молодших школярів засвідчує їх середній рівень розвитку. Вочевидь, необхідною є реалізація цілеспрямованого виховання моральності як в умовах освітніх закладів, так і в умовах сім'ї. Важливою особливістю реалізації процесу формування морально-етичних знань є врахування вікових особливостей молодших школярів при організації їх морально-пізнавальної діяльності, визначення необхідного об'єму етичних знань, який могли би осмислити і засвоїти учні, а також вибір ефективних форм і методів виховного впливу. Доречними є активне залучення батьків до виховних заходів з метою підвищення їх педагогічної культури, а також вибудовування спільної стратегії виховного впливу. Важливим є заохочення дітей до позаурочних форм навчання – гуртків, студій, клубу вихідного дня, де б діти могли краще ознайомитись з традиціями та звичаями українського народу, історією рідного краю, святами народного календаря, фольклором.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-19>

УДК 37.015.31:159.943.7]:004.032.6

Куземко Л.В., Поручька М.І., Чуба Д.А.
Київський університет імені Бориса Грінченка

ЗМІСТОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ НАВИЧОК БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ЗАСОБАМИ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті актуалізується проблема розвитку навичок безпечної поведінки учнів за результатами теоретичного та емпіричного досліджень. Розкрито сутність поняття «навички безпечної поведінки учня» та конкретизовано навички безпечної поведінки, які необхідно розвивати в учнів у закладі загальної середньої освіти. Обґрунтовано зміст, форми й методи застосування мультимедійних технологій для розвитку навичок безпечної поведінки учнів 4-7 класів. Наведено приклади розроблених мультимедійних засобів, розміщених на авторському веб-сайті «Знавець правил безпеки» для роботи з дітьми молодшого та середнього шкільного віку. Зазначено результати апробації розробленого змістово-методичного забезпечення розвитку навичок безпечної поведінки учнів засобами мультимедійних технологій в закладі загальної середньої освіти та доведено їхню ефективність.

Ключові слова: безпечна поведінка, змістово-методичне забезпечення, мультимедійні технології, мультиплікація, навички безпечної поведінки учня.

Kuzemko Lesya, Porutska Marina, Chuba Darina
Borys Grinchenko Kyiv University

CONTENT-METHODICAL IMPLEMENTATION OF DEVELOPMENT SKILLS OF STUDENTS SAFE BEHAVIOR BY MULTIMEDIA TECHNOLOGIES

Summary. In this article actualized problem of skills development of safety behavior of students based on theoretical and empirical research. This problem is confirmed by statistics and regulatory documents, that governing directions of educational activities in school. Disclosed concept of "skills of students safe behavior". Specified skills that need to be developed into students to form safe behavior in the natural and social environment, that is: follow the rules of safe behavior; analyze the situation; anticipate the consequences of their actions; refer for help to adults; to help others; control emotions; act quickly but moderately; analyze mistakes. Noted that multimedia technologies diversify forms and methods of educational process of school and can be used for development of students safe behavior. Substantiated content, forms and methods of using of multimedia technologies for developing skills of students safe behaviors 4-7 classes. Determined main groups of safe behavior of children place of their stay, that is: indoors (at home and at school), on the roads, in the natural environment. Given examples of developed multimedia tools (animation, interactive computer games and exercises, online puzzles and crosswords), that posted on the author's website "Expert of security rules". Proved that watching cartoons by students followed by a discussion of the story, realization interactive online games and exercises that helps to the develop skills of safe behavior. Checking of efficiency simulated content, form and methods of using of multimedia technologies in developing skills of students safe behaviors carried out by qualitative and quantitative comparison of defined levels on statement and control stages of the research. To determine statistical significance of the obtained results applied coefficient of rank correlation of Spearman and Student's t-criteria. Found out, that modeled and implemented by us content, forms and methods of use of multimedia technologies, significantly increase development level of students safe behavior. However, they were more effective with students of 4-5 classes in comparison with students of 6-7 classes.

Keywords: safe behavior, content-methodical implementation, multimedia technologies, animation, skills of students safe behaviors.

Постановка проблеми. Проблема збереження здоров'я та розвиток навичок безпечної поведінки в учнів належить до основних завдань освіти в нашій країні, про що зазначено в нормативних документах (Концепція Нової української школи» (2016), Державний стандарт початкової освіти» (2018), проект Державного стандарту базової середньої освіти (2019)). Ця проблема актуалізується сумною статистикою: у 2019 році (у порівнянні з 2018 роком) кількість дітей і підлітків, які загинули внаслідок пожеж, збільшилась на 14,9%, а кількість травмованих на пожежах – збільшилась на 2,7% (за даними УкрНДІЦЗ) [1].

Таким чином, у світлі сьогодення надзвичайно важливим завданням закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) є необхідність удосконалення змісту, форм та методів розвитку в учнів навичок безпечної поведінки, застосовуючи сучасні технології навчання, у тому числі мультимедійні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науковці розглядають проблему формування навичок безпечної поведінки як необхідну складову збереження здоров'я учнів. Так, Г. Навроцька та Л. Яковенко у своїх працях розкривають умови і засоби збереження життя дітей; Т. Бойченко і О. Ващенко приділяють увагу формуванню здоров'язбережувальної компетентності учнів; Т. Юхимчук розкриває механізми впровадження сучасних здоров'язбережувальних технологій у освітній процес ЗЗСО; Ю. Давиденко визначає форми і методи формування в учнів безпечної поведінки; проблема формування навичок безпечної поведінки учнів відображена в працях Л. Сидорчук, Л. Горяна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання розвитку навичок безпечної поведінки учнів розглядається науковцями і практиками з різних позицій.

У педагогічних джерелах наведено приклади застосування методів і форм розвитку безпечної поведінки учнів, серед яких: метод аналізу конкретних ситуацій; дискусії та проблемні ігри; моделювання безпечної поведінки тощо. Формування безпечної поведінки в учнів здійснюється як на уроках з основ здоров'я, так і в позаурочний час (екскурсії, бесіди, ігри, дискусії тощо). Однак, в освітньому процесі ЗЗСО мультимедійні технології не мають широкого застосування з метою розвитку навичок безпечної поведінки учнів.

У зв'язку з необхідністю підготовки дітей до безпечної життєдіяльності та враховуючи сучасні тенденції до широкого використання інформаційних технологій в освіті, вважаємо за необхідне більше уваги приділити застосуванню мультимедійних технологій для розвитку навичок безпечної поведінки учнів.

Метою статті є обґрунтування змістового-методичного забезпечення розвитку навичок безпечної поведінки учнів із застосуванням мультимедійних технологій.

Виклад основного матеріалу. Проблема збереження здоров'я та розвиток навичок безпечної поведінки в учнів належить до основних завдань освіти в нашій країні. Психологічні, педагогічні аспекти розвитку навичок безпечної поведінки в учнів, охарактеризовано в працях українських педагогів та психологів. У результаті студювання теоретичних джерел, з'ясовано сутність поняття «навички безпечної поведінки учня». Поняття «навичка» розглядається психологами як «дія, сформована шляхом повторення і характеризується високою мірою осягнення і відсутністю поелементної свідомої регуляції і контролю» [2, с. 109]. В «Українському педагогічному словнику» (С. Гончаренко, 1997) зазначено, що «навички необхідні в усіх видах діяльності: навчальній, трудовій, ігровій тощо; формуються на основі застосування знань про відповідний спосіб дії, шляхом цілеспрямованих планомірних вправлянь і є необхідними компонентами уміння» [3, с. 221]. Отже, навички формуються у процесі вправляння, вони є компонентами уміння і необхідні для успішного виконання будь-яких дій та швидкого реагування на певні події.

Розглянемо сутність понять «поведінка» та «безпечна поведінка». Перше трактується А. Семеновою як «фізична та психічна форма активності суб'єкта; рефлексорні та усвідомлені дії, реакції пристосування до оточуючого середовища» [4, с. 143]. А друге (за С. Гвозд'єм) – «найбільш доцільна форма прояву активності людини в довіллі, у повсякденні, під якою розуміємо своєрідну активність, яка не несе в собі небезпеки, захищає людину від небезпеки; не завдає шкоди особистості й природі» [5, с. 21]. Отже, безпечну поведінку розуміємо як форму прояву усвідомлених активних дій особистості, які не завдають шкоди їй, іншим людям та природі.

Більшість науковців (Т. Бойченко, Л. Ващенко С. Гвозд'єм, Г. Демочко, Т. Юхимчук та ін.) розглядають навички безпечної поведінки учнів у контексті збереження їхнього здоров'я. Теоретичний аналіз базових понять дослідження дозволив уточнити зміст поняття «навички безпечної поведінки учня», які розуміємо як «від-

повідальне ставлення і активні дії учня, які не несуть в собі небезпеку для життя та здоров'я самого учня та не завдають шкоди іншим людям і природі». Виокремлено навички безпечної поведінки учнів, які необхідно розвивати у ЗЗСО, серед яких: аналіз ситуації, дотримання правил безпечної поведінки, передбачати наслідки своїх дій, приймати зважені рішення, звертатися по допомогу до старших, діяти швидко, контролювати емоції, аналізувати свої помилки.

З метою визначення змісту роботи з учнями щодо розвитку навичок безпечної поведінки, нами опрацьовано підручники з «Основ здоров'я» для учнів 4-7 класів та виокремлено основні групи безпечного поводження дітей за місцем їхнього перебування, а саме: у приміщенні (вдома і школі), на автошляхах та дорогах, у навколишньому природному середовищі.

Серед знань, умінь і навичок безпечної поведінки учня вдома і в школі нами виокремлено наступні: зберігати власну оселю від потрапляння до неї зловмисників; дотримуватися безпечної поведінки в побуті (пожежа, пошкодження електричного обладнання, газо- і водопостачання тощо); уникати небезпечних ігор із сірниками, інструментами, засобами побутової хімії; безпечно поводитися під час ігор, на перервах, у спортивній залі, ідальні, близько вікон, біля туалету, на сходових маршах, на шкільному подвір'ї.

До знань, умінь і навичок безпечної поведінки на автошляхах та дорогах віднесено: уміння переходити дорогу з обмеженою оглядовістю, за несприятливих умов, за умови активного руху транспорту; користуватися дорожньою розміткою та дорожніми знаками; аналізувати дорожню обстановку та приймати рішення про перехід проїзної частини дороги; дотримуватися правил безпечної поведінки пасажирів (на зупинці, у салоні, під час посадки та висадки, переходу дороги під час висадки з транспорту); передбачати наслідки порушення правил безпечної поведінки пасажирів.

Щодо знань, умінь і навичок безпечної поведінки в соціумі діти повинні: дотримуватися безпечних правил поведінки у дворі (вибір безпечних місць для ігор, розваг; знати пожежонебезпечні та вибухонебезпечні предмети; розуміти хто такі незнайомі люди; дотримуватися правил безпечної поведінки у навколишньому природному середовищі (літній відпочинок у лісі; на воді; біля води; зимові розваги; стихійне лихо); надавати само- і взаємодопомогу в різних ситуаціях; передбачати негативні наслідки порушення правил безпечної поведінки у довіллі; дотримуватися правил безпечної поведінки в різних видах діяльності та екстремальних ситуаціях.

У результаті теоретичного пошуку виокремлено методи і форми розвитку навичок безпечної поведінки учнів з використанням мультимедійних технологій. Так, О. Ващенко вказує, що в даний час існує велика кількість мультимедійних технологій, що мають повчальний характер. Їх цінність у тому, що вони «демонструють небезпечні ситуації та шляхи їх вирішення» [6, с. 104]. На наше переконання, цікавими і корисними для формування навичок безпечної поведінки в учнів є інтерактивні вправи та ігри, створені в Інтернет сервісі LearningApps та інших інтернет сервісах.

Таблиця 1

Зведені дані результатів дослідження рівнів розвитку навичок безпечної поведінки учнів

Рівні	Учні 4 класу (конст. етап)		Учні 5 класу (контр. етап)		Учні 6 класу (конст. етап)		Учні 7 класу (контр. етап)	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Незадовільно (20-59)	31	61%	0	0	9	18%	0	0
Задовільно (60-74)	11	21%	5	10%	12	24%	4	8%
Добре (75-81)	7	14%	16	32%	13	26%	12	24%
Дуже добре (82-89)	2	4%	16	31%	11	22%	13	26%
Відмінно (90-100)	0	0	14	28%	5	10%	21	42%

Онлайн ігри, вправи, кросворди і пазли можна використовувати під час групових, фронтальних та індивідуальних занять як в школі, так і вдома. Вони розробляються відповідно віковим, пізнавальним особливостям учнів і мають різні рівні складності.

З метою удосконалення роботи у ЗЗСО нами виокремлено форми і методи застосування мультимедійних технологій для розвитку навичок безпечної поведінки учнів 4-7 класів. До ефективних форм роботи віднесено: виконання завдань на уроках (робота індивідуально, в парах, групах); індивідуальні, групові екскурсії та бесіди; вправи, ігри у позаурочний час; самостійна навчально-пізнавальна робота (перегляд ресурсів сайту та виконання інтерактивних завдань). Найбільш ефективними методами застосування мультимедійних технологій у розвитку навичок безпечної поведінки учнів нами визначено наступні: перегляд відео, мультфільмів з подальшим обговоренням сюжету; ситуаційне навчання та аналіз конкретних ситуацій; пізнавальні ігри, вправи, дискусії; моделювання безпечної поведінки.

Описані вище знання, уміння і навички безпечної поведінки розвиваються в учнів на уроках з «Основ здоров'я» та у позакласній роботі. Для їхнього поглиблення та удосконалення нами дібрано та розроблено ряд мультимедійних засобів, які розміщено на авторському веб-сайті «Знавець правил безпеки».

У структурі сайту виділено тематичні сторінки з відповідним наповненням а саме:

«Головна» – у цій рубриці аргументовано важливість розвитку навичок безпечної поведінки, виділено головну мету сайту так, щоб було зрозуміло учням, подано контакти розробників ресурсу.

«Інтерактивні вправи», де представлені розроблені нами ігри за допомогою інтернет сервісу LearningApps про безпечну поведінку на дорозі, на воді, при використанні електроприладів. Їхня мета – розвивати навички безпечної поведінки: аналізувати ситуацію та планувати свої дії для пошуку її вирішення; звертатися по допомогу до старших; вчитися діяти швидко, але помірковано; надавати допомогу тощо.

Сторінка «Цікавий матеріал» містить в собі три рубрики: «Правила безпеки на дорозі», «Правила безпеки на природі» та «Правила поведінки з електроприладами». У них представ-

лено розроблені авторські мультиплікації задля розвитку навичок безпечної поведінки, прищеплення прагнення до здорового способу життя, навчання правил поводження в непередбачуваних чи екстремальних ситуаціях.

На сторінці «Дивись і вчись» дібрано серію мультфільмів з метою розвитку безпечної поведінки у дітей. Розроблено проблемні запитання для перевірки рівня засвоєного матеріалу.

Розроблено методiku дослідження рівнів розвитку навичок безпечної поведінки учнів, а саме: створено опитувальник для визначення учнями того, якою мірою вони погоджуються, або не погоджуються із наведеними твердженнями (від 1 до 4 балів); опитувальник для ранжування учнями навичок безпечної поведінки (на скільки від 1 до 4 вони є важливими у ситуаціях, які становлять небезпеку). Нами обрано опитувальники, які передбачають ранжування із подальшим застосуванням методу шкалювання. Визначено рівні розвитку навичок безпечної поведінки, де використано 100 бальну шкалу ступеня вияву показників. А саме: незадовільний рівень (20-59 балів); задовільний рівень (60-74 бали); добрий – (75-81 балів); дуже добрий (82-89); відмінний – (90-100 балів).

Результати дослідження наведено у таблиці 1.

Висновки і пропозиції. Перевірка ефективності змодельованих змісту, форм і методів застосування мультимедійних технологій у розвитку навичок безпечної поведінки учнів здійснювалася шляхом якісного та кількісного порівняння визначених рівнів на констатувальному та контрольному етапах дослідження. Для визначення статистичної значущості отриманих результатів застосовувалися коефіцієнт рангової кореляції Спірмена та t-критерій Стьюдента. З'ясовано, що змодельовані і реалізовані нами зміст, форми й методи застосування мультимедійних технологій, значно підвищують рівень розвитку навичок безпечної поведінки в учнів. Однак, вони виявилися більш дієвими з учнями 4-5 класів у порівнянні з учнями 6-7 класів.

Проведене дослідження не вирішує всіх проблем щодо розвитку навичок безпечної поведінки учнів. Подальшого вивчення потребують питання розвитку навичок безпечної поведінки дітей у інформаційному просторі, соціальних мережах та пошук шляхів вирішення проблеми булінгу в школі.

Список літератури:

1. Статистика пожеж. Український науково-дослідний інститут цивільного захисту (УкрНДЦЗ). URL: <https://undicz.dsns.gov.ua/ua/STATISTIKA-POZHEZH.html> (дата звернення: 23.12.2019).
2. Павелків Р.В. Загальна психологія : підручник. Київ : Кондор, 2009. 576 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
4. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А.В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 115 с.
5. Гвозд'їй С.П. Підготовка майбутніх учителів природничого циклу до навчання школярів основ безпечної поведінки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2007. 21 с.
6. Ващенко О.М. Формування у молодших школярів компетенцій безпеки життєдіяльності: теоретичний аспект. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип. 18(1). С. 99–106.

References:

1. The Ukrainian Civil Protection Research Institute (UkrCPRI). *Fire statistics* [Statystyka pozhezh]. Available at: <https://undicz.dsns.gov.ua/ua/STATISTIKA-POZHEZH.html> (accessed 23.12.2019).
2. Pavelkiv, R.V. (2009). *Zagalna psichologiya* [General Psychology]. Kiev: Kondor. (in Ukrainian)
3. Goncharenko, S.U. (1997). *Ukrayinskyj pedagogichnyj slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kiev: Lybid. (in Ukrainian)
4. Semenova, A.V. (2006). *Slovnyk-dovidnyk z profesijnoyi pedagogiky* [Vocabulary guide for professional pedagogy]. Odesa: Palmira. (in Ukrainian)
5. Gvozdij, S.P. (2007). *Pidgotovka majbutnix uchyteliv pryrodnycyho cyklu do navchannya shkolyariv osnov bezpechnoyi povedinky* [Training future life cycle teachers to teach students the basics of safe behavior] (PhD Thesis), Odesa. (in Ukrainian)
6. Vashhenko, O.M. (2014). Formuvannya u molodshyx shkolyariv kompetencij bezpeky zhyttyediyalnosti: teoretychnyj aspekt [Formation of competences of safety of life activity at junior schoolchildren: theoretical aspect]. *Theoretical and methodological problems of upbringing of children and student youth*, vol. 18(1), pp. 99–106. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-20>

УДК 378.016:811.111:004.8]:[61:378.09]

Мирошніченко О.А.

Запорізький державний медичний університет

ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МЕДИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Анотація. Сучасний світ тісно пов'язаний з різноманітними гаджетами та дівайсами. Складно уявити життя без смартфона або додатків. Так використання смарт технологій в навчальному процесі, а особливо це стосується вивченню англійської мови у медичному виші, відіграє велику роль. Застосування новітніх технологій вже стало звичайною справою та необхідністю в процесі викладання англійської мови. Це стосується як студентів, так і викладачів. Щодо викладачів, то використання додатків полегшує процес навчання та пояснення матеріалу, забезпечує ефективність навчального процесу, а також економить час на перевірку виконаних вже завдань. Організовує постійний зв'язок студентів та викладачів, у зручний для обох сторін час. Студенти мають більше можливостей приділяти уваги навчання маючи різні засоби, знаходять інформацію швидше, використовують її доцільніше, опановують предмет краще. Це полегшує опанування чотирма важливими видами діяльності: аудіювання, читання, мовлення та письма. Сучасні технології навчання сприяють мотивації студентів при вивченні англійської мови, що є плюсом як для освітнього процесу, так і для використання apps (додатків). Мета викладача заохотити студентів до вивчення англійської мови, використовуючи хмарно орієнтоване середовище.

Ключові слова: інформаційні технології, офіс 365, навчальні платформи, сучасні засоби навчання, мотивація навчальної діяльності, комунікація, співпраця.

Myroshnychenko Olena

Zaporizhzhia State Medical University

LEARNING ENGLISH THROUGH INFORMATION TECHNOLOGY AT THE MEDICAL UNIVERSITY

Summary. The modern world is closely connected with a variety of gadgets and devices. It's hard to imagine our life without a smartphone or apps. So the usage of the information technology in the educational process, and especially in the field of English at the Medical University, plays an important role. This applies are for both students and teachers. For teachers, the usage of applications facilitates in the process of learning and explaining the material, as well as saving time to check completed tasks and constant communication between students and teachers at a convenient time for them. Learning English is not a quick process. During their studies, students acquire reading, writing, listening, and speaking skills. The tutor should act as the coordinator of the educational process, taking into account the dosage of information for students with different levels of preparation to facilitate language learning and increase the interest. The teacher must find an individual approach to each student before giving them the information. The usage of cloud services is the solution to this problem. To accomplish these tasks, it is possible to use a variety of Office -365 service programs, which should make language learning easier and more efficient. Students are more able to pay attention to learning by having different means, finding information faster, using it more appropriately, mastering the subject better. Modern learning technologies help to motivate students to learn English, which is the benefit for the educational process and the usage of apps. The goal of the teacher is to encourage students to learn English using a cloud-oriented environment. The latest technology in teaching is an individual approach to each student, flexible working hours, a convenient platform to use. Modern effective teaching methods, and the most important is to achieve the desired results in a shorter period of study. Students' ability to learn the material on their own, complete different kinds of complex online tests, and see the results of the accomplishments at each stage of mastering English. Cloud technologies in training have such advantages as performance of many types of educational work, control and evaluation online, saving of time in search of information.

Keywords: information technology, office 365, training platforms, modern learning tools, motivation for learning activities, communication, cooperation.

Постановка проблеми. У сучасному житті всі сфери суспільства, а особливо медицина все частіше застосовують англійську мову. В нашу сучасність важливим питанням є вивчення мови витрачаючи якнайменше часу та використовуючи найефективніші технології навчання. Попит на вивчення англійської мови вимагає використання доцільних інформаційних технологій та методів для опанування мовою ефективніше та вміння її застосовувати в професійній діяльності. Однією з головних умов формування готовності студентів до оволодіння англійською мовою є стимулювання мотивації студентів засобами інтерактивних та інформаційних технологій, оскільки без сформованого мотиваційного утворення не існує стану готовності до діяльності. Стимулювання

у навчанні визначається як спонукання студентів до активної освітньої діяльності з використанням apps (додатків) та платформ, та ґрунтується насамперед на виробленні правильних мотивів засвоєння знань. Враховуючи сучасні зміни до вивчення англійської мови важко уявити практичні заняття без новітніх технологій та системи дій в освітньому процесі. Теперішній студент, а у майбутньому спеціаліст у галузі медицини має вільно орієнтуватися у просторі інформаційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день викладання англійської мови без використання smart дошки, комп'ютерів, навчальних платформ не буде кроком вперед. Проблемами впровадження інформаційних технологій в навчальний процес опіку-

валися А.М. Гуржій, М.І. Жалдакова, Н.В. Морзе, В.Ю. Биков, О.М. Спірін, В.П. Зінченко та інші.

А.М. Гуржій наголошує, що електронні пристрої мають незрівнянно більшу швидкість при їх використанні у роботі порівняно з іншими, механічними [1, с. 11].

Застосування курсів онлайн у ВЗО сьогодні підтверджують слова А.М. Гуржій, що дистанційна освіта, це повноцінна освіта, яка надається студентам на відстані засобами технологій. За словами А.М. Гуржій, дистанційне навчання має на меті надати студентові, що потребує професійної підготовки в певній області знань доступ до всіх необхідних матеріалів, засобів і можливостей для досягнення поставленої мети.

На його думку дистанційна освіта забезпечує масове навчання (про що свідчать МВОК (масові відкриті онлайн курси) на навчальних платформах), при цьому ціль досягається через індивідуальне навчання в рамках масового. Ми погоджуємося з тим, що збільшення кількості учнів не позначається на індивідуальній роботі викладача з кожним студентом. Дистанційна освіта має спеціально розроблені комплекси засобів, таких як електронні підручники, онлайн курси. Студенти мають зв'язок з викладачем при необхідності, що сприяє зростанню самостійної навчальної діяльності студента. Інтерактивна форма взаємодії між студентом та викладачем покращує роботу, та надає можливість перевірки виконаних робіт швидше, з персональними поясненнями та окремими коректуваннями.

М.І. Жалдакова пропонує розуміти під інформаційною технологією навчання сукупність методів і технічних засобів збору, організації, зберігання, обробки, передачі, та подання інформації, що розширює знання та розвиває можливості по управлінню технічними та соціальними процесами. Таким чином, на думку М.І. Жалдакової інформаційні технології (ІТ) навчання є педагогічна технологія, яка застосовує спеціальні способи, програмні та технічні засоби (кіно, аудіо- та відеотехніку, комп'ютери, телекомунікаційні мережі) для роботи з інформацією.

Створення і розвиток інформаційного суспільства передбачає широке застосування інформаційних технологій в освіті, що визначається рядом факторів.

По-перше, впровадження ІТ в освіту істотно прискорює передачу знань і накопиченого технологічного та соціального досвіду людства не тільки від покоління до покоління, а й від викладача до студента.

По-друге, сучасні ІТ, підвищуючи якість навчання і освіти, дозволяють студентам успішніше і швидше адаптуватися до навколишнього середовища.

По-третє, активне і ефективне впровадження цих технологій в навчальний процес є важливим чинником створення системи освіти, що відповідає вимогам інформаційного суспільства та процесу реформування традиційної системи педагогіки в світлі вимог сучасного соціуму [7, с. 22].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Використання мультимедійних додатків дозволяє викладачу зручно й ефективно візуалізувати статичну й динамічну інформацію, самостійно компоувати матеріал виходячи із особливостей конкретної групи студентів, теми та змісту практичних занять, що дозволяє домогтися максимального навчального ефекту.

Мета статті. Довести доцільність використання сучасних інформаційних технологій

у навчальному процесі при вивченні англійської мови у вищому медичному закладі.

Виклад основного матеріалу. Використання інформаційного середовища з метою навчання англійської мови є новим та перспективним шляхом в розвитку освіти, особливо це стосується студентів вищих медичних закладів. Практичні заняття не можуть обмежуватися тільки підручником, та дошкою і крейдою, медична англійська це не сухе викладання матеріалу, не зазубрювання, бо це цікаві практичні заняття з використанням smart дошки, телефонів та навчальної платформи. Роль викладача на сучасному практичному занятті з англійської мови у медичному вузі – це тьютор з новітніми знаннями в області педагогіки, психології та інформаційних технологій, який вільно оперує технічними засобами. Саме інформаційні технології є двигуном навчального процесу кредитно-трансферної системи. Застосування ІТ сприяє активізації пізнавальної сукупності послідовної діяльності студентів та мотивує їх до підвищення працездатності, розумінню важливості опанування предмету англійської мови. Підвищує ефективність практичних занять та модернізує систему вищої освіти. Розвиток нових методів навчання з використанням комп'ютерних та інформаційних технологій організують освітню діяльність шляхом інтерактивної підготовки. Де інтерактивна передача знань є процесом постійної, активної взаємодії всіх учасників навчання.

Використання Microsoft Office -365 в освітньому процесі медичного вишу є стрибком у майбутнє для покращення викладання предмету англійської мови за професійним спрямуванням. Microsoft Office -365 це набір різних програм на основі платформи Microsoft Office, який надає можливість доступу до корпоративним соціальним мережам, хмарному сховищу, та покращує роботу викладачів та студентів у досягненні результатів, забезпечує спілкування та співпрацю. Microsoft Office -365 включає в себе низку додатків та послуг, таких як Exchange, Lync, SharePoint, OneDrive, Outlook, Word, Excel, PowerPoint, OneNote and Teams, Class Notebook. Додатки Microsoft Office -365 допомагають створювати завдання для практичних занять, поширювати інформацію в зручний час для всіх учасників освітнього процесу, дають можливість для інтерактивного навчання. Одним з головних етапів роботи з хмарними сервісами є створення груп студентів. Доречним буде згадати використання офісу 365 на платформі edX, що вже стало невід'ємною частиною навчання студентів медичного вузу англійської мови за професійним спрямуванням. Завдяки офісу 365 у MS Teams створюються групи студентів, де викладач розміщує завдання з різних видів діяльності (аудіювання, читання, письмо, мовлення), та зазначає час його виконання. Студенти виконують завдання у зручний для них час, та у будь якому місці.

Використання хмарних сервісів удосконалює навчальний процес, надає доступ до тренувальних матеріалів, активізує діяльність студентів, організує дистанційне навчання, а особливо це важливо, за браком часу, при підготовці до іспиту КРОК-1, для студентів медичних вишів. Хмарно орієнтоване навчальне середовище (ХОНС) сприяє впровадження індивідуальної роботи з обдарованими студентами під час підготовки до олімпіад та наукових конференцій.

Використання додатку Teams, наприклад, має можливість допомогти студентам з курсу медично-

го вишу у підготовці до складання іспиту КРОК-1. Викладачем створюється група у додатку Teams, можна працювати зі всією групою, або з кожним студентом окремо. Викладач має змогу підготувати необхідну інформацію, розробити низку тестових завдань, підготувати відео контент та завантажити все як завдання для виконання студентами. Завдання може виконуватися будь де, але за викладачем залишається право позначити терміни виконання. Результати студентів автоматично відображаються на сторінці для перевірки опрацьованого матеріалу, а також учасники групи самостійно можуть бачити свій результат та просування за певними темами та завантаженим матеріалом. Викладач має можливість переглянути оцінки групи, прокоментувати виконане завдання та надати пояснення. Дуже зручним у використанні є робота з документом, до якого надається спільний доступ для заповнення або редагування всіх груп.

Календар сервіс допомагає викладачу планувати зустрічі зі студентами, сповіщати про поточні події, нагадувати про процес наближення заходів. Програмування плану зустрічей має більше можливостей на їх реалізацію, бо фіксується та сповіщає автоматично. Запланована зустріч може проходити у режимі онлайн, де всі учасники освітнього процесу приймають участь в обговоренні, це знімає страх виступати та доводити свої думки перед великою аудиторією. А характер та атмосфера колективного обговорення проблеми онлайн створюють сприятливі умови для розвитку навичок і умінь стисло, чітко та лаконічно висловлювати свої думки, уважно вислуховувати думки інших і аргументовано відстоювати особисті погляди. Застосовуючи цей інтерактивний метод під час проведення практичних занять з англійської мови, викладач скеровує

групу студентів на самостійне вирішення поставленої проблеми. Створення проблемних ситуацій та їх визначення сприяє розвитку креативності в пошуках спільного прийняття рішень. Так нарджується дискусія – найактивніша форма мислення, переваги якої для вивчення англійської мови беззаперечні. Навчально-пізнавальна діяльність групової дискусії відбувається у таких етапах: створення груп, визначення та обговорення проблеми, слухання іншого погляду, знаходження компромісу з іншими, що розвиває вміння висловлюватися англійською мовою. Таким чином інтерактивна форма навчання особливо вагома для вивчення англійської мови за професійним спрямуванням, адже перебуваючи у активній діяльності, студент постійно знаходиться у мовному середовищі.

Висновки та пропозиції. Застосування комп'ютерних інформаційних технологій у навчанні є однією з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку світового освітнього процесу. Умови для саморозвитку та самореалізації студентів можливі при використанні хмарно орієнтованого навчального середовища. Ці умови формують у студентів здатність навчатися протягом життя, та бути конкурентоспроможними на ринку праці, прагнути до постійного й активного накопичення знань. В процесі роботи з інформаційними технологіями та хмарними сервісами передбачається готовність студентів та викладачів до використання та володіння сучасними новітніми перспективними напрямками, до розвитку просторової уяви. Вважаємо, що доцільність використання сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі при вивченні англійської мови у вищому медичному закладі виправдана.

Список літератури:

1. Гуржій А.М., Карташова Л.А. Проблеми наступності навчання інформаційних технологій у школі й вищому педагогічному навчальному закладі. *Інформаційні технології в освіті*. 2013. № 15. С. 11–18.
2. Жорницька Т.В. Хмарні сервіси як засіб розбудови інноваційної школи. Київ, 2016. 316 с.
3. Жуган Н.Г. Застосування хмарних сервісів Office 365 в управлінській діяльності керівника. Київ, 2016. 316 с.
4. Лапінський В.В., Пилипчук А.Ю., Шишкіна М.П. та ін. за наук. ред. Бікова В.Ю. Засоби інформаційно-комунікаційних технологій єдиного інформаційного простору системи освіти України : кол. монографія. НАПН України, Ін-т інформаційних технологій і засобів навчання. *Педагогічна думка*. Київ, 2010. 160 с.
5. Литвинова С.Г. Всеукраїнський проект «Хмарні Сервіси в Освіті» як чинник розвитку нової української школи. Київ, 2016. 316 с.
6. Морзе Н.В. Як навчати вчителів, щоб комп'ютерні технології перестали бути дивом у навчанні? *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2010. № 6(86). С. 10–14.
7. Советов Б.Я., Яковлев С.А. Моделирование систем. 2019. 295 с.

References:

1. Gurzhij A.M., & Kartashova L.A. (2013). Problemi nastupnosti navchannya informacijnih tekhnologij u shkoli j vishchomu pedagogichnomu navchal'nomu zakladi [Problems of continuity teaching the information technologies in school and higher pedagogical institution]. *Information technology in education*, no. 15, pp. 11–18. (in Ukrainian)
2. Zhornic'ka, T.V. (2016). Hmarni servisi yak zasib rozbudovi innovacijnoi shkoli [Cloud services as a mean of building an innovative school]. *Dosvid uchiteliv Ukraini z vikoristannya hmarnih servisiv u sistemi seredn'oi osviti*. Kyiv: Sprint. (in Ukrainian)
3. Zhugan, N.G. (2016). Zastosuvannya hmarnih servisiv Office 365 v upravlinsk'ij diyal'nosti kerivnika [Usage of Office 365 cloud services in management]. *Dosvid uchiteliv Ukraini z vikoristannya hmarnih servisiv u sistemi zagal'noi seredn'oi osviti*. Kyiv: Sprint. (in Ukrainian)
4. Lapinsk'ij, V.V., Pilipchuk, A.Yu., Shishkina, M.P. ta in. (2010). *Zasobi informacijno-komunikacijnih tekhnologij edinogo informacijnogo prostoru sistemi osviti Ukraini* [Means of information and communication technologies of the unified information space of the education system of Ukraine]. Kyiv: Pedagogical thought. (in Ukrainian)
5. Litvinova, S.G. (2016). Vseukrains'kij proekt «Hmarni Servisi v Osviti» yak chinnik rozvitku novoi ukrains'koi shkoli [All-Ukrainian project "Cloud Services in Education" as a Factor for Development of a New Ukrainian School]. *Dosvid uchiteliv Ukraini z vikoristannya hmarnih servisiv u sistemi zagal'noi seredn'oi osviti*. Kyiv: Sprint. (in Ukrainian)
6. Morze, N.V. (2010). Yak navchati vchiteliv, shchob kompyuterni tekhnologii perestali buti divom u navchanni? [How to teach teachers to stop computer technology from being a learning wonder?]. *Computer at school and family*, no. 6(86), pp. 10–14. (in Ukrainian)
7. Sovetov, B.Ya., & Yakovlev, S.A. (2019). *Modelyuvannya sistem* [Systems modeling]. Moscow: Higher School. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-21>

УДК 159.955.4+(070.422+374.56):378

Хромченкова Н.М.Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України**ОРГАНІЗАЦІЯ РЕФЛЕКСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ
ЯК ОДНА ІЗ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано можливість використання рефлексії для формування професійної діяльності майбутніх журналістів. Рефлексія, як важливий чинник, що спонукає до подальшого розвитку особистості, де процес рефлексії у практиці дає можливість прогнозувати, критично аналізувати діяльність та оцінювати ефективність свого професійного і особистісного розвитку. Проведений аналіз наукової літератури та встановлено, що рефлексія є одним із вагомих чинників удосконалення освітнього процесу у закладах вищої освіти. Вивчення суб'єктивної взаємодії в практичній діяльності особистостей, як розуміння психічних станів, особистісних проявів, емоційних реакцій. Проаналізовано основні етапи організації рефлексивної діяльності майбутніх журналістів процесу щодо формування професійної відповідальності. Системні зміни в рефлексійній діяльності майбутніх журналістів, показали, що самокерування розвитком у виконанні практичних завдань та підключення інтелекту суб'єктів на об'єктах додають успіху та підвищують рівень навчальних досягнень.

Ключові слова: організація, рефлексійна діяльність, майбутні журналісти, професійна відповідальність.

Khromchenkova NataliaInstitute of Higher Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine**ORGANIZATION OF REFLEXIVE ACTIVITY OF FUTURE JOURNALISTS
AS ONE OF THE PEDAGOGICAL CONDITIONS
OF FORMING PROFESSIONAL RESPONSIBILITY**

Summary. The article theoretically substantiates the possibility of using reflection to shape the professional activity of future journalists. Reflection is an important factor that encourages the further development of the individual, where the process of reflection in practice makes it possible to predict, critically analyze activities and evaluate the effectiveness of their professional and personal development. An analysis of the scientific literature was conducted and it was found that reflection is one of the major factors for improving the educational process in higher education institutions. The study of subjective interaction in the practical activity of individuals, as an understanding of mental states, personal manifestations, emotional reactions. The main stages of the organization of reflective activities of future journalists in the process of forming professional responsibility are analyzed. Systemic changes in the reflective activities of future journalists have shown that self-management of development in practical tasks and the integration of subjects' intelligence on objects add success and increase the level of educational achievement. The organization of the reflective activities of future professionals is a certain tool for achieving a certain purpose and interconnection with society. The activities of future professionals are active, professional, meaningful, and conscious (as opposed to behavioral) meaningful action and therefore transformed into activities, including in a variety of stages: engaging in activity, goal setting, designing actions, implementing actions, analyzing the results of actions and comparing them with set goals. In our opinion, responsibility is a kind of lever and is an integral part of the professional activities of future professionals. It is a general sociological category that expresses a person's conscious attitude toward the demands of social need, responsibilities, social tasks, norms and values. Responsibility means awareness of the nature and importance of the activity, its consequences for society and social development, the actions of the individual from the point of view of the interests of society and therefore requires the use of critical thinking.

Keywords: organization, reflection activities, future journalists.

Постановка проблеми. Розвиток освітнього простору України детермінується процесами європейської інтеграції, які впливають на життя суспільства, і корегують вищу освіту в інноваційному напрямі. Орієнтирами реформування освіти України є модернізація освітньої діяльності закладів вищої освіти в контексті європейських вимог, де інтеграційні процеси створюють умови для всебічного розвитку високоосвіченої, творчої особистості, здатної до професійного саморозвитку, самовдосконалення протягом життя. Сучасне суспільство вимагає висококваліфікованих майбутніх журналістів, здатних приймати нестандартні рішення, здійснювати пошуку креативних шляхів вирішення професійних проблем та життєвих ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні аспекти професійної відповідальності розкрито у працях К. Абульханово-Славської, Г. Ващенко, М. Левківського, В. Лугового, О. Савченко, В. Сухомлинського та ін.

Фундаментальні засади фахової підготовки журналістів розроблено О. Відною, А. Калмиком, В. Костюком, В. Різуном, А. Станьком, В. Тулуповим. Окремі аспекти формування професійних знань, умінь та навичок журналіста розглянуті у дослідженнях О. Барабаш та Л. Усманової.

Наукові розвідки в галузі теорії журналістської творчості здійснювали В. Аграновський, О. Бочковський, Р. Горден, Т. Засоріна, В. Здорова, С. Карконосенко, Д. Кеатс, Г. Мейн, І. Ми-

хайлин, Е. Проніна, Е. Прохоров, С. Сірополко, Л. Світич, Н. Федосова, Г. Чіл, Ю. Шаповал та ін.

Методичні аспекти журналістської творчості, що розкривають відповідальність розглянуті у працях Т. Бударіної, В. Владимірова, С. Горевалов, С. Маст, М. Мекель та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте незважаючи на вказані дослідження, проблема формування професійної відповідальності майбутніх журналістів залишається поза увагою дослідників. Зокрема, недостатньо розробленою є проблема організації рефлексивної діяльності майбутніх журналістів зорієнтовану на формування професійної відповідальності.

Мета статті: теоретично обґрунтувати можливість використання рефлексії для формування професійної діяльності майбутніх журналістів.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу наукової літератури встановлено, що рефлексія є одним із вагомих чинників удосконалення освітнього процесу у закладах вищої освіти. Так, Ю.Л. Дяченко, М.Ю. Заушнікова (2016) вважають, що професійна рефлексія у діяльності фахівця є чинником, що спонукає до подальшого розвитку особистості, де процес рефлексії у практиці дає можливість прогнозувати, критично аналізувати діяльність та оцінювати ефективність свого професійного і особистісного розвитку [2].

У психологічних словниках, поняття «рефлексія» трактується не тільки як знання людиною особливостей своєї особистості, але й, як розуміння своїх психічних станів, особистісних проявів, емоційних реакцій [1].

Розуміння науковцями рефлексії як умови, що допомагає попередити та подолати деформаційні тенденції фахівців з фізичної реабілітації, дає нам підстави розмежувати поняття рефлексії, як уявлення про невід'ємну (іманентну) якість особистості і як професійну характеристику. З психологічної точки зору, рефлексія допомагає професійному зростанню, оволодінню нею як професійною якістю, що відповідно, і визначає рефлексію як провідну психологічну умову подолання професійних деформацій фахівця [3].

А.К. Маркова (1996) звертає увагу на екстремальні ситуації, які негативно впливають на психіку і здоров'я людини, і з нашої точки, це дуже важливо, чинники: невизначеність часу появи події, монотонія, дефіцит інформації, тривале позбавлення сну, тривала дія включення в процес, потенційна загроза життю, тобто відсутність на майбутнє перспективи; стан психічного напруження особистості, викликаний складними умовами діяльності, конфліктами, передбаченням несприятливого розвитку подій, постійне відчуття дискомфорту, тривоги тощо. Де, позитивний стан особистості мобілізує на діяльність, і напруження знижує стійкість психічних і рухових функцій. Сприйняття інформації особистості у випадку значних труднощів блокує можливість адекватно розв'язувати критичні ситуації, емоційно реагувати на діяльність іншого суб'єкта, нездатність проявляти свідоме зусилля і оволодіти ситуацією, мотиваційне включення, при виконанні або ухиленні небезпеки і ризику [4].

Організація рефлексивної діяльності майбутніх фахівців є певним інструментом досягнення певної мети та взаємозв'язок з суспільством. Ді-

яльність майбутніх фахівців активна, та надає професійного сенсу, і є свідомою (на відміну від поведінки) осмисленою дією і тому перетворюється в діяльність, включаючи в різноманітності етапів: залучення в діяльність, цілепокладання, проектування дій, здійснення дій, аналіз результатів дій і порівняння їх з поставленими цілями.

На нашу думку, відповідальність є своєрідним важелем і є невід'ємною частиною професійної діяльності майбутніх фахівців. Це загальносоціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідальність означає усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства тому потребує використання критичного мислення.

Журналістська діяльність в рамках професійної відповідальності, передбачає постійне використання критичного мислення, оскільки це основний шлях боротьби з дезінформацією та дає можливість успішно вирішувати завдання пов'язані з професійною діяльністю.

Критичне мислення (усвідомленість, самостійність, рефлексивність (самоаналіз), цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість, самоорганізованість). Особистість, яка критично мислить вмє: спостерігати і бути уважною до деталей, уважно і зосереджено вивчати інформацію, швидко визначати найважливіше, реагувати на ключові моменти повідомлень, без особливих зусиль обґрунтувати свою точку зору, застосовувати аналітичні навички в найрізноманітніших ситуаціях.

О. Пометун та І. Суценко (2018) розкривають критичне мислення як розвиток особистості, де мислення стає найактуальнішим за часів інтенсивних соціальних змін, коли не можливо діяти без постійного пристосування до нових політичних, економічних та інших обставин, без ефективного вирішення проблем, значна частина яких не передбачувана. У цьому сенсі життєва необхідність критичного мислення для вітчизняної освітньої системи очевидна [5].

Вважаємо, що ґрунтовне опанування технологією критичного мислення допоможе майбутнім журналіста підвищити свій рівень професійної відповідальності та успішно вирішувати професійні проблеми.

Людина як свідомо істота завжди діє під впливом думок, власних виборів і рішень. Розмірковуючи над тим чи іншим рішенням, ми намагаємося врахувати те, що нам відомо, і вибрати найкращий спосіб дії. Часто погляди та переконання особистості не є свідомими, ані критичними, і формуються під впливом багатьох чинників – зокрема соціальних, політичних, економічних, біологічних чи фізіологічних. Більшість не використовують можливості, закладені в цій дивовижній людській здатності – мислити. Набір розумових стратегій і операцій, опанування якими передбачає вільне використання особистістю мисленневих операцій високого рівня, що застосовується для формування обґрунтованих висновків, оцінок і прийняття рішень [6].

Ф. Михайлов стверджував, що усвідомлення, є рух та пошук нових проблем, вихід за рамки уявлень, що склалися. Усвідомити пробле-

му, усвідомити суперечність, що знаходиться в основі проблеми, переконатися в необхідності її розв'язання, шукати такий спосіб зміни обставин, який розкаже дану суперечність. А це означає, по-новому побачити майбутнє, сформулювати мету своїх дій. Усвідомленість створює особистість вільною, дозволяє конструювати майбутнє в доцільній діяльності, що будується за мірою особистості, тобто, ідеальною метою. Життєдіяльність повністю підкорена обставинам, умовам, де вільна особистість усвідомлює необхідність цілеспрямованої зміни обставин, своїх способів діяльності, своїх знань, умінь і навичок, своїх потреб і здібностей – самовдосконалення.

Нам імпонує підхід запропонований Л.В. Яковлевою (1991) щодо етапів організації рефлексії, а саме: професійне самовизначення, самореалізація, саморозвиток (виконання завдань та аналіз дій); реалізація журналістської функції з оптимальними нервово-психічними витратами (реакція на емоційний стан); володіння адекватними засобами самовираження, протидії професійним деформаціям (рішення); розкриття духовних можливостей, мислення (інтелектуальний розвиток), яке розкриває умови, здатності щодо осмислення власної життєдіяльності, що актуалізує проблему організації рефлексивної діяльності майбутніх журналістів процесу і результату сформованості професійної відповідальності [9].

Запропоновані етапи нами спроектувати у розроблену методику формування професійної відповідальності майбутніх журналістів. Методика формування професійної відповідальності майбутніх журналістів ґрунтується на засадах компетентнісного, системного та діяльнісного підходів, включає визначені етапи, методи та засоби навчання, показники (контактний, мотиваційний, інформаційний, інтерпретаційний) та засоби діагностування, що забезпечують підвищення рівня сформованості професійної відповідальності майбутніх журналістів.

Рефлексія, впливає на розвиток особистості та знання, дає можливість керувати діяльністю, робить особистість суб'єктом активності та тісно пов'язана з професійним мисленням й діяльністю, спрямована на усвідомлення своїх дій, поведінки іміджу та прогнозування наслідків впливу.

Складові професійної рефлексії: інтереси, потреби, переваги. Вирізняється духовно внутрішньою наповненістю, емоційною-чуттєвою позицією, об'єктивно-суб'єктивним характером [7].

З огляду на зазначені підходи і напрями з'ясовано, що рефлексія вчителя – це інтегральне особистісне утворення, завдяки якому відбуваються процеси самопізнання, самооцінки, самоінтерпретації, самоаналізу власних знань, поведінки і переживань у перебігу педагогічної діяльності, усвідомлення вчителем того, як його сприймають та оцінюють інші суб'єкти навчально-виховного процесу, розв'язання професійних суперечностей через їх осмислення і переосмислення, вибір та оцінку адекватної стратегії професійної діяльності тощо [8].

Рефлексивна діяльність майбутніх журналістів є своєрідним інструментом самопізнання, оцінка і аналізу своєї діяльності та водночас мотивацією до самовдосконалення. Одним із компонентів рефлексивної діяльності є конструктивне критичне мислення, зокрема, вміння приймати самостійні аргументовані рішення та робити обґрунтовані висновки.

Висновки. Отже, рефлексійна діяльність майбутніх журналістів орієнтована на критичне мислення й усвідомлення особистості, виконання поставлених завдань у соціумі для досягнення певної суспільної мети, процесом проектування дій. Проаналізовано основні етапи організації рефлексивної діяльності майбутніх журналістів процесу і результату сформованості професійної відповідальності та встановлені характеристики рефлексії, а саме, створення свого нового; визначати поле дій; регулювання своєї поведінки; здатність ініціативно, критично, й інноваційно рефлексувати результати діяльності та відносин.

На нашу думку, використання рефлексивної діяльності в освітньому процесі під час підготовки майбутніх журналістів забезпечує суттєвий вплив, рівень самопізнання особистості на формування його професійної відповідальності.

Рефлексія набуває специфіки, зумовлює характер діяльності, яка полягає в постійному рефлексивному аналізі професійних ситуацій. Рівень професійної рефлексії є показником професійної діяльності на особистісно-смысловий рівень.

Список літератури:

1. Большой психологический словарь: под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. С-Петербург : Прайм-Евронек, 2006. 666 с.
2. Дяченко Ю.Л., Заушнікова М.Ю. Професійна рефлексія у діяльності фахівця з фізичної реабілітації. *Молодий вчений*. 2016. № 11.1 (38.1). С. 21–23.
3. Малихін О., Герасимова О. Формування рефлексивної компетентності студентів в освітньому процесі вищої школи. *Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. С. 128–150.
4. Маркова А.К. *Психология профессионализма*. Москва : МГС Знание, 1996. С. 37.
5. Помегун О., Гупан Н. Розвиток критичного мислення учнів засобами шкільного підручника з історії. *Проблеми сучасного підручника*. 2018. № 20, № 1. С. 327–338.
6. Помегун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.
7. Опалюк Т. Соціальна рефлексія майбутнього вчителя: зміст, сутність, структура. *International academy journal «Web of Scholar»*. 2018. No. 1(19). Vol. 4, January, pp. 29–33.
8. Палько Т.В. Психологічні особливості розвитку рефлексії вчителів в умовах післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 19.00.07. Київ, 2015. 20 с.
9. Яковлева Л.В. Формирование готовности будущего учителя к педагогической рефлексии : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.0.1 Москва, 1991. 17 с.

References:

1. Meshcheryakova, B.G., & Zinchenko, V.P. (2006). *Bol'shoy psikhologicheskii slovar'* [Psychological Dictionary]. SPb.: Praym-Evroznak. (in Russian)
2. Dyachenko, Yu.L., & Zaushnikova, M.Yu. (2016). Profesiyna refleksiya u diyal'nosti fakhivtsya z fizychnoyi reabilitatsiyi [Professional reflection in the activity of a specialist in physical rehabilitation]. *Molodyy vchenyy*, vol. 11.1, no. 38.1, pp. 21–23.
3. Malikhin, O., Gerasimova, O., & Ognev'yuk, V. (2015). *Formuvannya refleksivnoi kompetentnosti studentiv v osviti'omu protsesi vishchoi shkoli. Kompetentnisno zorientovana osvita : yakisni vimiri* [Formation of students' reflective competence in the higher education process. Competency-oriented education: qualitative dimensions]. Kyiv: Kyiv B. Grinchenko university.
4. Markova, A.K. (1996). *Psikhologiya professionalizma* [Psychology of professionalism]. Moscow: MGS Znanie.
5. Pometun, O., & Gupan, N. (2018). Rozvitok kritichnogo mislennya uchniv zasobami shkil'nogo pidruchnika z istorii [Developing students' critical thinking with the help of a history textbook]. *Problemi suchasnogo pidruchnika*, vol. 20, no. 1, pp. 327–338.
6. Pometun, O. (2018). Kritichne mislennya yak pedagogichniy fenomen [Critical thinking as a pedagogical phenomenon]. *Ukrainian pedagogical journal*, vol. 2, pp. 89–98.
7. Opalyuk, T. (2018). Sotsial'na refleksiya maybutn'ogo vchitelya: zmist, sutnist', struktura [Social reflection of the future teacher: content, essence, structure]. *International academy journal «Web of Scholar»*, vol. 4, no. 1, pp. 29–33.
8. Pal'ko, T.V. (2015). *Psikhologichni osoblivosti rozvitku refleksii vchiteliv v umovakh pislyadiploinoipedagogichnoi osviti* [Psychological peculiarities of teacher reflection development in postgraduate pedagogical education]. (PhD Thesis). Kyiv.
9. Yakovleva, L.V. (1991). *Formirovanie gotovnosti budushchego uchitelya k pedagogicheskoy refleksii* [Formation of future teacher's readiness for pedagogical reflection]. (PhD Thesis). Moscow.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-22>

UDC 378.147.091.33:81'243]:34-051

Bukhinska Tetiana, Hladkoskok Lesia, Melnyk Olena
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FORMATION OF FOREIGN-LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE LAWYERS USING INTERACTIVE TECHNOLOGIES

Summary. In the article the peculiarities of formation of foreign language communicative competence among law students are analyzed. This competence is determined by the ability to communicate effectively in a foreign language in the conditions of a foreign language environment. The components, which reflect the content of the foreign language communicative competence and correspond to the purposes of teaching foreign language students of legal specialties, are distinguished. The focus is on the ways of integrating the set of innovative methods and technologies of foreign language learning, as well as on the organization of a holistic educational process based on competency and communication approaches.

Keywords: competence, communicative approach, professional communication, foreign languages, teaching methods, interactive technologies.

Бухінська Т.В., Гладкоскок Л.Г., Мельник О.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Процеси формування комунікативної компетентності та роль іноземної мови у професійному розвитку майбутніх юристів є предметом нашого дослідження. Під компетентністю ми розуміємо здатність проявляти професійні якості, підвищувати рівень кваліфікації, встановлювати ділові зв'язки та вміння адаптуватись до потреб та змін. У статті досліджено особливості формування іншомовних компетентностей, які передбачають здатність виконувати практичні завдання іншомовної комунікації, здійснювати ефективне спілкування іноземною мовою в умовах іншомовного середовища. Виокремлено компоненти, які відображають зміст іншомовної комунікативної компетентності та відповідають цілям навчання іноземній мові студентів юридичних спеціальностей. Основні компоненти іншомовної комунікативної компетентності: мовна компетентність, що включає в себе фонетичну, граматичну, лексичну та орфографічну компетентності; мовленнєва компетентність, до якої відносяться аудіювання, говоріння, читання та письмо; соціокультурна компетентність передбачає знання соціокультурного контексту, в якому використовується мова. Велика увага приділена застосуванню інформаційних та телекомунікаційних технологій, що є невід'ємною частиною системи комплексного навчання. З'ясовано, що найбільш корисними для комунікативного підходу є інтерактивні технології з навчальними програмами, які орієнтують студентів на пізнавальну роботу і впливають на розвиток комунікативних навичок та вмінь роботи в команді. Виділено чотири групи інтерактивних технологій, у процесі реалізації яких забезпечується відповідний рівень досягнення комунікативних цілей: інтерактивні технології кооперованого навчання, інтерактивні технології групового навчання, технології ситуативного моделювання, технології опрацювання дискусійних питань. Високий рівень іншомовної комунікативної компетентності є важливою умовою самореалізації у професійній сфері на міжнародній арені.

Ключові слова: компетентність, комунікативний підхід, фахове мовлення, іноземні мови, методи навчання, інтерактивні технології.

The problem under discussion. Integration of Ukraine into the European space, social changes in our society, integration processes in higher education, the introduction of European standards for the training of specialists in different industries are a significant reason for the active study of foreign languages, which in the future will be an integral part of professional development. In modern conditions, there is an increasing number of opportunities for cooperation with foreign colleagues, which consequently causes an increase in requirements to the level of command of foreign languages. However, the increasing importance of studying foreign languages by law students is due not only to the processes of European integration, but also to the current political situation in Ukraine.

Analysis of recent research and publications. The analysis of scientific sources on the problem of research indicates a considerable interest in the issue of learning foreign languages in Europe and Ukraine in particular. The works of Ukrainian scientists O. Bihych, V. Derkach, N. Halskova, L. Zablotska, N. Lavrychenko, O. Maslyko and others are devoted to this problem. In modern science, various aspects of the competence approach in the study of foreign languages were studied by such authors as N. Bibik, L. Vashchenko, O. Lokshyna, O. Ovcharuk, L. Parashchenko, N. Kuzmina, O. Polunina, V. Rybalka, V. Sayuk, K. Sharapenko and others. V.F. Aitov, N. Artikutsa, P. Atutov, O. Badurka, H.K. Borozenets, O.V. Herasymenko, O.V. Hrosh, D.I. Demchenko, H.A. Kozlakova, N. Kostenko, T.A. Kostiukov, L.E. Nahorniuk,

N. Nychkalo, A.I. Petrova, O. Poliakov, Y. Pradid, M.H. Pradivliannyi, I.V. Sekret, A. Waters have dealt with the problems of improving vocationally oriented learning of foreign languages. However, the problem of the formation of the foreign-language communicative competence of future lawyers remains insufficiently studied, which justifies the relevance of our study.

The aim of the article is to consider the processes of formation of key foreign language competences and to substantiate the role of foreign language in the development of professional communicative competence of future lawyers.

Outline of the main research material. Many researchers at the present stage of development of science pay great attention to the definition of competencies, classification and structuring of their different types and directly determine the essence of the competence approach. The concept of competence can be understood as a combination of knowledge, practical skills and competencies that determine the ability of the learner to successfully pursue professional and educational activities in the future [7]. Competence is the ability to show professional personal qualities, the ability to effectively establish business relationships, quickly and adequately adapt to needs and changes, systematically improve the level of skills.

Foreign language competence is a set of knowledge, skills and competences that ensure effective communication in a foreign language, namely the ability to understand the language, speak clearly, adequately and spontaneously respond to the request for communication, change the range of communication, successfully use foreign language both in professional activity and for self-education. Foreign language professional communication competence is defined as a complex integrative whole that provides competent professional communication in the language of a specialty in the context of intercultural communication [13].

The success of communication depends primarily on the chosen forms and styles of communication, so the formation of foreign language communicative competence should aim at students' mastering the following aspects of interaction:

- 1) communicative genres that are professionally defining for a particular specialty;
- 2) ability to use terms in a business context;
- 3) language etiquette within business contacts, which is an integral component of professional language communication;
- 4) basics of rhetorical knowledge and skills;
- 5) rules for taking into account extralinguistic factors that serve as an important parameter for assessing the communicative situation and planning communicative actions;
- 6) regularities of definition of status-role characteristics of the partner (psychological competence) [6, p. 13–15].

Due to the complexity and multifaceted nature of the process of foreign language communication on professional topics, the researchers have identified the following major components of the future specialist's foreign language communication competence:

- 1) Language competence – phonetic, grammatical, lexical, spelling;

- 2) Speech competence – listening, speaking, reading and writing;

- 3) Sociocultural competence – knowledge of the sociocultural context in which language is used, as well as the effects of the environment on the choice of language forms.

Competent approach to language training involves the ability to perform practical tasks of foreign language communication, namely to receive, transmit and be able to analyze the information received in a language environment.

Formation of foreign language competences should be communicative in nature, that is, the speaker should not only theoretically possess certain means of communication, but also be able to use them practically in all types of speech activity. The main task of the teacher is to properly organize the activities of students, which are aimed at solving educational problems. It is the teacher who should be able to clearly model all the speech situations of real everyday communication, as well as communication according to the professional needs of the students. It is also necessary to properly motivate students to carry out communicative tasks and to direct them toward the goals of communication.

Thus, at present, the study of foreign languages is directed not at the elementary understanding of professional texts, but rather at the ability to communicate with native speakers, to learn a foreign language in the process of dialogue. As for law students, the ability to navigate the legal systems of countries that are significantly different from one another is particularly important to them. The acquisition of professional vocabulary, which is used not only in oral language, but also in writing, which implies the ability to correctly summarize and keep legal documents, plays an important role in foreign language training. The future lawyer, taking into account all the intricacies of this profession, should be able to communicate properly on professional topics with foreign colleagues, as well as on domestic topics with foreign citizens. The problem of socialization always remains an important factor in learning a foreign language.

The communicative qualities of a foreign language specialist include the following components:

- 1) communicative – the ability to participate in foreign-language professional communication, to exercise linguistic activity in specific situations of professional communication;

- 2) linguistic – knowledge of the rules of linguistic and non-linguistic behavior in defining the rules of standard situations of professional communication, knowledge of the national and cultural features of the language being taught, and the ability to exercise their linguistic behavior in accordance with this knowledge;

- 3) methodical – the student's ability to organize his / her foreign language study work in a meaningful, creative and purposeful manner [4].

It is the communicative approach, aimed at the practice of communication, which occupies the first place among the teaching methods of foreign language. Teachers should not use particularly complex syntactic constructions and vocabulary. However, it would be a mistake to assume that the communicative method involves only light conversations. According to the European Guidelines for Language

Education, the global scale for establishing a level of language proficiency consists of six levels – from basic to nearly perfect. Those who have an extensive vocabulary and are fluent in a foreign language, read and understand professional publications in a foreign language without difficulty, may not always have a conversation with a foreign colleague on a specific topic. To eliminate this fear of communication, it is necessary to immerse yourself as much as possible in the language process, to minimize the use of one's native language in the classroom.

In the process of teaching foreign language students, it is important not to focus solely on grammar and memorization of vocabulary, it is much more important to develop the ability to perceive and understand the speaker's thoughts, to feel their intonation. Grammar material must be improved and refined in oral language.

Today, qualitative language training of specialists is not possible without the use of computer equipment and a variety of software, which allow not only to increase the volume of mastering the curriculum, but also to make the educational process more interesting, diverse and in-depth. Application of information and telecommunication technologies, namely work with educational computer programs, creation of presentations in the PowerPoint program, use of the World Wide Web is an integral part of the system of complex training. In multimedia presentations, audio and visual effects are combined, which at times improves the efficiency of language acquisition and enables the development of language skills. It is audiovisual tools that create favorable conditions for the formation of foreign language competences. In order to correctly decode audio recordings, you need not only to have a high level of foreign language skills, but also to have intellectual abilities, a broad outlook, to correctly think, to understand where it begins and where it ends. The teacher should take into account the complexity of the audio and video materials and use them according to the actual level of foreign language proficiency of the students. At the moment there are plenty of various educational programs and films prepared by native speakers, which are available on the open Internet. In German it is, for example, Easy German, Extra auf Deutsch, Deutsch lernen mit Dialogen / Geschichten / Videos, in English it is Person to Person, Extra English, Show English, Ororo.tv.

The video watching should no way be passive. To improve understanding of what is seen and heard, all films are accompanied by tasks for each episode watched. The exercises and tasks offered by the authors after review correspond to the level of language proficiency. Thus, beginners are offered basic tasks that are even presented in their native language, for example: 1) Watch the video. First, answer the question. Then find out who (main character) talks to. 2) What are the people saying? Watch the video clips once and select the correct dialog sections, each having two correct sections. 3) Look at the photos. Which greetings fit the best in every situation? Select one. 4) What are the people asking? Watch the video clips and make a selection. 5) How do people greet each other in German? Listen to the audios and repeat them out loud. Videos designed for listeners with sufficient and high level of language proficiency are commented on only the

language being learned and the tasks are also more complicated, for example for B1: 1) Listen to the conversation and fill in the missed words in the correct order, creating a dialogue. 2) Find antonyms for the adjectives and adverbs you heard in the video, using only the -un prefix. 3) Remember to use the past tense. Select the sentences from the video that were used in past tenses. 4) Imagine you are getting a job, listen to questions and formulate your own answers. Such tasks not only refine language skills, but also facilitate the acquisition of grammatical material.

The centerpiece of the class is the teacher, who should organize the film's active perception and subsequent communication activities through the development of specially selected exercises that will facilitate the formation of the following skills:

- to draw parallels between the two cultures;
- to characterize and evaluate realities;
- to express their own opinion;
- to know and understand the historical events of the language being taught;
- to form a positive attitude towards another culture;
- to comment on foreign language material;
- to solve specific problems in specially created communication situations.

One effective task after watching a movie can be to play what has been seen and heard as a modified translation, provided the content structure is maintained. Students can reenact dialogues and monologues. The teacher also uses non-adapted TV shows and interviews, which gives more opportunities to distinguish between the phonetic features of broadcasting by different native speakers. New multimedia tools that use audio-visual format provide features that traditional textbooks cannot provide.

Given the communicative orientation of all exercises and tasks, the most useful for a communicative approach are interactive technologies with their teaching techniques. First of all, interactive training focuses on active and cognitive work of students, also influences the development of communication skills, ability to work in a team, which is especially important for future lawyers.

According to Pometun and Pyrozhenko, interactive technologies are divided into four groups:

- interactive cooperative learning technologies (in small groups) (Snow avalanche, Carousel, Incomplete sentence, Aquarium)
- interactive group learning technologies (Brainstorm, Learn by Teaching, Mosaic, Decision Tree)
- situational modeling technologies (role play, imitation, Trial on one's behalf)
- technologies of working out discussion questions (Press method, Talk show, Occupy a position) [9].

In the process of implementing interactive methods of teaching foreign language lessons, it is necessary to keep in mind that the principle of collective interaction is fundamental. Such interaction ensures students' achievement of communicative goals through discussions, debates, dialogues, games, improvisations.

Various situational exercises are used to teach monologue and dialogues, as well as to learn grammar and vocabulary in foreign language classes, which greatly enhance students' cognitive activity. For monologue speech, exercises that need to be

completed will be helpful. So, for example, law students will find it interesting to describe situations where they commit unlawful, illegal acts against a particular person. It will be interesting to hear the opinion of each student, a future lawyer, what they would advise to do in a particular situation. Dialogue is a common role-playing method. Such exercises help to systematize students' knowledge, translate the passive vocabulary into an active one, and stimulate the development of speech skills. Students are given the opportunity to get creative, and the teacher only provides the language aids needed to solve the problem.

It is the group work that is most consistent with the real situations that arise in the course of professional activity. Affiliate learning in groups is of great importance because in the process students acquire some knowledge of their profession, have the ability to speak, learn to communicate successfully, understand their partners' opinions and build dialogue with them. Such training differs significantly from regular group work in that it takes into account the contribution of each group member to the task and the achievement of the goal. Interactive interaction promotes high intensity of communication of participants, changing the form of communication, which helps to better understand and perceive information.

From a large number of teaching methods, researchers distinguish project method. The project technology of teaching meets the modern requirements for the training of vocationally oriented communication in a foreign language. This technology involves student activity, individual or group. The project works are ideal for groups of students with different levels of preparation. In the course of preparation, they have a real opportunity to communicate with each other in a foreign language. Each student takes responsibility for the implementation of the projects, analyzes the shortcomings and looks for solutions. For future lawyers, the ability to make their own decisions, think logically, analyze their successes and failures is very important.

Teachers' online collaboration with students can also be guided by creating the most up-to-date

situations, which is best suited to the MyEnglishLab platform, which offers new opportunities for learning English and changes the perspective of traditional foreign language learning to a new, European level. The main factor in learning on the MyEnglishLab platform is the online collaboration of teachers with students using all the features of the platform. This platform gives you the opportunity to communicate with students in real time, to set the timing of tasks (with a reminder), to select tasks for the whole group or for individual students. The foreign language teacher is given a new role, transformed into a supervisor and creates an environment where students can form new knowledge by actively engaging in learning [5].

Consequently, the changes of the field and the place of the teacher in the educational process – from the translator of knowledge and skills of activity to the projector of the individual trajectory of the intellectual and professional development of the student – are very important. In the case of innovative teaching, foreign language teachers should first and foremost act as a mentor, consultant, facilitator, tutor, and trainer. In this case, all participants of the educational process interact together, exchange information, solve the problems cooperatively, simulate situations, evaluate the actions of colleagues and their own behavior, and immerse themselves into the real atmosphere of business cooperation on solving topical professional issues.

Conclusion. The condition of optimal functioning of the specialist in the field of law in the system of modern professional socio-cultural conditions is the achievement of foreign language communicative competence, which is considered as an attribute of professionalism. Not only does this make it possible to build a successful career, but it is also an important prerequisite for self-realization in an intercultural environment, and for success in the professional field in the international arena. The essence of the process of forming the foreign language communicative competence of law students can reasonably be considered as their preparation for communication in different conditions of professional activity.

References:

1. Andreyko, Y.V. (2013). Inshomovna profesiyna komunikatyvna kompetentsiia [Foreign-language professional communicative competence]. *Ped. nauky: zb. nauk. pr.* Issue 63, pp. 238–241. (in Ukrainian)
2. Bidiuk, N.M. (2012). Formuvannia mizhkulturnoyi komunikatyvnoyi kompetentsiyi u maybutnikh fakhivtsiv mizhnarodnykh vidnosyn [Formation of intercultural communicative competence in the future specialists of international relations]. *Visnyk cherkaskoho universytetu. Ser. Ped. nauky.* Issue 135, pp. 141–146. (in Ukrainian)
3. Kornieva, Z. (2014). Komponentnyi sklad inshomovnoyi profesiyno-oriyentovanoyi komunikatyvnoyi kompetentnosti studentiv VTNZ [Component composition of foreign language vocational-oriented communicative competence of students of VTNZ]. *Molod i rynek*, no. 6, pp. 36–41. (in Ukrainian)
4. Labasheva, N.A. (2002). *Proektirovaniye professionalno-oriyentirovannogo obucheniya inostrannomu rechevomu obshcheniyu studentov yuridicheskikh vuzov* (PhD Thesis) [Designing vocationally oriented training for foreign language communication of law students]. Krasnodar. (in Russian)
5. Mys', T.I. (2019). Vykorystannia platformy MyEnglishLab u navchanni maybutnikh yurystiv anhliyskoyi movy [The use of the MyEnglishLab platform in the training of future English language lawyers]. *Bulletin of the Kyiv National Linguistic University. Series: Pedagogy and Psychology.* Issue 30, pp. 120–126. (in Ukrainian)
6. Nikolayeva, S.Y. (2010). Tsili navchannia inozemnykh mov v aspekti kompetentnisnoho pidkhodu [Aims of foreign language learning in the competence approach]. *Inozemni movy*, no. 1, pp. 11–17. (in Ukrainian)
7. On Higher Education: Law of Ukraine of July 27, 2017. Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
8. Panasiuk, Y. (2015). Kompetentnisnyi pidkhid u vykladanni inozemnoyi movy [Competence approach in foreign language teaching]. *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University. Philological Sciences. Linguistics*, no. 3, pp. 196–202. (in Ukrainian)
9. Pometun, O., & Pyrozhenko, L. (2004). *Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnologii navchannia* [Modern lesson. Interactive teaching technologies]. Kyiv. (in Ukrainian)

10. Rudina, M. (2013). Inshomovna komunikativna kompetentnist yak skladova profesionalizmu maybutnikh uchyteliv [Foreign language communication competence as a component of future teachers' professionalism]. *Osvita na Luhanshchyni*, no. 2, pp. 153–158. (in Ukrainian)
11. Stavyska, I.V. *Informatsiyno-komunikatsiyni tekhnolohii v osviti* [Information-communicative technologies in education]. Access mode: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1103> (in Ukrainian)
12. Stavyska, I.V. Inshomovna kompetentnist: mistse definitsii u terminolohichnomu poli suchasnykh naukovykh sudzhen [Foreign language competence: a place of definition in the terminological field of modern scientific judgment]. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, no. 4, pp. 280–286. (in Ukrainian)
13. Tenishcheva, V.F. (2008). *Integrativno-kontekstnaya model formirovaniya professionalnoy kompetentsyi* [Integrative-contextual model of the formation of professional competence]. Moscow. (in Russian)

Список літератури:

1. Андрейко Я.В. Іншомовна професійна комунікативна компетенція. *Пед. науки : зб. наук. пр.* 2013. Вип. 63. С. 238–241.
2. Бідюк Н.М. Формування міжкультурної комунікативної компетенції у майбутніх фахівців міжнародних відносин. *Вісник Черкаського ун-ту. Сер. Пед. науки.* 2012. Вип. 135. С. 141–146.
3. Корнева З. Компонентний склад іншомовної професійно-орієнтованої комунікативної компетентності студентів ВТНЗ. *Молодь і ринок.* 2014. № 6. С. 36–41.
4. Лабашева Н.А. Проектирование профессионально-ориентированного обучения иностранному речевому общению студентов юридических вузов : дис. ... канд. пед. наук. Краснодар, 2002. 215 с.
5. Мись Т.І. Використання платформи MyEnglishLab у навчанні майбутніх юристів англійської мови. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Педагогіка та психологія.* 2019. Вип. 30. С. 120–126.
6. Николаева С.Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови.* 2010. № 1. С. 11–17.
7. Панасюк Ю. Компетентнісний підхід у викладанні іноземної мови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство.* 2015. № 3. С. 196–202.
8. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ, 2004. 192 с.
9. Про вищу освіту : Закон України від 27 липня 2017 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
10. Рудіна М. Іншомовна комунікативна компетентність як складова професіоналізму майбутніх учителів. *Освіта на Луганщині.* 2013. № 2. С. 153–158.
11. Ставицька І.В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1103>
12. Ставицька І.В. Іншомовна компетентність: місце дефініції у термінологічному полі сучасних наукових суджень. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2013. № 4. С. 280–286.
13. Тенищева В.Ф. Интегративно-контекстная модель формирования профессиональной компетенции : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Москва, 2008. 44 с.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-23>

УДК 821.163.41-34.09"199"М.Павич

Гук З.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОПОВІДАННЯ М. ПАВИЧА «СКЛЯНИЙ СЛИМАК» ЯК ФОРМАЛЬНИЙ І НАРАТИВНИЙ ЛАБІРИНТ

Анотація. У статті розглядаються основні аспекти поетики оповідання «Скляний слимак» визначного сербського письменника Мілорада Павича. Особлива увага зосереджена на дослідженні специфіки оповідної структури твору, а також на його подальших формальних «перевтіленнях» у драматичний твір і «короткий любовний роман». Автор статті робить припущення, що тяжіння М. Павича до численних структурних експериментів та новацій свідчить про невпинні пошуки досконалої форми, емблемою якої стає мушля равлика. Аналізуються також історичний компонент, концепт автоцититування, поетика постмодерністської гри та кореляція «автор – читач» як особливості наративної стратегії письменника. М. Павич створює нові динамічні форми, а читач, якому відводиться творча функція, шукатиме вихід із наративного лабіринту. Художні експерименти зі структурою автор реалізував у багатьох творах, які можуть бути предметом подальших наукових розвідок.

Ключові слова: Мілорад Павич, оповідання, драма, роман, оповідна структура, гра, автоцититування, постмодерністська поетика, сербська література.

Huk Zoriana

Ivan Franko National University of Lviv

“GLASS SNAIL” BY M. PAVIĆ AS FORMAL AND NARRATIVE LABYRINTH

Summary. Milorad Pavić tried to change the architecture of a narrative through multiple formal experiments. Our research is focusing on the short story, *Glass Snail*, by this Serbian postmodern writer, which became a sample of formal and narrative experiments. Literary critic Petar Pijanović in his book *Pavić* studied morphology of Pavić's short stories. However, Pijanović missed one important aspect – analysis of poetic dominants in *Glass Snail* and how they changed their forms as a result of *Glass Snail*'s “rebirth” into both an experimental drama under the same title and a short novel. The article aims to analyze the authentic form of *Glass Snail* and study its poetical structure. It researches major aspects of poetics in *Glass Snail*, especially focusing on its structure and a further formal transformation into both a drama and a novel. The article makes an assumption that Pavić's tendency toward multiple structural experiments and innovations testifies to the continuous search of a perfect form symbolically identified with a snail shell. The historic component is analyzed as well since the plot of the majority of the short novels is focused on resolving some certain secrets, signs, symbols etc. *Glass Snail* is a love story and the author connects it to the present moment. The experienced reader will notice the presence of elements of cultural, social, and everyday reality of Serbian life, and scenes from contemporary Belgrade. This, however, is embellished with signs that make the perfect reader to become a virtual archeologist and discover the secrets of Ancient Egypt. By doing so, Pavić widens the semantic horizon of his narrative that he wrote in the 21st century. *Glass snail* in all three innovative formal versions foresees choosing one of the two endings of the love story – a tragic one as historically correct and a made up one as happily ended. Therefore, the author makes possible to consider other reality as an alternative model for ending the novel. Studying historic preconditions to the story will become a compass to discover hidden context of the novel. Without their understanding, the reader won't be able to profoundly interpret the plot. Also, the article analyzes concept of self-quotation, poetics of postmodern game and correlation “author-reader” as special features of Pavić's narrative strategy. Milorad Pavić creates new dynamic forms, and a reader who plays a creative role is looking for an exit from the narrative labyrinth. To this extend, the narrative becomes a product of reader's interpretative strategies. Artistic experiments with structure by this postmodern writer are seen in his other works, which may become an objective for further research.

Keywords: Milorad Pavić, short story, drama, novel, narrative structure, play, self-quotation, postmodern poetics, Serbian literature.

Постановка проблеми. Для авторської Мілорада Павича характерним є пошук нових дієвих художніх засобів упродовж творчого життя. Сербський постмодерніст не захотів залишатися в рамках традиційних наративних форм, властивих для європейської прози кінця ХХ ст. Його автопоетикальні висловлювання свідчать про домінування постмодерністського бажання зруйнувати попередній канон та намір реформування форми за допомогою експериментів. Повсякчасний потяг до літературного експериментаторства спонукав «метра постмодернізму» до зміни архітектури тексту шляхом революції

у домені форми. Письменник прагнув урізноманітнити структуру твору, створюючи для нього щоразу новий «кістяк», без якого твір не набув художнього завершення. Експерименти з формою виокремлюють М. Павича із загального нолітературного ландшафту.

За об'єкт нашого дослідження взято оповідання «Скляний слимак», яке стало емблематичним для прозової книги М. Павича («Скляний слимак: оповідання з Інтернету», 1998), давши назву всій збірці. Цей експериментальний твір, написаний автором для Інтернету й спершу оприлюднений у віртуальному просторі, став ілюстрацією формальних та наративних експериментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо романістиці визначного постмодерніста присвячено чимало розвідок, то до вивчення його малої прози науковці зверталися рідше. Літературознавець П. Піянович у книзі «Павич» дослідив морфологію малої прози сербського письменника, зосередивши увагу на ключових поетикальних характеристиках. Прикметно, що один із підрозділів його наукової розвідки має назву «Оповідання як лабіринт» [10, с. 70–79]. Елементи барокової поетики в драматичній творчості М. Павича (у п'єсі «Скляний слимак» зокрема) – предмет наукової рецепції Є. Марічевич [4]. Літературознавиця А. Крайнович аналізує постмодерністські та фантастичні аспекти у драматичних творах «Ліжко для трьох» і «Скляний слимак» сербського постмодерніста [3]. Оригінальністю вирізняється монографія «Поетика форми в прозі постмодернізму» української дослідниці А. Татаренко, яка писала про семантизацію форми як поєднання текстуальних та гіпертекстуальних стратегій в оповіданнях та романах М. Павича [11]. Літературознавиця О. Буряк зосередила увагу на художніх особливостях оповідання М. Павича «Скляний равлик» у контексті осмислення теоретико-методологічних проблем постмодернізму [2]. Авторка застосувала компаративістський підхід, пишучи про відчутні перегуки Павичевого оповідання та новели американського письменника О'Генрі «Дари волхвів».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак поза увагою науковців опинився, на наш погляд, найістотніший аспект – аналіз поетикальних доміант твору та їх видозміни під час «переродження» твору у вигляді однойменної експериментальної драми та *короткого любовного роману*.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розглянути оригінальну структурну модель оповідання, що забезпечує нелінійність оповіді й текстуальну динаміку, а також дослідити його поетикальну формулу. Особливої уваги заслуговує назва твору, яка відображає прагнення письменника до створення досконалої форми, оскільки мушля равлика є своєрідною емблемою «божественної пропорції».

Виклад основного матеріалу дослідження. М. Павич випробовував пластичні можливості оповідання «Скляний слимак», змодельовавши симетричну фрагментарну структуру: розповідь складається з «жіночої частини» – «Панна Хатшепсут», «чоловічої» – «Пан Давид Сенмут, архітектор» та серединного з'єднання – «Донька, яка могла називатися Нефрура». Читачеві запропоновано самому обрати порядок прочитання оповідання, яке містить два «перехрестя». У заувагах Мілорада Павич оголошує систему читання, пропонуючи читачеві визначитись із початком та кінцівкою твору, оскільки один із розділів закінчується трагічно, а другий має щасливий кінець: «Читач може сам вибрати, яким із двох вступних розділів почати це оповідання і яким із двох заключних розділів завершити читання. Від таким чином вибраної стежки залежатиме, яку саме історію він дістане і до якої вихідної точки прибуде. Зрештою, якщо матиме охоту, то може це оповідання прочитати багато разів

різними способами. Все решта – то вже справа автора» [5, с. 50]. Тобто формальна нелінійність дозволяє варіювати послідовність прочитання та обрати закінчення художнього тексту, яке імпонує читачеві. Розгортання варіантів вибору є методом втягування корелята у гру з текстом.

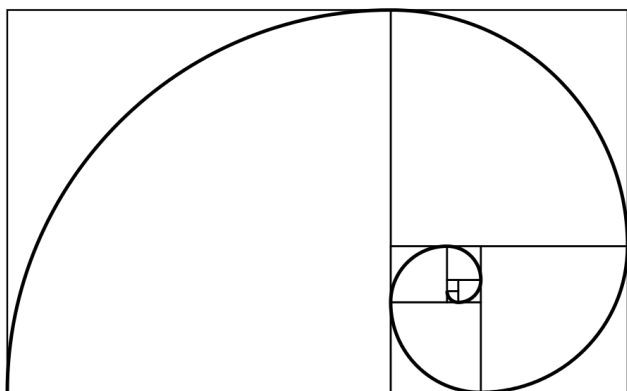
У 2002 р. побачила світ «інтерактивна драма» «Скляний слимак», в основі якої – однойменне оповідання. Це є свідченням того, що М. Павич вирішив «старі тексти», вже написані, дописувати, розширювати, утворюючи новий нарративний масив текстуальної тканини. Автоцитування для постмодерніста стає конструктивним принципом поетики і знаряддям жанрової трансформації. Інтерактивна п'єса складається з однієї дії у двох відповідниках. Перша дія є «чоловічою» версією оповіді, а друга – «жіночою». Драматичний твір вміщує нові елементи, яких немає в оповіданні передтексті. Передовсім з'являються нові дійові особи: Чоловік у чорному (Тутмос III), письменник, бармен, ресторанні гості, перехожі, учасники вертепу. Знаходимо також колядки та фрагменти святкового дійства у виконанні вертепу. М. Павич у передмові п'єси радить зазирнути до його праці «Історія сербської літератури доби бароко» і більше довідатися про традиції вертепних дійств, старовинних інтермедій цього часу. Перша дія твору має трагічний кінець, а її друге перегравання передбачає щасливе закінчення.

Після *перевтілення* «Скляного слимака» у п'єсу автор продовжив експериментувати. В останній книзі М. Павича «Мушка» (2009 р.), знаходимо аналізований твір у «формі» короткого любовного роману, причому його текстуальна тканина фактично дублює оповідання [7]. Ця стратегія «переродження» твору щоразу в іншому жанрі свідчить про творчі експерименти письменника в царині жанрової, формальної та заперечення ідеї константності структури. Зазначимо, що така трансжанровість здійснюється через зміну паратекстуального маркера, а романна форма стає кінцевою точкою «перевтілень» не випадково, адже саме роман є найбільш еластичним жанром з численними можливостями. Наведені експерименти з формою свідчать про спроби подолання жанру і жанрових кордонів, про потенціал творення нових літературних жанрів та жанрових різновидів.

Суттєвим видається той факт, що більшість оповідань автора ґрунтується на відгадуванні якихось таємниць, знаків, символів тощо. У творах «письменника з отруйною ерудіцією» знаходимо величезне багатство прихованих тем, мотивів, образів, символів, які відкриваються для зацікавлених читачів і спонукають їх до глибокого осмислення прочитаного. Це свідчить про блискучу обізнаність та глибокі історичні знання М. Павича. Письменник створює атмосферу інтелектуального пошуку, оскільки кожен його твір вільно вибирає в себе символи й емблеми, розроблені раніше. Взірцевий читач повинен уловлювати кожну алюзію, кожен натяк на попередні твори, розкодувати «розпізнавальні знаки-сигнали», які мають символічний підтекст. М. Павич, як і кожен непересічний письменник, мав свої улюблені теми, до яких часто звертався. Автор у творах часто згадує про золотий перетин у власній інтерпретації. У романі «Друге тіло» під час

перетину вічності та часу утворюється *теперішня мить* нашого життя: «Уявімо..., що вічність приходить із неба і дана Богом та святим Духом, а час походить від диявола і рухається зліва направо, тоді вічність і час можуть перетинатися» [12, с. 224]. Проблема часу і вічності – одна із найважливіших проблем у постмодерністському тексті. Про вічність і час та їхню здатність перетинатися читаємо також у його романі «Внутрішня сторона вітру»: «Якщо ми усвідомимо, що вічність сходить наче Боже благословення, як різновид світла, яке не старіє, за висловом візантійських монахів, а час приходить від Сатани, який є ліворуч від храму, тоді збагнемо, що у відповідному місці може трапитися *золотий перетин* вічності і часу» [8, с. 40]. Загальновідомо, що золотий перетин – це пропорція, форма, в основі побудови якої лежить поєднання симетрії і золотого перетину, що сприяє якнайкращому здоровому сприйняттю. Упродовж століть секрети золотого перетину були відомі лише втаємниченим. В епоху відродження Леонардо да Вінчі дав співвідношенню назву «золотий перетин», а монах Лука Пачолі назвав його «божественною пропорцією». Золотий перетин є межею відношення двох сусідніх членів у послідовності чисел Фібоначчі. Згадаймо також наближену до спіралі Фібоначчі золоту спіраль – логарифмічну спіраль, швидкість зростання якої дорівнює ϕ – золотій пропорції. Золотий перетин поширений у природі (наприклад, *Nautilus Pompilius*), адже живі організми мають властивості (пропорції тіл, спіральні структури) характерні для нього.

Можна зробити припущення, що саме задля натяку на золотий перетин в аналізованому оповіданні важливу роль відіграє різдвяний подарунок – свічка у вигляді кришталевого слимака з ароматичним порошком, восковою заглушкою та іглотиком. Декоративна прикраса в одному із можливих варіантів твору (оповідання, п'єси та короткого любовного роману) перетворюється на вибухівку і стає причиною смерті героїв передсвяткової розповіді. Можна стверджувати, що равлика як емблему вибрано не випадково, адже таким чином проілюстровано природну спіральну структуру як взірць «божественної пропорції» та прагнення автора до створення досконалої форми шляхом численних експериментів.

Окремої уваги заслуговує розмаїта символіка образу. В Єгипті та Вавилоні равликів уважали символами вічності та родючості. В античності мушля символізує відродження та воскресіння (завдяки спіральній мушлі равлик став симво-

лом безконечності, циклічних процесів, зокрема відродження та воскресіння). До сьогодні викликає зацікавлення зображення мушлі равлика, яка, вочевидь, є символом воскресіння/вічності, на збереженій візантійській фресці у монастирській церкві Христа Спасителя (церкви Хора) на околицях давнього Царгорода, сучасного Стамбула. В епоху відродження равлика вважали символом чистоти і непорочності, оскільки існувало припущення, що вони не розмножуються статевим шляхом. Свідченням цього є зображення равлика на першому плані картини визначного італійського художника Франческо дель Косса «Благовіщення». У протестантизмі равлики символізували скромність («*Omnia mea mecum porto*») [9, с. 321]. Порожня мушля в нідерландському натюрморті XVII–XVIII ст. говорить про швидкоплинність земного буття. Українська дослідниця Тамара Бакіна у розвідці «Код равлика в соціокультурному контексті» зазначає: «В середньовіччї спіраль мушлі асоціювалась передусім із лабіринтом. У багатьох давніх культурах лабіринти були місцем ініціації, символізували подорож від смерті до народження. Лабіринт, символ перепони, семантично пов'язаний із підземним світом та світом небесним. Сходи равликом (спіраллю) – поширена архітектурна деталь багатьох приватних будинків, замків (наприклад, палац Боволо у Венеції, що на венеційському діалекті означає «равлик», численні замки Луари)...» [1, с. 15]. Загальновідомо, що «божественну пропорцію» використовують для побудови спеціальних лабіринтів. Тварина-гермафродит є поєднанням чоловічого та жіночого начал, чоловічої та жіночої сексуальної символіки, досконалої гармонії любовних стосунків, а також поєднанням в одній істоті живої плоти та мертвої мушлі, яка є уособленням застиглому часу. Обґрунтоване пояснення «емблеми» оповідання М. Павича запропонувала українська дослідниця О. Буряк, на переконання якої, в аналізованому творі висвітлено ідею замкнутості, самотності, що є постмодерністською рефлексією світовідчуття сучасної людини: «Важливу функціональну роль в оповіданні відіграє художня деталь – скляний равлик – метафоричне втілення концепції людини: індивід ізольований, замкнутий, як равлик у мушлі, і разом із тим дуже вразливий, йому легко завдати шкоди, як склу. Але скляний равлик – це свічка: людина розриває коло власного «єго» через «горіння», існування за принципом самовіддачі» [2, с. 134].

Сюжет оповідання «Скляний слимак» розгортає різдвяну любовну історію, яка звучить в унісон із сучасним життям (обізнаний читач помітить використання культурних, соціальних, побутових сербських реалій та топографію Белграда). М. Павич у прозовій творчості часто робить спроби «олітературити» сучасність за допомогою звернення до поезики повсякдення. В аналізованому оповіданні увага сфокусована на жіночому образі Хатшепсут – продавчині, яка любила котів, імпортні парфуми, екзотичні квіти, та чоловічому образі безробітного архітектора Давида Сенмута із хворобливим потягом до крадіжок. Уже самі імена головних героїв свідчать про те, що письменник за виразною подієвістю сучасної розповіді маскує істинний зміст

твору. В текстуальній тканині, яка нагадує лабіринт переплетених стежок, можна помітити поодинокі звернення до історичного елементу, який відіграє ключову роль у розкодуванні тексту. Оповідь пронизана вказівниками, що стають дороговказами і спонукають взірцевого читача стати віртуальним «археологом», з'ясовуючи таємниці з історії давнього Єгипту. Згадку про піраміди знаходимо в однойменному драматичному творі, який допоможе відчитати оповідання: «Слимака Жінка кладе на стіл, типовий для архітекторів: на столі та скрізь на стінах – плани єгипетських пірамід і храмів, у бібліотеці повно книг про Єгипет» [6, с. 223]. Асоціативний ряд веде приведе реципієнта до визначних архітектурних пам'яток цієї витонченої епохи, зокрема до монументальності пірамід з їхнім магнетизмом, наземною і підземною містикою, симетрією в організації простору. Часто топоси стають символами пошуку Таємниці, набувають ознак містичності і пов'язані з демонічними силами. Згадка про піраміди дозволяє актуалізувати концепт просторового лабіринту як праобраз лабіринту нарративного з переплетеними стежками читання, розмаїтими можливостями інтерпретації, де текст стає лабіринтом багатьох запитань.

Письменник творить у текстуальній тканині «Скляного слимака» різні відсилання, використовує двійництво і маски. В «жіночій» частині оповідання головна героїня, прогулюючись Белградом, подивилася у дзеркальце, заглибилася в нього і своїм відображенням, побаченим у дзеркалі, була задоволена. Читач має змогу побачити згадане зображення, адже після цих слів знайде паратекстуальну вставку – скульптурний портрет жінки-фараона Хатшепсут, яка поклікана активізувати значенню домінують тексту. У драматичному творі чимало знаків-сигналів, розсипаних по тексту, які спонукають до встановлення асоціативних зв'язків із історичним тлом:

– Давид: Кілька тисячоліть тому ти була володаркою Єгипту на ім'я Хатшепсут. Єдина жінка-фараон... Я ж був твоїм придворним будівничим і кохав тебе ще тоді. Але ми не були коханцями. Стали ними лише сьогодні ввечері. Цього довелося чекати чотири тисячі років.

– Дівчина: Ти вигадуєш.

– Давид: Якщо не віриш, поглянь на світлини у цій книзі, яку я мусив украсти зі своєї колишньої бібліотеки. Приніс її для тебе. Ось, це ти. Музей у Каїрі зберігає три твої кам'яні погруддя, а один сфінкс у Геліополісі має твоє обличчя.

– Дівчина: Неймовірно. Ця Хатшепсут і справді схожа на мене [6, с. 264].

Головні герої твору Хатшепсут та Сенмут й справді мали реальних прототипів в історії Єгипту в час правління вісімнадцятої династії. Таким чином письменник розширює семантичний горизонт свого нарративного тексту-лабіринту з XXI ст., а роль читача полягає у відчитуванні смислових повідомлень, недомовлень і натяків, вкорінених у літературну тканину тексту-шифру. Зауважимо принагідно, що Хатшепсут – єдина успішна жінка-фараон, а її життя, правління, смерть та поховання до сьогодні спонукають провідних єгиптологів до інтерпретування численних таємниць. На наш погляд, для М. Павича важливим було введення до сучасного сюжету об-

разу архітектора, прототипом якого є Сенмут – видатний давньоєгипетський зодчий, фаворит жінки-фараона та вихователь її доньки. Саме він побудував найвідоміші споруди в час її правління, зокрема унікальний на той час похоронний храм Хатшепсут у Дер-ель-Бахрі, що є взірцем досконалої гармонії архітектурного комплексу і своєрідною хронікою правління жінки-фараона. Збереглося понад двадцять статуй, що зображують Сенмута, який ніжно обіймає свою маленьку вихованцю Нефруру – доньку Хатшепсут. Шукуючи вихід із нарративного лабіринту, уважний читач помітить, що серединне з'єднання оповідання має назву «Донька, яка могла називатися Нефрура». Письменник вирішив розповісти ту рідкісну історію таємного кохання з давнього світу, коли почуття «відчитуються» в ієрогліфах на стінах та скульптурах, стаючи видимими і чутними. В художньому тексті М. Павич уможливив варіативність кінцівки твору. «Скляний слимак» у всіх трьох інновативних формальних версіях передбачає обрання одного з двох завершень любовної історії – трагічного як історично достовірного або вигаданого ним – щасливого. Таким чином автор уможливує метареальність як іншу модель продовження історії. Вивчення історичного «передтексту» стане компасом до відкриття прихованої суті прочитаного, без його дослідження читач не зможе ґрунтовно інтерпретувати сюжет і знайти вихід із нарративного лабіринту. Варто нагадати, що будівничі, зодчі, архітектори є провідними постатями багатьох прозових творів митця. Дослідниця А. Татаренко, підсумовуючи власні спостереження над прозовою творчістю сербського постмодерніста, називає Павичево будівництво літературним. На її думку, твір письменника може мати двох «архітекторів», причому одну будівлю зводить автор, іншу читач [11, с. 262].

Варто наголосити, що вагомим компонентом поезики оповідання «Скляний слимак» є гіпертекстуальність. М. Павича вважають предтечею гіперлітератури, адже йому вдалося практично втілити численні постмодерністські теоретичні розробки. Автор робить спробу наблизитися до читача усіма можливими засобами. Аналізоване оповідання належить до тих інтерактивних текстів, які можна знайти на офіційному сайті постмодерніста www.khazars.com і прочитати з Інтернету. Оригінальна структура твору та віртуальний простір уможливають зміну траєкторії прочитання, зручніший перехід до інших ланок тексту, різні входи та виходи, що є характерним для гіпертексту. Читаючи оповідання з Інтернету, вдумливий читач має змогу швидко відшукати відповіді на таємниці тексту в електронних енциклопедіях. Таким чином реципієнта, як активного чинника читання, залучено до роботи з побудови тексту, роботи співтворця тексту. Віртуальний діалог «текст – читач» стає основним програмним принципом написання комп'ютерних оповідань, які відкривають простір для гри, адже без неї немає комунікації. Гіпердрама «Скляний слимак» складається з двох перших дій. При перенесенні твору на театральну сцену письменник радить робити акцент відповідно на «чоловічому» і «жіночому» персонажах за допомогою музики та світлових ефектів, що дає змогу глядачам сприймати обидві дії по-різному.

Висновки дослідження і перспективи. Усвідомлюючи, що література повинна відображати зміни, прилаштовуватися до технологізації життя, до розмаїтих способів та видів контактування із читачами, автор творить нові динамічні форми, які добре функціонують в обох системах мислення – паперовій та цифровій. Унікаючи старих шляхів, М. Павич пропонує нові можливості читання, що ведуть до нових можливостей знання та нарації. Надзвичайно велика творча функція при читанні таких текстів (як і належить у постмодернізмі) відводиться читачеві, який шукатиме вихід із наративного лабіринту й братиме участь в акті відкриття. Письменник прагне передати йому ін-

телектуальну естафету, подати ключі до пошуку недомовлених смислів, захопити помічати, розгадувати, знаходити інтертекстуальні зв'язки з попередніми творами. Таким чином текст стає продуктом інтерпретативних стратегій читача. Варто зазначити, що оповідання М. Павича «Дамаскин» в останній книзі письменника теж зазнало формальних експериментів, перейшовши у статус роману. Структурних трансформацій зазнали оповідання «Вічність та ще один день» й «Ліжко для трьох», які «переродилися» у вигляді драматичних творів. Згадані художні експерименти зі структурною моделлю можуть бути предметом подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

Список літератури:

1. Бакіна Т. Код равлика в соціокультурному контексті. *Сучасні літературознавчі студії. Топос тварини як антропологічне дзеркало*. Випуск 8. 2011. Ч. I. С. 7–17.
2. Буряк О. Художні особливості оповідання Милорада Павича «Скляний равлик» у контексті осмислення теоретико-методологічних проблем постмодернізму. *Наукові записки. Випуск 94. Серія : Філологічні науки (літературознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. С. 129–139.
3. Країнович А. Постмодерно и фантастично у Павичевим драмама „Кревет за троје“ и „Стаклени пуж“ / Тридесет година „Хазарског речника“: Летеће виолине Милорада Павича. Зборник радова. Нови Сад, 2015. С. 197–201.
4. Марићевић Ј. Поглед на Павичеве драме кроз Аристотелов дурбин: барок у драмама Милорада Павича / Зборник Матице српске за књижевност и језик. Књ. 63. Св. 3. 2015. С. 807–821.
5. Павич М. Скляний слимак: різдвяна історія / пер. Іван Лучук // *І* : незалежний культурологічний часопис. 1999. Ч. 15. С. 49–63.
6. Павич М. Інтерактивне драме: Заувек и дан више. Кревет за троје. Стаклени пуж. Београд : Дерета, 2004. 271 с.
7. Павич М. Вештачки младеж: три кратка нелінійна романа о љубави. Нови Сад : Матица српска, 2009. 157 с.
8. Павич М. Унутрашња страна ветра или роман о Хери и Леандру. Београд : Дерета, 2005. 82, 95 с.
9. Петрухіна Л. Кудя ползет улитка? / Зустрічі на межі світів: Статті, рецензії, нариси. Львів : Вид-во „Растр-7“, 2011. 348 с.
10. Піжановић П. Павич. Београд : Филип Вишњић, 1998. 406 с.
11. Татаренко А. Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури) : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 544 с.
12. Pavić M. *Drugo telo: pobožni roman*. Beograd : Dereta, 2006. 313 s.

References:

1. Bakina, T. (2011). Kod ravlyka v sotsiokulturnomu konteksti [Snail Code in the Sociocultural Context]. *Suchasni literaturoznavechi studii. Topos tvaryny yak antropologichne dzerkalo*, vol. 8, no. 1, pp. 7–17. (in Ukrainian)
2. Buriak, O. (2011). Khudozhni osoblyvosti opovidannia Mylorada Pavycha «Sklianyi ravlyk» u konteksti osmyslennia teoretyko-metodologichnykh problem postmodernizmu [Artistic characteristics of “Glass Snail” by Milorad Pavić in the context of studying post modern theory and methodology]. *Naukovi zapysky. Vol. 94. Seria : Filolohichni nauky (literaturoznavstvo)*. Kirovohrad : RVV KDPU im. V. Vynnychenka, pp. 129–139. (in Ukrainian)
3. Krajnović, A. (2015). *Postmoderno i fantastično u Pavićevim dramama „Krevet za troje“ i „Stakleni puž* [The Postmodern and Fantastic Aspects in Dramas Written by M. Pavić – „The Bed for Three Persones“ and the „Glass Snail“] / *Trideset godina „Hazarskog rečnika“: Leteće violine Milorada Pavića*. Zbornik radova. Novi Sad, s. 197–201. (in Serbian)
4. Marićević, J. (2015). Pogled na Pavićeve drame kroz Aristotelov durbin: barok u dramama Milorada Pavića [Considering dramas by Pavić through Aristotle’s looking glass: baroque in dramas by Milorad Pavić]. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*. Knj. 63. Sv. 3, s. 807–821. (in Serbian)
5. Pavych, M. (1999). Sklianyi slymak: rizdviana istoriia [“Glass Snail”: Christmas Story]. *Yi : nezalezhnyi kulturolohichni chasopys*, vol. 15, pp. 49–63. (in Ukrainian)
6. Pavić, M. (2004). Interaktivne drame: Zauvek i dan više. Krevet za troje. Stakleni puž [Interactive Plays: Forever and Day. Bed for Three. Glass Snail]. Beograd: Dereta. (in Serbian)
7. Pavić, M. (2009). *Veštački mladež: tri kratka nelinearna romana o ljubavi* [Artificial Mole: Three Interactive Stories]. Novi Sad: Matica srpska. (in Serbian)
8. Pavić, M. (2005). *Unutrašnja strana vetra ili roman o Heri i Leandru* [Inner Side of the Wind or A Novel of Hero and Leander]. Beograd: Dereta. (in Serbian)
9. Petrukhina, L. (2011). *Kuda polzet ulitka?* [Where the Snail Goes?] / *Zustrichi na mezhi svitiv: Statti, recenziji, narysy*. Lviv : Vyd-vo „Rastr-7“. (in Russian)/(in Ukrainian)
10. Pijanović, P. (1998). *Pavić* [Pavić]. Beograd: Filip Višnić. (in Serbian)
11. Tatarenko, A. (2010). *Poetika formy v prozi postmodernizmu (dosvid serbskoi literatury)* [Poetics of Form in the Prose of Postmodernism (based on Serbian Literature)]. Lviv: PAIS. (in Ukrainian)
12. Pavić, M. (2006). *Drugo telo: pobožni roman* [Second Body, A Pious Novel]. Beograd : Dereta. (in Serbian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-24>

УДК 81'4.81'42.81'23.37

Добош О.С., Сабан О.В., Альбота С.М.
Національний університет «Львівська політехніка»**«СМАК» БРЕКЗИТУ КРИЗЬ ПРИЗМУ
КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ**

Анотація. У статті розглянуто концепт «Брекзит» у порівнянні з концептом «їжа» у політичному дискурсі. Проаналізовано увесь різновид емоційно маркованої лексики (інформаційна кухня метафор, аналогій, гри слів, тощо) на основі джерел з інтернет-видань The Guardian, The Daily, The Economist, The Independent, The Daily Mail, The Telegraph, The London Economic (2016–2019). Кожне політичне твердження інтерпретовано розлогими коментарями, авторськими перекладами та поясненнями. Досліджено особливості метафоризації авторського мовлення у політичних судженнях. З'ясовано, що концепт «Брекзит» є складним ментальним утворенням, який актуалізується у дискурсивному просторі кризь призму когнітивної лінгвістики та лінгвостилістичних особливостей.

Ключові слова: концепт «Брекзит», концепт «їжа», політичний дискурс, метафора, аналогія, гра слів.

Dobosh Oksana, Saban Olesia, Albota Solomiia
Lviv Plytechnic National University**THE «TASTE» OF BREXIT FROM THE PERSPECTIVE
OF COGNITIVE LINGUISTICS AND LINGUAL STYLISTICS**

Summary. The article deals with the concept of «Brexit» in comparison with the concept of «food» in political discourse. The whole range of emotionally marked vocabulary (information cuisine of metaphors, analogies, word games, etc.) has been analyzed based on sources from such online publications as The Guardian, The Daily, The Economist, The Independent, The Daily Mail, The Telegraph, The London Economic (2016–2019). It has been discovered that the expressive vocabulary triggers a proper psycho-emotional response to form electoral moods. In addition to expressive vocabulary, two stylistic groups to enhance the emotional and psychological impact of language, which intensify the effect of suggestion and emotional «involvement» of the audience in political communication have been allocated. What is more, political and economic changes in society generate not only new linguistic units, but also new ideas and concepts that can even change the linguistic picture. The peculiarities of political discourse have been revealed as well. The metaphors around political parties that are in favor or against Brexit have been identified. A true «war of metaphors» in the political kitchen of foggy Albion rather than traditional struggle of ideologies has been discovered. It has been stated that a variety of amazing British domestic cuisine and EU foreign policy cuisine satisfy the tastes of any competent linguist. As a consequence, the study of the features of actualization of the concept of "Brexit" in the discursive space of linguistics has been regarded. Each political statement is interpreted by vague comments, author's interpretation, and explanations. The peculiarities of metaphorization of author's language in political judgments have been considered. It has been found that the concept of "Brexit" is a complex mental formation that is actualized in the discursive space from the perspective of cognitive linguistics and lingual stylistics.

Keywords: concept of «Brexit», concept of «food», political discourse, metaphor, analogy, pun.

Постановка проблеми. Публіцистична форма є прекрасним макетом для формування, модифікації, актуалізації політичної думки. Це інформаційна кухня, на якій готуються метафори, аналогії, гра слів, вся різноманітність емоційно маркованої лексики, якою годують виборця для пробудження потрібної психоемоційної реакції та формування електоральних настроїв. Розмаїття дивних страв британської внутрішньополітичної кухні та зовнішньополітична кухня взаємин з ЄС здатні задовільнити смак будь-якого вибагливого гурмана-лінгвіста. Тому вважаємо актуальним дослідження особливостей актуалізації концепту «Брекзит» у дискурсивному просторі кризь призму лінгвостилістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система концептуальних метафор є узагальненим досвідом взаємодії людини з навколишнім світом [1, с. 9]. На основі семантики метафор можна вивчати політичну історію країни, на основі розповсюдженості тих чи інших метафоричних моделей – скласти уявлення про ситуації, у якій вона опинилася [15, с. 61]. Вітчизняні науковці теж плідно працюють, досліджуючи можливості й специфі-

ку концептуальної метафори англійськомовного політичного дискурсу: Л.Л. Славова (2016) описала кулінарну метафору в американському та українському політичному дискурсі [15]; Л.Л. Ільницька (2009) на матеріалі передвиборчої кампанії 2008 року в США визначила особливості використання, основні функції та види метафор у промовах політиків [4]. О.В. Безугла (2013) розглядає типову для американського політичного дискурсу метафору часу та основні типи темпоральної метафори, виокремлено низку сфер-джерел, необхідних для осмислення того чи того аспекту часу [2]. А.О. Попова (2003) визначила типологію когнітивних метафор в українській, російській та англійській мовах [12]. До того ж з погляду етнолінгвістики, метафора й концепт – взаємодоповнювані явища, а тому мусять досліджуватися в тісному зв'язку з когнітивними процесами [17, с. 127–130].

Дослідниця Т. Лопушан помітила, що «особливо виразно ставлення до концепту їжа постає у моменти переломні, коли зміни соціальні неминуче супроводжуються психологічними» [9]. Ця думка переконливо підтверджує зацікавленість, яку лінгвісти виявляють до концепту їжі в умовах сучасної полі-

тично та економічної кризи англійського суспільства. Адже, «їжа відображає склад національного характеру, внутрішню культуру, винахідливість у створенні повноти людського буття. Вживання традиційної їжі маркує стандарти життєдіяльності, означає поновлення родових зв'язків, а, отже, повернення в простір сакрального» [10, с. 13].

В основі метафори лежить аналогія, яка може бути денотативною, коли мова йде про візуальну схожість, і асоціативною, коли схожість має імпліцитний, завуальований характер [3, с. 125]. Новий фрагмент дійсності концептуалізується у метафорі за аналогією зі сформованою системою понять, завдяки цьому ми можемо застосувати досвід, набутий в одній сфері, для вирішення проблем в іншій сфері [3, с. 125–126].

Крім лексики навантаження, у політичній комунікації використовують стилістичні способи [11, с. 677–683] посилення емоційно-психологічного впливу мови, які активізують ефект навіювання та емоційного «залучення» аудиторії. Ці способи можна поділити на дві групи за ступенем їхньої вживаності та тією роллю, яку вони відіграють у сугестивному впливі. У першу групу входять такі прийоми стилістичного синтаксису, як: повтор, парцеляція, паралельні синтаксичні конструкції, емоційне протиставлення. До другої групи належать елементи так званої «мовної гри», що виконують роль «емоційних сигналів», доповнюють та посилюють ефективність прийомів першої групи (метафора, антитеза, риторичне запитання). Вирішальну роль в семантичній політиці відіграють політичні метафори з їхнім значним потенціалом сугестії.

Саме завдяки метафоричному способу вираження (мовному або візуальному) вдається ефективно надавати стійкі значення політичній інформації. Влада, що завжди частково дискредитує себе в очах виборців, особливо потребує влучної сигнальної метафори, що може реабілітувати її політику, тоді як опозиція ще може волати до здорового глузду і здатності виборців міркувати, щоб спонукати їх замислитися про реальні наслідки здійснюваної політики [8, с. 204-207].

Метою статті є виявити та проаналізувати особливості концепту «Брекзит» у межах когнітивної лінгвістики та лінгвостилістики на матеріалі інтернет-видань: The Guardian, The Daily, The Economist, The Independent, The Daily Mail, The Telegraph, The London Economic (2016-2019).

Виклад основного матеріалу дослідження. Для сучасного політичного дискурсу характерною є тенденція відходу від дипломатичного протоколу. Важливу роль у цьому відіграє розвиток і популяризація інформаційних технологій. Проте занурення в інформаційний світ без наявного критичного мислення чи здорового глузду може зіграти злий жарт: віртуальне, нав'язане нам стає більш справжнім і близьким, ніж реальне [7].

Отож, розглянемо метафори та аналогії, які допоможуть краще пізнати смак Брекзиту. Перший міністр Шотландії Нікола Стерджен, Ендрю Девіс, лідер консерваторів Уельсу, і тіньовий канцлер Джон МакДоннелл, серед багатьох інших, нагадали нам: «Брекзит означає сніданок». Найважливіша їжа яскравого нового дня? Або просто два слова, які звучать досить схоже? Великобританія повинна вирішити [24]. Тому для деяких Брекзит трохи схожий на приготування торта (making

a cake), виймання яєць із омлету (taking eggs out of an omelet) або невпевненість у найкращому способі заварювання чашки чаю (being unsure of the best way to brew a cup of tea). Нитка, що проходить через ці аналогії, – це бажання порівняти Брекзит з аспектами реального життя, які люди можуть зрозуміти, повернути його з абстрактного світу політичних висловлювань та правових суперечок [19]. Велика Британія є частиною омлету на внутрішньому ринку, ... і відхід від цього технічно є дуже складним питанням» [26].

Грецьким словом «аналогія» (що означає відповідність, подібність, пропорція, співмірність) позначається подібність предметів та явищ в будь-яких властивостях, ознаках та відношеннях [16, с. 26]. Проведення аналогії між об'єктом дослідження – політичним процесом, – та моделлю, яка містить суміжні риси, допомагає використовувати моделювання у вивченні політичних процесів. Важливою відмінністю аналогії від метафори є спрощення процесу пізнання, в той час як метафора цей процес ускладнює. Отож, розглянемо найпоширеніші аналогії концепту Брекзит, які переплітаються з концептом «їжа».

1) Brexit is a kebab shop. «Brits are really enjoying this analogy comparing the EU referendum to a bad night out» [37]. Британці справді насолоджуються цією аналогією, порівнюючи референдум ЄС з поганим вечором в шашличній. Адже, все виглядає так, ніби ви вечеряєте з товаришем в шашличній, котрий враз каже: «щось мені тут не подобається, підемо кудись ще».

2) Brexit is poor quality restaurant. «Viral restaurant analogy brilliantly explains the logic of a second Brexit referendum» [21]. Брекзит порівнюється з рестораном, який хоч і славиться своїми стравами з курятини, але готовий запропонувати клієнту вишукані рибні страви. І поки клієнт чекає три години, два кухарі, які пообіцяли приготувати рибу звільнилися, а третій обіцяє принести рибу протягом наступних п'яти хвилин.

3) Brexit as a submarine made out of cheese. «Even the Daily Express, the arch-Brexitite rag, seemed to delight in the description of Brexit as a submarine made out of cheese» [43]. Без сумніву, професор з Гарвардського університету, провівши таку аналогію, мав на увазі «правильний» британський сир, хоча, як виявилось, підводній компанії фактично не належить жоден сирний підводний човен, і вона просто скопіювала свої права та норми з місцевого ресторану фондю.

4) Brexit is making a cup of peppermint tea. «KEEP CALM & CARRY ON – BREXIT: BREWING EXIT?»; «Tea bag IN or OUT?», Brits ask you when brewing your cup of tea» [35]. Британці гордяться своїм статусом «чайної країни» і вважають, що секрет їхнього довголіття криється в багатотисячолітніх традиціях англійського чаювання [28].

5) Brexit is a dog's dinner. «Teresa brexit deal is a dog's dinner» [40]. Ідіома: a dog's dinner в перекладі означає ситуацію чи подію, хаотично, погано організовану [27]. Даніель Елькан, організатор маршу та мітингу Woofendum у Вестмінстері сказав: «Наші чотириногі друзі гавкають, тому що Brexit – це рецепт катастрофи. Це собачий обід, який ніхто не повинен ковтати» [34].

6) Brexit is a cake. «Brexit, explained via cake analogy» [18]. Торт – це ще одна національна одер-

жимість британців. Тому, ця аналогія неодноразово згадується в багатьох медіа у найрізноманітніших її інтерпретаціях. Батьком цієї аналогії можна вважати Бориса Джонсона, який стверджував, що Великобританія могла б "мати свій торт і з'їсти його" під час виходу з Євросоюзу. «... the U.K. could "have our cake and eat it" as it leaves the European Union» [29]. Філіп Хаммонд сказав: «компроміс – це мистецтво ділити торт таким чином, щоб усі вважали, що він має найбільший шматок» [32]. Марк Керні зауважив: «Невдовзі ми всі почнемо з'ясовувати, наскільки Brexit – це приємна прогулянка по гладкій стежці до країни торгів та споживання» [39]. У своєму викривальному зверненні до британського міністра закордонних справ Дональд Туск, президент Європейської ради, критикував прихильників «філософії торгів» [31]. Іронією та сарказмом просочений «рецепт» Brexit торта, де основними інгредієнтами є жадність (greed), блеф (bluff), шантаж (blackmail), марні погрози (bluster) і т.д. і головне, щоб під час змішування все проводилось під гучні крики [33].

Аналогія торта породила навіть кілька неологізмів, серед них «cakeism» і похідний від нього прикметник «cakeist». Наведемо визначення даного слова: «Cakeism is the belief that you can have all the benefits of a particular thing but none of its disadvantages, especially in relation to the United Kingdom's negotiations on leaving the European Union» [36]. Тобто, «кейкеїзм» – це віра у те, що ти можеш мати всі переваги певної речі, але жодних її недоліків. Будь-який «cakeist» стверджує, що він може домовитися про угоду з усіма перевагами членства в ЄС, відмовляючись від своїх обов'язків [42].

Ще один неологізм – це eggsit. «Brexit, it seems, could mean eggsit» [22]. У цій статті висловлюються припущення про формування цінової політики на різні продукти вже після цюрогічної Пасхи [23]. Проте, цей неологізм виник ще на початку поширення терміну Brexit, коли точилась суперечка про те, як правильно його вимовляти [41]. Поняття «гра слів» та «каламбур» найчастіше отожднюють в лінгвістиці. Так, Т.П. Карпукіна зазначає, що ці поняття визначаються як засоби художньої виразності, які функціонують в мові як жарти, створенні на основі полісемії, омонімії та схожому звучанні слів [6, с. 81]. Використання засобів мовної гри дозволяє продемонструвати власну ерудицію, рівень володіння мовою, риторичну вправність. Пропонуємо наступні приклади:

1) «Why does Britain like tea so much? Because tea leaves». Гра слів побудована за допомогою омоформ (різних за значенням слів, однакове звучання яких зберігається лише в окремих граматичних формах). Так, слово «leaves» означає листя (чаю, в даному прикладі) і покидати. Тож, слухач сам повинен додуматись чому британцям подобається чай, чи через його листя, чи тому, що Британія залишає ЄС? [38].

2) «I'm going to go on a Brexit diet. The pounds will drop fast». Тут гра слів відбувається завдяки омонімам: pounds – 1) фунти стерлінги; 2) кілограми [38]. Щоб зрозуміти дану гру слів, нам слід пов'язати рішення проблеми Brexit з рішеннями метафоричної проблеми і за вченням школи менеджменту ми отримаємо рівняння: Підрахунок калорій = Контролюйте витрати [13].

3) «Check out the guy who wanted Brexit [Boris Johnson]. What a tall drink of gravy,

more like 'Game of Scones!' He looks like Donald Trump if he drowned.» – Conan O'Brien's 'Brexitbot' [38]. У цьому прикладі фонетичний каламбур формується на схожому звучанні слів «Scones» та «Thrones». Використання таких співзвучних слів мовцем створює, в першу чергу, гумористичний ефект, оскільки слово «scones» в перекладі на українську означає «булочки» і в дослівному перекладі означає «гра булочок», а не Гра престолів (американський телесеріал у жанрі фентезі).

4) «Remember when Boris Johnson said that his Brexit deal was «oven ready»? Well, now he's decided that it was the wrong recipe» [20]. У цьому прикладі каламбур «oven ready» імпліцитно передає значення «almost ready». Задіяно сатиричний ефект емоційного протиставлення, який підсилює невдале рішення проблеми Brexit, коментуючи, що це був «wrong recipe» («невдалий рецепт»). У буквальному перекладі «oven ready» означає задалегідь приготовлену їжу, яка далі буде випікатися у духовці. Цей каламбур перегукується з «almost ready» («майже готовий»). Імплікація передбачає щось заготовлене з очікуваним наслідком, проте у будь-який момент остаточний результат може виявитися невтішним.

На думку The Independent, до такої ступені британці наситились кулінарними та іншими метафоричними шедеврами на тему «Brexit», що їх усіх уже тошнить від цього слова [30]. Отож, Борис Джонсон пообіцяв закрити відділ Brexit після 31 січня 2020 р. і заборонити чиновникам вживати слово на букву «B» [25].

«Чи підуть європейські лідери на достатню кількість косметичних поступок Джонсону, щоб «підфарбувати свиню» в угоді Мей, а Борис потім, як то кажуть, «приніс додому бекончик»? Напевно, відповідь буде «так». Як і Джонсон, лідери ЄС відчайдушно хочуть завершити сагу Brexitу» [5]. Авторські гіперболізовані метафори («підфарбувати свиню» та «приніс додому бекончик») виражають загострення та висміювання ситуації, яка склалася.

Очевидно, прем'єр-міністр сам вирішив закінчити приготування дуже вишуканої страви під назвою «Brexit», отримавши у подарунок під Різдвяну ялинку чудодійний рецепт, який колишня господиня британської кухні не змогла відтворити [14]. Направду, всім по цю і по іншу сторону океану цікаво дізнатись чим закінчиться цей «кулінарно-гастрономічний дискурс 2B»: Brexitом Бориса чи Валтасаровим Бенкетом?

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізовані тексти дають підстави вважати, що метафоричний вислів передає більше інформації порівняно з буквальною і водночас акцентує на найсуттєвіших, з погляду суб'єкта мовлення, ознаках реалії. Оцінюючи роль метафори як засобу акцентації, можемо припустити, що ЗМІ свідомо привертають увагу насамперед до негативних явищ і процесів у політичному житті. Метафора дозволяє певним чином передбачити розвиток політичних подій, нашоухнути читача на потрібну думку; такий спосіб «доопрацювання» інформації є особливо ефективним, бо читач доходить висновку самостійно.

Матеріал дослідження викладено у спосіб, який дозволив здійснити порівняння концепту «Brexit» з кулінарією. Це дозволило виокремити маніпулятивні твердження, виражені за допомогою

лінгвістичних маркерів, і виявити їхні есплікації та імплікації. Крім того, у кожному виокремленому прикладі з інтернет-видань проаналізовано ідіоми, метафори, гру слів, особливості вживання експре-

сивної лексики тощо. Перспективою дослідження вважаємо подальші наукові розвідки з виокремленням концептуальних метафор та лінгвостилістичних особливостей мовлення у політичному дискурсі.

Список літератури:

1. Баранов А.Н. Предисловие редактора. *Метафори, которыми мы живем* / Дж. Лакофф, М. Джонсон; пер. с англ. А.Н. Баранова. Москва : Едиториал УРСС, 2004. С. 7–21.
2. Безугла О.В. Концептуальна метафора часу в політичному дискурсі США. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна.* 2013. Вип. 33. С. 20–22.
3. Заботкина В.И. Конвенциональность vs. Креативность в лексиконе (когнитивно-дискурсивный подход). *Словобовью к языку : Сб. науч. трудов. Посвящается Е.С. Кубряковой.* Москва – Воронеж : ИЯ РАН, Воронежский государственный университет, 2002. С. 123–129.
4. Ільницька Л.Л. Метафора в сучасному англомовному політичному дискурсі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства.* 2009. Вип. 4. С. 84–86.
5. Калецькі А. Борис і його Брекзіт. Чому британський лідер упевнений в успіху переговорів з ЄС. *День.* URL: <https://www.5.ua/polityka/uk/article/den-planety/borys-i-yogo-brekzit> (дата звернення: 10.01.2020).
6. Карпухина Т.П. Игра слов и морфемный повтор: комическое «состязание» смыслов в словах с общей морфемой (на материале английской художественной прозы). *Вестник ВГУ. Серия : «Лингвистика и межкультурная коммуникация».* 2007. Вып. 1. С. 81–89.
7. Катарина Х. Медіа-маніпуляції, або що спільного у BREXIT, ведмедика Волдо і виборів в Україні. URL: <https://www.5.ua/polityka/media-manipulyatsii-abo-shcho-spilnoho-u-brexit-vedmedyka-voldo-i-vyboram-u-ukraini-192121.html> (дата звернення: 10.01.2020).
8. Климанська Л.Д. Соціально-комунікативні технології в політиці: Таємниці політичної «кухні» : Монографія. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2007. 332 с.
9. Лопушан Т. Глютонічний дискурс прози М. Хвильового. URL: https://dSPACE.udpu.edu.ua/bitstream/6789/1664/1/Gluttonichnyi_dyskurs.pdf (дата звернення: 15.01.2020).
10. Набруско І. Імперативний характер гастрономічних практик в рамках соціального простору сучасної людини. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Соціологія.* 1(7). 2016. С. 10–14.
11. Политическая психология: Учебное пособие для вузов / Под общ. ред. А.А. Деркача, В.И. Жукова, Л.Г. Лаптева. Москва : Академический Проект, Екатеринбург : Деловая книга, 2001. 858 с.
12. Попова А.О. Когнітивна метафора та її типи : дис. канд. філол. наук. Донецьк, 2003. 211 с.
13. Притча про сліпців і слона. *Менеджмент@Блог.* URL: <http://www.management.com.ua/blog/3842> (дата звернення: 15.01.2020).
14. Сингаївська М. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2753208-sergij-telesun-doktor-politichnih-nauk.html> (дата звернення: 15.01.2020).
15. Славова Л.Л. Кулінарна метафора в американському та українському політичному дискурсі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства : збірник наукових праць. Випуск десятий* / головний редактор М.Є. Скиба; відповідальний за випуск М.М. Торчинський. Хмельницький : ФОП Бідок Є.І., 2016. Том 3 (Р–Я). С. 57–61.
16. Философский энциклопедический словарь: 2-е изд. Москва : Советская энциклопедия, 1989. 816 с.
17. Чумак Н. Метафора і концепт у світлі етнолінгвістики. *Мова і культура.* 2014. Вип. 17, т. 2. С. 127–133.
18. Bainbridge G. Brexit, explained via cake analogy. URL: <https://garybainbridge.com/2018/10/10/column-october-11-2018/> (дата звернення: 24.01.2020).
19. Bischof J. These tortured analogies can help you understand Brexit better. *Quartz.* URL: <http://qz.com/1538016/what-is-brexit-in-analogies/> (дата звернення: 24.01.2020).
20. Bright S. Boris Johnson slammed for making big changes to «oven ready» Brexit. *Scram.* URL: <https://scramnews.com/boris-johnson-changes-oven-ready-brexit/> (дата звернення: 24.01.2020).
21. Bright S. Viral restaurant analogy brilliantly explains the logic of a second Brexit referendum. *Scram.* URL: <https://scramnews.com/viral-restaurant-analogy-jay-rayner-explains-logic-second-brexit-referendum/> (дата звернення: 24.01.2020).
22. Brown R. Does Brexit mean eggsit? As Britain prepares to leave the European Union, this year's late Easter could prove the first test of how fmcg and retail will fare. URL: <https://www.prezroom.com/wp-content/uploads/Focus-On-Easter.pdf> (дата звернення: 24.01.2020).
23. Brown R. Does Brexit mean eggsit? Easter category report 2019. *The Grocer.* URL: <https://www.thegrocer.co.uk/category-reports/does-brexit-mean-eggsit-easter-category-report-2019/575658.article> (дата звернення: 24.01.2020).
24. Cashmore P. The power of Brexit food analogies – from crisps and cake to 'thick as mince'. *The Guardian.* URL: <http://theguardian.com/lifeandstyle/shortcuts/2018/feb01GMT/27/crisps-full-fat-corbyn-rise-brexit-fod-analogies> (дата звернення: 24.01.2020).
25. Chaplin Chl. Boris Johnson will shut the Brexit department after the 31 January deadline – and ban officials from using the B-word. I. URL: <https://inews.co.uk/news/politics/brexit/brexit-department-close-boris-johnson-january-deadline-1345637> (дата звернення: 24.01.2020).
26. Chu V. Brexit will be like 'removing egg from an omelette', warns former World Trade Organisation chief. *Independent.* URL: https://www.independent.co.uk/news/business/news/brexit-pascal-lamy-egg-omelette-trade-wto-liam-fox-world-trade-organisation-uk-leave-eu-a8230961.html?utm_source=reddit.com (дата звернення: 24.01.2020).
27. Collins Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/a-dogs-dinner> (дата звернення: 24.01.2020).
28. Consumer affairs. *The Telegraph.* URL: <https://www.telegraph.co.uk/money/consumer-affairs/> (дата звернення: 24.01.2020).
29. Dallison P. A brief history of having cake and eating it. How an old expression became one of the key phrases of Brexit. *Politico.* URL: <https://www.politico.eu/article/a-brief-history-of-having-cake-and-eating-it/> (дата звернення: 24.01.2020).
30. Dimmock J. The Brexit analogies that explain our calamitous times, from an exploding python to a cheese submarine. *The Independent.* URL: <https://www.independent.co.uk/voices/brexit-analogy-theresa-may-deal-commons-jk-rowling-thom-yorke-gerri-halliwell-a8778801.html> (дата звернення: 24.01.2020).

31. Elgot J., Rankin J. Minister dismisses 'having cake and eating it' Brexit notes. *The Irish Times*. URL: <http://irishtimes.com/news/world/uk/minister-dismisses-having-cake-and-eating-it-brexit-notes-1.2886392> (дата звернення: 24.01.2020).
32. Ferguson K. Hammond mocks Boris for 'cake and eat' it Brexit plan in fresh sign of Cabinet splits as he appeals for Germans not to let 'petty politics' damage trade after the UK exits the EU. *Mail Online*. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-4643972/Hammond-mocks-Boris-cake-eat-Brexit-plan.html> (дата звернення: 24.01.2020).
33. Galsworthy M. Faking and baking for brexit // *Twitter*. URL: <https://twitter.com/mikegalsworthy/status/1070366769997602816?lang=en> (дата звернення: 24.01.2020).
34. Gelblum B. Dogs to demonstrate in 'Brexit is a Dog's Dinner' parliament protest. *The London Economic*. URL: <https://www.thelondoneconomic.com/news/dogs-to-demonstrate-in-brexit-is-a-dogs-dinner-parliament-protest/26/0/> (дата звернення: 24.01.2020).
35. Jeta B. Business Keep Calm & Carry On – Brexit: Brewing Exit? *Europa Star Time. Business*. URL: <https://www.europastar.com/magazine/editorials/1004089003-keep-calm-carry-on-brexit-brewing-exit.html> (дата звернення: 24.01.2020).
36. Macmillan Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/buzzword/entries/cakeism.html> (дата звернення: 24.01.2020).
37. McKernan B. Brits are really enjoying this analogy comparing the EU referendum to a bad night out. *Independent*. URL: http://indy100.com/article/brits-are-really-enjoying-this-analogy-comparing-the-eu-referendum-to-a-bad-night-out--bkXo341_7b (дата звернення: 24.01.2020).
38. Nelson A. 55 of the funniest jokes about Brexit «Why does Britain like tea so much? Because tea leaves». *I*. URL: <http://inews.co.uk/light-relief/jokes/best-brexit-jokes-153556> (дата звернення: 24.01.2020).
39. News and insight about the impact of current events on our economy. *Economy & Politics*. URL: <https://www.marketwatch.com/economy-politics> (дата звернення: 24.01.2020).
40. Reeves R. I won't prop up Theresa May's dog's dinner of a Brexit plan. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/oct/10/theresa-may-dogs-dinner-brexit-plan-constituents-voted-leave> (дата звернення: 24.01.2020).
41. Shariatmadari D. The real Brexit debate: do you pronounce it Breggsit or Brecksit? *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/politics/shortcuts/2017/jun/27/brexit-breggsit-how-you-pronounce> (дата звернення: 24.01.2020).
42. Swapping dinner for crisps? There's a reason Brexit metaphors are all about food. URL: <http://mollymep.org.uk/2018/02/28/staggers-brexit-food-metaphors/> (дата звернення: 24.01.2020).
43. Weston K. «Predictable MESS!» Harvard professor uses CHEESE SUBMARINE analogy to describe Brexit. *Express*. URL: <https://www.express.co.uk/news/uk/1059190/brexit-news-latest-deal-vote-today-theresa-may-juncker-eu-summit-uk-cheese-submarine> (дата звернення: 24.01.2020).

References:

1. Baranov, A.N. (2004). Predislovie redaktora [Editor's Foreword]. *Metafory, kotorymi my zhivem* [Metaphors We Live By]. George Lakoff, Mark Johnson. Transl. from English by A. N. Baranova. Moscow: Editorial URSS, pp. 7–21. (in Russian)
2. Bezuhla, O.V. (2013). Kontseptualna metafora chasu v politychnomu dyskursi SSHA [Conceptual Metaphor in the US Political Discourse]. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University: Philology Series*, vol. 33, pp. 20–22. (in Ukrainian)
3. Zobotkina, V.I. (2002). Konventsional'nost' vs. Kreativnost' v leksikone (kognitivno-diskursnyy podkhod) [Conventionality vs. Creativity in Lexicon (Cognitive and Discourse Approach)]. *S lyubov'yu k yazyku: Sb. nauch. trudov. Posvyashchaetsya E. S. Kubryakovoy* [With Love to Language: A Collection of Scientific Works. Dedicated to E.S. Kubryakovoy]. Moskva – Voronezh: IYA RAN, Voronezhskiy gosudarstvennyy universitet, pp. 123–129. (in Russian)
4. Plytska, L.L. (2009). Metafora v suchasnomu anhlo-movnomu politychnomu dyskursi [Metaphor in Modern English Language Political Discourse]. *Current Issues of Linguistics and Translation Studies*, vol. 4, pp. 84–86. (in Ukrainian)
5. Kaletski, A. Borys i yoho Brekzit. Chomu brytanskyi lider upevnenyi v uspihku perehovoriv z YeS [Borys and His Brexit. Why Is the British Leader So Sure That the Negotiations Will Be a Success?]. *Den*. Available at: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/borys-i-yogo-brekzit> (accessed 10 January 2020).
6. Karpukhina, T.P. (2007). Igra slov i morfemnyy povtor: komicheskoe «sostyazanie» smyslov v slovakh s obshchey morfemoy (na materiale angliyskoy khudozhestvennoy prozy) [Pun and Morpheme Repetition: Comic 'Competition' of Notions Within the Words with a Shared Morpheme (Based on English Fiction)]. *VGU Bulletin: Linguistics and Intercultural Communication Series*, vol. 1, pp. 81–89. (in Russian)
7. Kataryna, Kh. Media-manipuliatsii, abo shcho spilnoho u, vedmedyka Voldo i vyboriv v Ukraini [Media Manipulations or What Do BREXIT, Voldo Bear and Ukrainian Elections Have in Common?]. Available at: <https://www.5.ua/polityka/media-manipuliatsii-abo-shcho-spilnoho-u-brexit-vedmedyka-voldo-i-vyboramy-v-ukraini-192121.html> (accessed: 10 January 2020).
8. Klymanska, L.D. (2007). *Sotsialno-komunikatyvni tekhnologii v politytsi: Taiemnytsi politychnoi «kukhni»: Monohrafiya* [Social and Communicative Technologies in Politics: The Mystery of 'Political Cuisine': Monography]. Lviv: Vyd-vo Nats. un-tu «Lvivska politehnika, 332 p. (in Ukrainian)
9. Lopushan, T. *Hliutonichnyi dyskurs prozy M. Khvylovoho* [Food Discourse of M. Khvylovyi Fiction]. Available at: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/1664/1/Gluttonichnyi_dyskurs.pdf (accessed: 15 January 2020).
10. Nabrusko, I. (2001) Imperatyvnyi kharakter hastronomicnykh praktyk v ramkakh sotsialnoho prostoru suchasnoi liudyny [Imperative Character of Gastronomic Practices within the Framework of Social Space of Modern People]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociology Series*, vol. 1, no.7, pp. 10–14. (in Ukrainian)
11. Politicheskaya psikhologiya: Uchebnoe posobie dlya vuzov [Political Psychology: Manual for Higher Education Students] (2003) (eds. A.A. Derkacha, V.I. Zhukova, L.G. Lapteva). M.: Akademicheskii Proekt, Ekaterinburg: Delovaya kniga, 858 p. (in Russian)
12. Popova, A.O. (2003). *Kohnityvna metafora ta yii typy* [Cognitive Metaphor and Its Types] (PhD Thesis). Donetsk, 211 p. (in Ukrainian)
13. The Parable of the Blind and the Elephant. *Menedzhment@Bloh*. Available at: <http://www.management.com.ua/blog/3842> (accessed: 15 January 2020).

14. Synhaivska, M. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2753208-sergij-telesun-doktor-politicnih-nauk.html> (accessed: 15 January 2020).
15. Slavova, L.L. (2016). Kulinarna metafora v amerykanskomu ta ukrainskomu politychnomu dyskursi [Food Metaphor in American and Ukrainian Political Discourse]. *Current Issues in Philology and Translation Studies: A Collection of Scientific Works*, (ed. M.Ye. Skyba), vol. 10, part 3 (R–Ia). Khmelnytskyi: FOP Bidiuk Ye.I., pp. 57–61.
16. *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar'*: 2-e izd. [Encyclopedic Dictionary of Philosophy: 2nd Edition] (1989). M.: Sovetskaya entsiklopediya, 816 p.
17. Chumak, N. (2014). Metafora i kontsept u svitli etnolinhvistyky [Metaphor and Concept from the Point of View of Ethnolinguistics]. *Mova i kultura* [Language and Culture], vol. 17, part 2, pp. 127–133. (in Ukrainian)
18. Bainbridge, G. Brexit, explained via cake analogy. Available at: <https://garybainbridge.com/2018/10/10/column-october-11-2018/> (accessed: 24 January 2020).
19. Bischof, J. These tortured analogies can help you understand Brexit better. *Quartz*. Available at: <http://qz.com/1538016/what-is-brexit-in-analogies/> (accessed: 24 January 2020).
20. Bright, S. Boris Johnson slammed for making big changes to «oven ready» Brexit. *Scram*. Available at: <https://scramnews.com/boris-johnson-changes-oven-ready-brexit/> (accessed: 24 January 2020).
21. Bright, S. Viral restaurant analogy brilliantly explains the logic of a second Brexit referendum. *Scram*. Available at: <https://scramnews.com/viral-restaurant-analogy-jay-rayner-explains-logic-second-brexit-referendum/> (accessed: 24 January 2020).
22. Brown, R. Does Brexit mean eggsit? As Britain prepares to leave the European Union, this year's late Easter could prove the first test of how fmcg and retail will fare. Available at: <https://www.prezzroom.com/wp-content/uploads/Focus-On-Easter.pdf> (accessed: 24 January 2020).
23. Brown, R. Does Brexit mean eggsit? Easter category report 2019. *The Grocer*. Available at: <https://www.thegrocer.co.uk/category-reports/does-brexit-mean-eggsit-easter-category-report-2019/575658.article> (accessed: 24 January 2020).
24. Cashmore, P. The power of Brexit food analogies – from crisps and cake to 'thick as mince'. *The Guardian*. Available at: <http://theguardian.com/lifeandstyle/shortcuts/2018/feb01 GMT/27/crisps-full-fat-corbryn-rise-brexit-fod-analogies> (accessed: 24 January 2020).
25. Chaplin Chl. Boris Johnson will shut the Brexit department after the 31 January deadline – and ban officials from using the B-word. I. Available at: <https://inews.co.uk/news/politics/brexit/brexit-department-close-boris-johnson-january-deadline-1345637> (accessed: 24 January 2020).
26. Chu, B. Brexit will be like 'removing egg from an omelette', warns former World Trade Organisation chief. *Independent*. Available at: https://www.independent.co.uk/news/business/news/brexit-pascal-lamy-egg-omelette-trade-wto-liam-fox-world-trade-organisation-uk-leave-eu-a8230961.html?utm_source=reddit.com (accessed: 24 January 2020).
27. Collins Dictionary. Available at: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/a-dogs-dinner> (accessed: 24 January 2020).
28. Consumer affairs. *The Telegraph*. Available at: <https://www.telegraph.co.uk/money/consumer-affairs/> (accessed: 24 January 2020).
29. Dallison, P. A brief history of having cake and eating it. How an old expression became one of the key phrases of Brexit. *Politico*. Available at: <https://www.politico.eu/article/a-brief-history-of-having-cake-and-eating-it/> (accessed: 24 January 2020).
30. Dimmock, J. The Brexit analogies that explain our calamitous times, from an exploding python to a cheese submarine. *The Independent*. Available at: <https://www.independent.co.uk/voices/brexit-analogy-theresa-may-deal-commons-jk-rowling-thom-yorke-gerri-halliwell-a8778801.html> (accessed: 24 January 2020).
31. Elgot, J., & Rankin, J. Minister dismisses 'having cake and eating it' Brexit notes. *The Irish Times*. Available at: <http://irishtimes.com/news/world/uk/minister-dismisses-having-cake-and-eating-it-brexit-notes-1.2886392> (accessed: 24 January 2020).
32. Ferguson, K. Hammond mocks Boris for 'cake and eat' it Brexit plan in fresh sign of Cabinet splits as he appeals for Germans not to let 'petty politics' damage trade after the UK exits the EU. *Mail Online*. Available at: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-4643972/Hammond-mocks-Boris-cake-eat-Brexit-plan.html> (accessed: 24 January 2020).
33. Galsworthy, M. Faking and baking for brexit. *Twitter*. Available at: <https://twitter.com/mikegalsworthy/status/1070366769997602816?lang=en> (accessed: 24 January 2020).
34. Gelblum, B. Dogs to demonstrate in 'Brexit is a Dog's Dinner' parliament protest. *The London Economic*. Available at: <https://www.thelondoneconomic.com/news/dogs-to-demonstrate-in-brexit-is-a-dogs-dinner-parliament-protest/26/0/> (accessed: 24 January 2020).
35. Jeta, B. Business Keep Calm & Carry On – Brexit: Brewing Exit? *Europa Star Time. Business*. Available at: <https://www.europastar.com/magazine/editorials/1004089003-keep-calm-carry-on-brexit-brewing-exit.html> (accessed: 24 January 2020).
36. Macmillan Dictionary. Available at: <https://www.macmillandictionary.com/buzzword/entries/cakeism.html> (accessed: 24 January 2020).
37. McKernan, B. Brits are really enjoying this analogy comparing the EU referendum to a bad night out. *Independent*. Available at: http://indy100.com/article/brits-are-really-enjoying-this-analogy-comparing-the-eu-referendum-to-a-bad-night-out--bkXo341_7b (accessed: 24 January 2020).
38. Nelson, A. 55 of the funniest jokes about Brexit «Why does Britain like tea so much? Because tea leaves». I. Available at: <http://inews.co.uk/light-relief/jokes/best-brexit-jokes-153556> (accessed: 24 January 2020).
39. News and insight about the impact of current events on our economy. *Economy & Politics*. Available at: <https://www.marketwatch.com/economy-politics> (accessed: 24 January 2020).
40. Reeves, R. I won't prop up Theresa May's dog's dinner of a Brexit plan. *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/oct/10/theresa-may-dogs-dinner-brexit-plan-constituents-voted-leave> (accessed: 24 January 2020).
41. Shariatmadari, D. The real Brexit debate: do you pronounce it Breggsit or Brecksit? *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/politics/shortcuts/2017/jun/27/brexit-breggsit-how-you-pronounce> (accessed: 24 January 2020).
42. Swapping dinner for crisps? There's a reason Brexit metaphors are all about food. Available at: <http://mollymep.org.uk/2018/02/28/staggers-brexit-food-metaphors/> (accessed: 24 January 2020).
43. Weston, K. «Predictable MESS!» Harvard professor uses CHEESE SUBMARINE analogy to describe Brexit. *Express*. Available at: <https://www.express.co.uk/news/uk/1059190/brexit-news-latest-deal-vote-today-theresa-may-juncker-eu-summit-uk-cheese-submarine> (accessed: 24 January 2020).

НАШІ АВТОРИ

1. **Jakub Bartoszewski** – prof. dr hab., Katedra Nauk Społecznych, Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, m. Koninie
2. **Альбота Соломія Миколаївна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка»
3. **Антоненко Дар'я Олексіївна** – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
4. **Бондаренко Тетяна Сергіївна** – аспірантка кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
5. **Братіца Ольга Максимівна** – магістр юридичного факультету Національного авіаційного університету
6. **Бухінська Тетяна Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
7. **Волоніц Олена Сергіївна** – аспірант кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ
8. **Гладкоскок Леся Григорівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
9. **Грабовська Ганна Миронівна** – кандидат юридичних наук, доцент юридичного факультету Національного авіаційного університету
10. **Гук Зоряна Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького Львівського національного університету імені Івана Франка
11. **Добош Оксана Степанівна** – асистент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка»
12. **Жадан Олена Миколаївна** – аспірантка кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
13. **Заїка Владислав Павлович** – магістр юридичного факультету Національного авіаційного університету
14. **Іванова Ангеліна Костянтинівна** – студентка факультету психології та спеціальної освіти Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
15. **Казачінер Олена Семенівна** – доктор педагогічних наук, доцент кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
16. **Копчук-Кашецька Марія Степанівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
17. **Корнієнко Вікторія Володимирівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології та патопсихології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
18. **Куземко Леся Валентинівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
19. **Ліпенков Ігор Вікторович** – старший викладач кафедри інженерних дисциплін Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія»
20. **Маргулов Артур Худувич** – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та туризму Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
21. **Мельник Олена Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
22. **Мирошніченко Олена Анатоліївна** – викладач кафедри іноземних мов Запорізького державного медичного університету
23. **Михальська Світлана Анатоліївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
24. **Островська Катерина Олексіївна** – доктор психологічних наук, професор кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи Львівського національного університету імені Івана Франка
25. **Підкова Оксана Миколаївна** – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри землезнавства та геоморфології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
26. **Подрез Наталія Григорівна** – магістр Національного університету харчових технологій

27. **Поруцька Марина Ігорівна** – студентка Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
28. **Прохорова Любов Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, викладач інституту економіки і управління Національного університету харчових технологій
29. **Раєвська Яна Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; докторантка Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
30. **Репіч Тетяна Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки праці та менеджменту Національного університету харчових технологій
31. **Сабан Олеся Василівна** – асистент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка»
32. **Сайко Христина Ярославівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи Львівського національного університету імені Івана Франка
33. **Смадич Іван Петрович** – кандидат архітектури, доцент кафедри архітектури та містобудування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
34. **Тімуш Ірина Сергіївна** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права і процесу Національного авіаційного університету
35. **Фостійчук Артем Сергійович** – студент Національного університету харчових технологій
36. **Хромченкова Наталія Миколаївна** – здобувач Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
37. **Чуба Дарина Андріївна** – студентка Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
38. **Юдін Андрій Андрійович** – старший викладач кафедри академічного та естрадного вокалу Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
39. **Яновська Тамара Анатоліївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу

пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямками

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю та квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за*

наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

– **індекс УДК** (у верхньому лівому кутку сторінки);

– **назва статті, прізвище, ім'я, по батькові автора (-ів)**, місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада мовою оригіналу статті;

– **анотація** (мінімум 700 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) мовою оригіналу статті;

– **назва статті, прізвище та ім'я автора (-ів)**, місце роботи (навчання) англійською мовою;

– **анотація** (мінімум 1800 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) англійською мовою;

– **текст статті** може бути українською, російською або англійською мовою;

– **список літератури** подається наприкінці статті у двох формах: «Список літератури» і «References».

Формат статті	A4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (<i>Arial</i> і <i>Courier New</i> для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифту табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноска та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 1 (77) січень 2020 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73021 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»

Телефон: +38 (0552) 399 530
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Сайт: www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 31.01.2020 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 13,95. Тираж 100 прим.
Зам. 0120-85.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.